

Folkbildningsrådet utvärderar No 3 2014

Cirkeldeltagare efter 65

– livskvalitet och aktivt medborgarskap

fbr

Folkbildningsrådet

*Eva Andersson, Mats Bernerstedt, Jan Forsmark,
Klas Rydenstam och Pelle Åberg*

Cirkeldeltagare efter 65

– livskvalitet och aktivt medborgarskap

Cirkeldeltagare efter 65 – livskvalitet och aktivt medborgarskap

Eva Andersson, Mats Bernerstedt, Jan Forsmark, Klas Rydenstam och Pelle Åberg

Folkbildningsrådet

Box 380 74

100 64 Stockholm

Tel: 08-412 48 00

Fax: 08-21 88 26

E-post: fbr@folkbildning.se

www.folkbildning.se

Layout: Johan Nilsson/Kombinera

Omslagsillustration: Ninni Oljemark/Kombinera

Tryck: Modintryckoffset, Stockholm, augusti 2014

ISBN: 978-91-88692-55-9

Folkbildningsrådets reflektioner

För ett hälsosamt åldrande är relationer och aktiviteter viktiga

Folkbildningens äldsta deltagare finns i studieförbundens studiecirklar. Under 2013 var cirkeldeltagarnas medelålder 51,8 år, och gruppen som var 65 år eller äldre utgjorde 36 procent av samtliga. Det här är en grupp som dessutom har vuxit under senare år. Utvecklingen inom studieförbunden är i linje med befolkningsutvecklingen. Under den senaste 20-årsperioden har medelåldern i Sverige ökat från 39,4 till 41,2 år och gruppen som är 65 år eller äldre utgör numera 19 procent av befolkningen.

Dagens ålderspensionärer lever ett aktivt liv med många sociala kontakter och detta är en hälsobefrämjande livsstil. I rapporten utgår utvärderarna i sin analys från olika begrepp som hämtats från forskning om människors åldrande:

- *Kontinuitetsteorin*, som säger att ett sunt åldrande handlar om att människor ska kunna behålla sina aktiviteter och sociala relationer även som äldre
- *Aktivitetsteorin*, som handlar om betydelsen av att som äldre ha ett aktivt socialt liv
- *Livsloppsperspektiv*, som innebär att ett vällyckat åldrande är att ha makt över sitt eget liv

Folkbildningsrådet menar att det faktum att folkbildningen – framförallt studieförbunden – når ut till landets äldre innebär ett proaktivt arbete för att stärka folkhälsa och välbefinnande i de här åldrarna. Ungefär 90 procent av deltagarna i utvärderingen menar att studiecirkeln lett till att de känt ökad trivsel och välmående. *Det här är min friskvård. Jag går dit och andas*, beskriver en deltagare.

De positiva effekterna är särskilt påtagliga när det gäller de äldre deltagarna med funktionsnedsättning. I undersökningen uppger 15 procent av svarspersonerna att de har någon form av funktionsnedsättning, dvs. en nästan dubbelt så stor procentandel som bland cirkeldeltagarna generellt. I vissa avseenden verkar cirkeldeltagandet ha påverkat dessa personer starkare än andra. I svaren på en enkätfråga som handlar om huruvida cirkeln har stärkt dem som personer är det jämförelsevis många deltagare

med funktionsnedsättning som instämmer starkt. En av dem förtydligar: *Tacksam för den jag är nu. Och har lärt mig skriva, läsa, prata och förstå vad Afasi betyder.*

Resultaten ser ungefär likadana ut när det gäller deltagarnas bedömning av om de har blivit bättre på att uttrycka sig, respektive har utvecklat sin kreativitet. Även på dessa båda frågor är det vanligare att deltagare med funktionsnedsättning svarar att studiecirkeln har påverkat dem ”mycket”.

Deltagarnas erfarenheter och statens fyra syften

Utvärderarnas samlade bedömning är att statens syften med stödet till folkbildningen uppfylls på en rad olika sätt i studiecirkel där de äldre cirkeldeltagarna återfinns.

Många av cirkelarna ger samhällsrelevanta kunskaper, antingen direkt i och med att de har en inriktning mot samhällsfrågor, eller indirekt genom de samtal som förs mellan deltagarna oavsett cirkelns ämne. Ungefär hälften av deltagarna har i någon utsträckning diskuterat samhällsfrågor och närmiljö inom ramen för sin studiecirkel. *Man tänjer gränserna i fritänket. Man tänjer ut tänkutrymmet på något sätt och hjälper varandra med det*, menar en. Drygt 90 procent anser att studiecirkeln förbättrat deras kunskaper och färdigheter. Studiecirkelarna bidrar till att bildningsnivån bland deltagarna höjs, konstaterar utvärderarna.

Cirkelformen ska idealt innebära en träning i praktiskt, demokratiskt handlande – med jämlikhet, deltagarinflytande, gemensamt arbete och ömsesidig respekt som mål. Enligt deltagarna var 65-75 procent av cirkelarna deltagarstyrda och i ungefär 30 procent skedde nästan allt arbete gemensamt i grupp, utan individuellt arbete. Mellan 50 och 80 procent menar att cirkeldeltagandet bidragit till att deras samarbetsförmåga, kritiska tänkande, förmåga att lyssna på andra, förmåga att fatta välgrundade beslut och kunna uttrycka sig har förbättrats.

En stor andel av cirkelarna genomförs dessutom i samverkan med organisationer inom det civila samhället som deltagarna är engagerade i, och fungerar på det sättet som kanaler för deltagarnas samhällsengagemang och påverkansarbete. Ungefär 20 procent av deltagarna anmälde sig till studiecirkeln för att de behövde vissa kunskaper för sitt arbete i en förening. Nästan lika många inspirerades av studiecirkeln att gå med i en verksamhet som han eller hon inte tidigare varit medlem i.

Den gemensamma aktivitet som cirkeldeltagandet innebär skapar tillit och stärker deltagarnas sociala liv. Utvärderarna talar här om socialt kapital, dvs. om ”sammanbindande” socialt kapital som stärker sammanhållningen inom grupper och om ”överbryggande” socialt kapital som kan uppstå när människor från olika delar av samhället träffas och lär känna varandra. I det här sammanhanget beskriver utvärderarna tendenser till uppdelning: Utvärderingsresultaten kan tolkas som att de redan föreningsaktiva deltagarna deltar i studiecirkel inom, och möjligen som en följd av,

sina sociala nätverk. I föreningscirklar och kamratcirklar utvecklar dessa sitt sammanbindande sociala kapital. Deltagare som inte i samma utsträckning är ideellt engagerade har heller inte lika utvecklade sociala nätverk, och vänder sig i första hand till studieförbundens öppna/annonserade cirklar. Här, påpekar utvärderarna, finns förutsättningar att bygga nya sociala kontakter och nätverk, och att därmed utveckla ett överbryggande socialt kapital.

Folkbildningsrådet anser att folkbildningen ska bidra till att olika perspektiv möts och idéer utmanas. Nya mötesplatser ska skapas. En central uppgift är att skapa arenor där människor med olika ekonomisk, kulturell och social bakgrund möts – under jämbördiga villkor.

Digital delaktighet en utmaning för studieförbunden

När allt mer samhällsinformation och samhällstjänster erbjuds digitalt kommer individens kunskap och tillgång till digitala medier att bestämma var och ens möjligheter att påverka sin livssituation och engagera sig i samhällsfrågor och samhällsutveckling.

I rapporten *Svenskarna och internet 2013* konstaterar författaren att i dag, ungefär 20 år efter att internet introducerades, har skillnaderna i tillgång till och användning av internet minskat kraftigt. Sverige hör dessutom till de länder i världen där störst andel av befolkningen i åldrarna 16–74 år i någon omfattning använder internet, 94 procent.¹ Att svenskarna i flera avseenden står sig väl i internationella jämförelser bekräftas i den s.k. PIAAC-undersökningen. Av 23 länder rapporterar Sverige den högsta andelen i befolkningen som är bra på att lösa problem i IT-miljö.²

PIAAC-undersökningen visar samtidigt att ungefär 25 procent av den svenska befolkningen har låga datorkunskaper och att utrikes födda personer och personer med kort formell utbildning uppvisar sämre förmågor än andra. Enligt rapporten *Svenskarna och internet 2013* är det fortfarande 1,1 miljoner människor som inte använder sig av internet eller som använder det mycket sällan. Antalet beräknas ha minskat med 100 000 det senaste året, men spridningstakten i befolkningen har stannat av. Ungefär 40 procent av befolkningen är inte aktiva på internet och känner sig inte delaktiga i informationssamhället. I rapporten pekas de äldre i befolkningen ut. Rapporten visar att framför allt bland de kortutbildade och bland kvinnorna är

---

1 Findahl, O. (2013). *Svenskarna och internet*. se Internetstatistik

2 PIAAC är en internationell undersökning av vuxnas färdigheter som OECD samordnar. Den omfattar hittills 24 länder. I undersökningen ges information om de vuxnas förmågor att läsa, att räkna och att lösa problem med hjälp av informationsteknologi. Den senaste rapporten publicerades 2013. I denna redovisas resultaten för 23 av länderna. SCB sammanfattar resultaten i rapporten *Den internationella undersökningen av vuxnas färdigheter*. Statistiska Centralbyrån (2013).

det fortfarande många äldre som inte använder internet, eller bara gör det i mycket begränsad omfattning.

I Folkbildningsrådets utvärdering undersöktes användningen av internet och digital teknik i studiecirkelarna. Mer än 90 procent av de äldre cirkeldeltagarna uppger att de inte har kommit i kontakt med sociala medier, lärplattformar, egen hemsida eller blogg, videokonferens, Skype, chatt eller liknande i sin studiecirkel. E-post och olika sökmotorer som t.ex. Google har använts av ungefär 25 procent, men för det mesta i begränsad omfattning.

Folkbildningsrådets bedömning är att den digitala utvecklingen är en utmaning för folkbildningen. För studieförbund och folkhögskolor är det en viktig uppgift att ta sig an den digitala utanförskap som finns i stora grupper av befolkningen, inte minst bland de äldre.

Behovet av att nå nya grupper

Under 2013 deltog ungefär 242 000 personer som var 65 år eller äldre i studieförbundens studiecirkel, och 98 000 personer i Annan folkbildningsverksamhet, alltså sammanlagt ca 340 000 personer. Det motsvarar drygt 18 procent av landets befolkning i den åldersgruppen.

En betydande andel äldre cirkeldeltagare återkommer år efter år till studieförbunden. Endast 10 procent av utvärderingens deltagare uppger att de deltog i en studiecirkel för första gången. Men många andra står fortfarande utanför folkbildningen. Av de äldre deltagarna är kvinnorna överrepresenterade och de utrikes födda deltagarna underrepresenterade, både jämfört med gruppen cirkeldeltagare som helhet och med befolkningen i stort.

Cirkeldeltagarna tycks även vara mer engagerade i samhälle, föreningsliv och ideellt arbete än befolkningen i allmänhet. Utvärderarna talar i det här sammanhanget om ett ”kumulativt medborgarskap”, dvs. om att människor som redan är samhällsengagerade har en tendens att engagera sig ytterligare.

Utvärderingsresultaten påminner på så sätt om att det är en utmaning för studieförbunden att stärka sina insatser för att bredda deltagandet bland de äldre i befolkningen, dvs. att nå nya grupper och personer som inte tidigare deltagit i studiecirkel eller annan folkbildning, och som inte redan är engagerade i det civila samhället.

Stockholm, augusti 2014

Britten Månsson-Wallin
Generalsekreterare
Folkbildningsrådet

Sammanfattning

Vilken betydelse har det att delta i studiecirklar? Uppnår staten sina syften med att ge ekonomiskt stöd till studiecirkelarna? Utvärderingen försöker besvara dessa frågor utifrån registerdata, fokusgruppsintervjuer och en enkätundersökning med cirkeldeltagare under 2012 som var 65 år och äldre.

I befolkningen är 19 procent i åldern 65+. I studiecirkelarna var det 36 procent, vilket innebär att nästan 240 000 äldre deltog i studiecirklar 2012, varav 70 procent var kvinnor. Andelen cirkeldeltagare i ålderskategorin 65+ har ökat kontinuerligt de senaste tjugo åren. Två tredjedelar av de äldre cirkeldeltagarna fanns i ABF och Studieförbundet Vuxenskolan, medan denna ålderskategori i övriga åtta studieförbund var underrepresenterad.

Undersökningen innehåller en analys av statens syften med stödet till folkbildningen. De syften som nu används har växt fram i en process efter införandet av målstyrning 1991. Under större delen av det århundrade som staten gett stöd till studiecirklar har det dock inte funnits några formulerade syften. Men det finns tydligt historiskt förankrade idéer och motiv kring att stödja verksamhet som gynnar kultur och demokrati och kring att folkbildningen har en uppgift både på individ- och samhällsnivå. Analysen sammanfattar statens syften med att dessa handlar om att bidra till att öka alla medborgares möjligheter att delta i olika aspekter av samhällslivet på jämlik och demokratisk grund.

Utvärderingen refererar till forskning om demokrati, medborgarskap, socialt kapital och civilsamhälle. För äldre frågor berörs forskning om bland annat vällyckat åldrande och aktivitetsteori.

Det är ett långt tankeavstånd mellan studiecirkelarnas verklighet och statens syften med att ge stöd till dem. Syftena överlappar också varandra i stor utsträckning, vilket diskuteras och problematiseras i rapporten. Med uppmärksamhet på dessa svårigheter kan utvärderingens resultat presenteras uppdelat på de olika syftena.

Första syftet: Stödja verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin

Det första syftet är att statens stöd till folkbildningen ska ”stödja verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin”. Cirkeldeltagare 65+ visar sig ha ett högre valdeltagande (90 procent) än samma åldersgrupp i hela befolkningen (84 procent). Cirkeldeltagare är också mer ideellt aktiva än andra i samma ålderskategori, de är i högre grad föreningsaktiva och de använder sina cirkelkunskaper i föreningslivet. Cirkeldeltagare som också är ideellt aktiva använder i högre utsträckning än andra sina cirkelkunskaper för att påverka i samhället. Undersökningen kan inte svara på vad som orsakar vad, troligen samverkar det så att de som redan är aktiva har högre benägenhet att engagera sig i mer, något som benämns det kumulativa medborgarskapet.

Studiecirkelidealet om deltagarinflytande och gemensamt arbete i grupp har stärkt sin ställning sedan en liknande undersökning gjordes 2008. Studiecirkelarna kan anses fungera som en demokratiskola och fungera som en rekryteringsgrund för civilsamhällets organisationer. Många cirkeldeltagare upplever att cirkeldeltagandet gjort dem bättre på att samarbeta (30 procent) och bättre på att lyssna (40 procent) – betydelser som kan sägas stärka deras förmåga att vara aktiva medborgare. Sifforna är ännu högre för personer med funktionsnedsättning.

Andra syftet: Bidra till att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen

Det andra syftet är ”att bidra till att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen”. Undersökningen visar att cirkeldeltagande ofta leder till att man känner ökad trivsel och välmående (90 procent) och för somliga att man känner sig säkrare som person (25 procent). Gemenskap är ett starkt motiv för att delta i studiecirkel och det står inte i motsättning till att man upplever sig ha fått användbara kunskaper och färdigheter. Väldigt få svarar att de blivit illa bemötta i studiecirkeln. Många 65+ knyter nya vänskapsband i studiecirkelarna. Man kan säga att studiecirkelarna står för ett sammanbindande socialt kapital. De skapar mening i vardagen och bidrar till att göra det möjligt för individen att känna kontroll och ha makt över sitt eget liv. Studiecirkelarna bidrar till vad som kan kallas för ett ”vällyckat åldrande”.

För minst hälften av cirkeldeltagarna fungerar studiecirkeln, oavsett ämne, som en arena för samtal om samhällsfrågor. Det gäller främst i förenings- och kamratcirkel. Samtalen om sådana frågor är inte bara en ventil för att lufta åsikter. Närmare en

tredjedel säger att dessa samtal har påverkat deras egen uppfattning. Lika stor andel säger att samtalen om samhällsfrågor i studiecirklarna har lett till att de också agerat i sammanhang utanför studiecirklarna.

Tredje syftet: Bidra till att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället

Det tredje syftet med statens stöd till folkbildningen är ”att bidra till att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället”. För cirkeldeltagare 65+ har studiecirklar en viktig funktion för att de ska kunna studera på ett systematiskt sätt. Många i åldersgruppen har tidigare inte haft så många möjligheter att studera, och studiecirklar kan kompensera för brister i skolgång, vilket därmed bidrar till att höja bildnings- och utbildningsnivån för denna grupp.

Trots att datoranvändning knappt förekommer i själva studiecirklarna bland äldre uppger 40 procent av cirkeldeltagarna att de blivit inspirerade att använda internet. För lärandet mer allmänt har cirkelledarna en viktig roll. Cirkeldeltagandet har för de flesta gjort att de blivit inspirerade att lära sig mer om ämnet eller att gå fler studiecirklar.

Fjärde syftet: Bidra till att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet

Det fjärde syftet är ”att bidra till att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet”. Två tredjedelar av de äldre cirkeldeltagarna uppger att cirkeldeltagandet, oavsett ämne, positivt har påverkat deras kreativitet. Siffran är ännu högre för personer med funktionsnedsättning. Mer än hälften hade blivit inspirerade att ta del av kultur. Av dem som sa att studiecirklarna oavsett ämne gett dem nya kunskaper, vilket var de allra flesta, uppgav var tjugonde att de använt de kunskaper och färdigheter de fått i studiecirklarna mycket som utövare i kulturlivet.

Sammanfattande bedömning

Cirkelfarenheten är i hög grad positiv. De flesta cirkeldeltagare i åldern 65+ uppfattar sig ha fått kunskaper och färdigheter, de har ökat sitt sociala nätverk och de har deltagit i meningsfulla verksamheter.

Rapporten visar på svårigheterna att svara på frågan om statens syften uppfylls. Det är till exempel oklart om det är tänkt att ske i varje studiecirkel eller om det ska ske för den samlade cirkelverksamheten.

Med hänsyn taget till detta kan den sammanfattande bedömningen göras att statens syften med stödet till folkbildningen uppfylls på en rad olika sätt utifrån hur cirkeldeltagare i åldersgruppen 65+ uppfattat sitt cirkeldeltagande.

Summary

What is the significance of participating in study circles? Does the state achieve its objectives for providing financial support to study circles? This evaluation seeks to answer these questions based on register data, focus group interviews and a survey involving circle participants during 2012 who were 65 years or older.

Nineteen per cent of the population at large is 65 years old or more. In the study circles, 36 per cent were at least 65 years old, which means that almost 240,000 older people participated in study circles in 2012, 70 per cent of whom were women. The proportion of study circle participants in the age group 65+ has increased steadily over the last twenty years. Two-thirds of the older study circle participants were found in *ABF* and *Studieförbundet Vuxenskolan*, while this age group was underrepresented in the other eight study associations.

The study includes an analysis of the state's objectives for supporting *folkbildning*. The current objectives have grown out of a process following the introduction of management by objectives in 1991. For most of the century during which the state has provided support for study circles, however, there have been no expressly stated objectives. Nevertheless, there are clear historically entrenched ideas and motives for supporting activities that benefit culture and democracy and for that *folkbildning* has a role to play both at the individual and the societal level. The analysis summarises the state's objectives in that these focus on contributing to increasing the opportunity of all citizens to participate in various aspects of social life on an equal and democratic basis.

The evaluation makes references to research on democracy, citizenship, social capital and civil society. For issues involving older people, the research involves, among other things, successful ageing and activity theory.

There is a significant distance between the reality of study circles and the state's objectives in providing them with support. The objectives also extensively overlap one another, something that is discussed and problematised in the report. Bearing these difficulties in mind, the results of the evaluation can be presented broken down into the different objectives.

The first objective: To support activities that help to strengthen and develop democracy

The first objective is that the state support for *folkbildning* should “support activities that help to strengthen and develop democracy” (freely translated). Study circle participants aged 65+ are found to vote in elections to a greater extent (90 per cent) than the same age group in the population as a whole (84 per cent). Study circle participants are also more involved in voluntary work than others in the same age group; they are more active in voluntary organisations, and they use their study circle skills as members of these organisations. Study circle participants who are also involved in voluntary work use their study circle skills to a greater extent than others to influence society. The study cannot provide an answer to what causes what; there is probably some interaction, so that those who are already active have a higher propensity to engage in more, something that is known as ‘cumulative citizenship’.

The study circle ideal of participatory influence and collaborative work within the group has become stronger since a similar survey in 2008. Study circles can be considered as functioning as ‘schools of democracy’ and serve as a recruiting ground for civil society organisations. Many study circle participants believe circle participation made them better at working together (30 per cent) and better at listening (40 per cent) – skills that can be said to strengthen their ability to be active citizens. The numbers are even higher for persons with disabilities.

The second objective: To help make it possible for people to influence their own life situation and create commitment to participate in community development

The second objective is “to help make it possible for people to influence their own life situation and create commitment to participate in community development” (freely translated). The study shows that study circle participation often leads to increased feelings of happiness and well-being (90 per cent) and some people felt more confident as a person (25 per cent). A sense of community is a strong incentive for participating in study circles, and this in no sense contradicts the fact that participants feel they have gained useful knowledge and skills. Very few people felt that they had been badly treated in the study circle. Many people aged 65+ make new friendships in study circles. It can be said that study circles provide bonding social capital. They create meaning in everyday life and help to make it possible for the individual to feel in control and have power over their own life. Study circles contribute to what can be called “successful ageing”.

For at least half of the study circle participants, the study circle, regardless of the subject, acted as an arena for discussions about social issues. This is particularly true in association- and companion circles. Discussions on such matters are not just a safety valve for airing opinions. Almost a third say that these talks influenced their own opinion. The same percentage says that discussions about social issues in study circles also led them to act in contexts outside the study circle.

The third objective: To help level out educational disparities and raise the level of enlightenment and education in society

The third objective for the state support for *folkbildning* is “to help level out educational disparities and raise the level of enlightenment and education in society” (freely translated). For study circle participants aged 65+, study circles have an important function for them to be able to study in a systematic way. Many people in this age group have not previously had that many opportunities to study, and study circles can compensate for deficiencies in schooling, thus helping to raise the level of enlightenment and education in this group.

Although computers were hardly used in the actual study circles among older people, 40 per cent of the study circle participants say that they have been inspired to use the internet. For learning in general, the study circle leaders play an important role. For most participants, study circle participation has inspired them to learn more about the subject or to join more study circles.

The fourth objective: To contribute to broadening the interest in culture and increase participation in cultural life

The fourth objective is “to contribute to broadening the interest in culture and increase participation in cultural life” (freely translated). Two-thirds of the older study circle participants state that study circle participation, regardless of the subject, has positively influenced their creativity. This figure is even higher for persons with disabilities. More than half had been inspired to participate in cultural activities. Of those who said that the study circle, regardless of subject, had given them new skills, which was the majority, one in twenty stated that they made much use of the knowledge and skills they gained in the study circle as practitioners in cultural activities.

Summary assessment

The study circle experience is largely positive. Most study circle participants aged 65+ feel they have gained knowledge and skills, they have increased their social network and they have participated in meaningful activities.

The report illustrates the difficulties in answering the question of whether the state's objectives have been met. It is unclear, for instance, whether the intention is for these to be fulfilled in every study circle, or simply in study circle activities as a whole.

In light of this, the overall assessment can be made that the state's objectives in supporting *folkbildning* are met in a variety of different ways based on how study circle participants in the age group 65+ perceived their own study circle participation.

Innehåll

1. Inledning	17
1.1 Utvärderingsuppdraget	18
1.2 Vad innebär statens syften?	19
1.3 Metod och material	19
1.4 Om studiecirklar och cirkeldeltagande	23
1.5 Disposition	24
2. Staten och studieförbunden, samhället och individen	25
2.1 Statens syften med stödet till folkbildningen	26
2.2 Kopplingen mellan statens syften och studiecirkeln verklighet	37
2.3 En tolkningsram för analys	45
3. Studiecirklar ur äldre deltagares perspektiv	47
3.1 Äldre deltagare i studiecirklar	49
3.2 Att stärka och utveckla demokratin	55
3.3 Att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen	79
3.4 Att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället	98
3.5 Att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet	120
3.6 Avslutningsvis	127
4. Statens syften speglade genom äldres cirkeldeltagande – analys och reflektioner	129
4.1 Vad cirkeldeltagande kan betyda för äldre	130
4.2 Studiecirkeln som en skola i demokrati – den interna och externa dimensionen	131

4.3 Att förstå och utvärdera hur statens syften med stödet till folkbildningen uppfylls genom studiecirkel.....	137
4.4 Lärdomar för framtida undersökningar	139
4.5 Avslutande reflektioner	142
Litteratur	144
Bilaga A. Enkät	153
Bilaga B. Folkbildningsstödet fram till 1990.....	164
Bilaga C. Förteckning över figurer och tabeller	168

1. Inledning

I många av världens länder lever människor allt längre och befolkningsstrukturen förändras. En växande andel av befolkningen kategoriseras som ”äldre”. Denna grups behov, önskemål och förpliktelser blir allt viktigare för stat, näringsliv, ideella organisationer och andra aktörer att förhålla sig till. I Sverige är idag 19 procent av befolkningen 65 år eller äldre (SCB, 2014).

I studieförbundens cirkelverksamhet utgör åldersgruppen 65+ mer än en tredjedel av cirkeldeltagarna, en andel som har ökat över tid (Andersson, Larson & Lindgren, 2009). De pågående demografiska förändringarna som leder till att andelen av befolkningen som är äldre ökar kan också få till konsekvens att andelen äldre fortsätter öka bland cirkeldeltagarna.

En ökande andel äldre har också gjort att forskning kring ”äldre”, ”äldres lärande”, ”äldrande” och relaterade områden växt inom olika forskningsfält. Men det har saknats en utvärdering av studieförbundens verksamhet som har riktat in sig mot de äldre. Den studie av äldre cirkeldeltagare som här presenteras ger därför ny kunskap om en stor och tidigare tämligen lite studerad del av cirkeldeltagarna.

Undersökningen som följer har alltså ett fokus på cirkeldeltagande bland äldre. Gruppen ”äldre” definieras i denna undersökning som de individer som är 65 år gamla eller äldre. Ursprungligen skulle detta bli Folkbildningsrådets sjätte utvärdering av deltagande i studiecirklar, alltså för samtliga åldersgrupper. Emellertid uppvisade den stora enkätundersökning som är det huvudsakliga materialet som används här en alltför låg svarsfrekvens med ett alltför skevt bortfall för att det skulle låta sig göras. För den äldre åldersgruppen är dock utfallet av enkäten tillräckligt stabilt för att använda som bas. Dessa val, metodologiska frågor och så vidare kommer att diskuteras mer utförligt längre fram i rapporten. Här bör dock påpekas att de förändringar som innevarande studie genomgått innebär att kontinuiteten med tidigare undersökningar av cirkeldeltagande bryts. Samtidigt kan de metodsvårigheter som påverkat denna studie förhoppningsvis användas för att reflektera kring hur man i framtiden ska utvärdera cirkelverksamheten.

Utvärderingar som genomförs på uppdrag av Folkbildningsrådet har också alltmer fått krav på sig att studera hur statens syften med stödet till folkbildningen uppfylls i de olika verksamheter som undersöks. Detta har också varit en del av

uppdraget för denna utvärdering och därför presenteras även en analys av statens syften och om utmaningarna med att mäta hur väl de uppfyllts.

Rapporten bidrar följaktligen till flera områden. Dels ökar den samlade kunskapen om äldres cirkeldeltagande, dels visar resultaten vad de äldre deltagarna själva säger om sitt deltagande och om cirkeldeltagandets betydelser. Rapporten innehåller även reflektioner kring de metodmässiga svårigheter som påverkat utvärderingen och diskussioner kring hur dylika aspekter kan undersökas i framtiden. Analysen av statens syften kan förhoppningsvis också utgöra ett steg på vägen mot att finna sätt att undersöka hur väl dessa syften uppfylls.

1.1 Utvärderingsuppdraget

Utvärderingsuppdraget var att

... med utgångspunkt i cirkeldeltagarnas studiemotiv, erfarenheter och uppfattningar; och utifrån en analys av deltagargruppens sammansättning, belysa om och i så fall på vilket sätt, som studieförbundens studiecirkelar bidrar till att statens syften med stödet till folkbildningen uppnås – dvs. att undersöka studiecirkelarnas samhällsvärde. (Folkbildningsrådet, 2013a, s. 2f)

Detta syfte ligger till grund för den rapport som här presenteras. Skillnaden gentemot det ursprungliga uppdraget är att det här enbart handlar om *äldres* cirkeldeltagande.

En skillnad mot tidigare deltagarundersökningar är ett uttalat fokus på att undersöka kopplingar mellan statens syften med stödet till folkbildningen och den verksamhet som bedrivs i studiecirkelar. Tidigare deltagarundersökningar har främst syftat till att kartlägga vilka det är som deltar i studiecirkelar. Då grundläggande uppgifter om deltagarna numera kan hämtas från registerdata, givetvis med beaktande av de regler som finns om integritet och sekretess, finns inte längre samma behov av sådana kartläggningar via separata enkäter.³

---

³ Registerdata användes för första gången i samband med 2008 års deltagarundersökning.

1.2 Vad innebär statens syften?

Folkbildningsrådet fördelar statens bidrag till studieförbunden med utgångspunkt i Förordning (1991:977) om statsbidrag till folkbildningen. I denna anges syftet med bidraget:

Statens stöd till folkbildningen skall ha till syfte att

- 1. stödja verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin*
- 2. bidra till att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen*
- 3. bidra till att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället*
- 4. bidra till att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet. (SFS 1991:977)*

Hur väl dessa syften uppfylls av den verksamhet som bedrivs i studiecirklar undersöks i föreliggande rapport, genom en enkät och genom fokusgruppsintervjuer. Denna uppgift innebär att det blir nödvändigt att mer i detalj analysera statens syften. Det sker i nästa kapitel.

Avståndet kan vara långt mellan dessa syften och den praktiska verksamheten i studiecirkelarna. De enskilda studiecirkelarna ser knappast som sin uppgift att uppfylla statens syften. Deltagarnas engagemang finns i huvudsak för ett ämne och i gruppen som gemenskap. Statens tanke är också att folkbildningen ska vara fri och frivillig, och i det ligger att ge åtskillig frihet till såväl studieförbunden som till de enskilda studiecirkelarna att arbeta efter sina mål (Prop. 2005/06:192).

1.3 Metod och material

För att genomföra denna utvärdering har olika metoder använts och olika typer av material har samlats in. Den största delen utgörs av en enkätundersökning. Även fokusgruppsintervjuer har genomförts. Dessutom har statliga utredningar, propositioner och förordningar från 1912 och framåt studerats. De sistnämnda har analyserats och använts som underlag för utvärderingsgruppens tolkning av statens syften i samband med denna rapport. Resultaten av den analysen finns i kapitel 2 och mer utförligt i bilaga B.

I följande avsnitt beskrivs enkätundersökningen och fokusgruppsintervjuerna.

1.3.1 Enkätundersökningen

Man kan se på statens syften med bidraget till folkbildningen utifrån den verksamhet som bedrivs i studiecirklar. Detta kan göras utifrån ett antagande om att deltagarna inte känner till statens syften med att stödja och subventionera den verksamhet de deltar i. En annan utgångspunkt kan vara att statens syften med statsbidraget är så övergripande formulerade att det inte går att fråga om just dessa. Därför behövde frågorna i enkäten ställas så att svaren kunde ge ett slags indikation på om syftena uppfylls eller inte.

Med dessa utgångspunkter utformades en enkätundersökning. Ett antal frågor från Folkbildningsrådets tidigare cirkeldeltagarundersökningar behölls, medan andra lades åt sidan. Utrymme gavs därmed för ett antal nya frågor, främst kring syftena men även kring exempelvis användande av internet och informations- och kommunikationsteknik (IKT). Enkäten innehöll framförallt frågor för kvantitativ bearbetning, men det fanns också en öppen fråga som gav material för en kvalitativ bearbetning. Enkäten återfinns i bilaga A.

Som nämnts tidigare var den ursprungliga planen att undersöka cirkeldeltagandet i alla åldersgrupper. Det innebar att enkäten inte formulerades med tanke på en studie specifikt riktad till äldre cirkeldeltagare. Samtidigt är de i enkäten ställda frågorna relevanta för denna åldersgrupp och det har även varit möjligt att separera de äldres svar på den öppna frågan från övriga deltagares svar.

Urvalet utgjordes av cirka 12 000 cirkeldeltagare 13 år eller äldre som under år 2012 deltog i specificerade studiecirklar. Datainsamlingen genomfördes av Statistiska centralbyrån (SCB) i form av en postenkät, och för dem som så önskade en webbaserad enkät (se bilaga A).⁴ Datainsamlingen skedde mellan 25 september och 12 november 2013. Efter ett utskick och två påminnelser hade 4 228 individer besvarat enkäten, av vilka 3 240 uppgav sig ha deltagit i den i urvalet specificerade studiecirkeln. Dessa omfattade endast 27 procent av urvalet. Bortfallet var därmed oacceptabelt högt vilket innebar att datamaterialet var oanvändbart för att dra slutsatser om populationen som helhet. Bortfallets storlek skiljde sig emellertid åt mellan grupper av cirkeldeltagare. För gruppen äldre (65 år eller äldre) var svarsfrekvensen i nivå med vad man kan förvänta sig att nå i postenkätundersökningar, cirka 50 procent. Utvärderingsgruppen beslutade då, tillsammans med Folkbildningsrådet, att skifta fokus från cirkeldeltagande i allmänhet till äldres cirkeldeltagande. Det fick

---

4 Uppgifter om vilka länder som flest utrikes födda deltagare i urvalet kom ifrån hämtades från SCB och med det som grund översattes enkäten till somaliska, arabiska, engelska.

till följd att det material som analyseras framöver i denna rapport består av enkätsvar från 1 499 deltagare som var 65 år eller äldre.⁵

Bortfallet är emellertid stort även i det material som används i analysen. Det öppnar för att resultaten kan vara behäftade med så kallat bortfallsfel.⁶

Konsekvensen av det stora bortfallet blir att resultaten måste tolkas med försiktighet. Skillnader mellan grupper som nämns i rapporten är statistiskt säkerställda (med 95-procents konfidens). Bortfallet gör emellertid att det som framstår som statistiskt säkerställda (det vill säga signifikanta) skillnader kanske inte är det samtidigt som icke signifikanta skillnader möjligen kan vara det.⁷ Detta är någonting som bör hållas i minnet vid läsning av rapporten.

Med syfte att minska eventuella skevheter i skattningar till följd av bortfallet har uppräkningsvikterna kalibrerats. För att möjliggöra jämförelser mellan olika kategorier av cirkeldeltagare kompletterades enkätdata med registerdata från registret över totalbefolkningen (RTB) om deltagarnas bakgrund och från STUV-registret (Studieförbundens verksamhetsregister).⁸

På några ställen i rapporten görs jämförelser med 2008 års cirkeldeltagarundersökning. För skattningar baserade på den undersökningen finns inga standardavvikelser beräknade och därmed inga konfidensintervall. Dessutom skiljer sig frågorna som ställdes i enkäterna 2008 och 2012 något åt. Detta gör naturligtvis jämförelser något vanskliga och de bör tolkas med försiktighet. Det finns dessutom ingen möjlig-

---

5 Undersökningspopulationen utgjordes ursprungligen av cirkeldeltagandet år 2012. Urvalsramen skapades genom att Studieförbundens verksamhetsregister (STUV) matchades med registret över totalbefolkningen (RTB), varvid deltagare som avlidit eller emigrerat uteslöts. Även cirkelledare uteslöts. Antalet cirkeldeltaganden i urvalsramen var cirka 1 393 000, fördelade på cirka 605 000 unika deltagare. Antalet deltagare är färre än antalet deltaganden eftersom många individer deltog i mer än en studiecirkel. Urvalet drogs med en restriktion så att varje individ ingick med sitt deltagande endast i en specificerad studiecirkel. Urvalet är stratifierat på studieförbund, cirkelämne och individens kön. Observera att många av utvärderingens resultat i statistiskt hänseende egentligen inte handlar om ”deltagare” utan om ”deltagande”. För enkelhetens skull görs inte skillnad på detta i rapporten.

6 Bortfallsfel uppstår om de som inte deltog i undersökningen skulle ha besvarat enkätfrågorna på ett annat sätt än de som deltog. Genom att det inte finns någon information om hur bortfallet skulle ha besvarat enkätfrågorna finns heller ingen säker grund för att avgöra bortfallsfelets storlek. Under antagande att bortfallets svar på enkätfrågorna inte skulle skilja sig från de svarandes minskar eller till och med försvinner bortfallsfelets snedvridande effekt.

7 Undersökningen var inte planerad för att analysera en avgränsad åldersgrupp så som nu blev fallet. Det leder till att antalet observationer är begränsat (totalt 1 499 deltaganden) vilket i sin tur leder till att skattningarnas standardavvikelser och därmed konfidensintervallen blir stora. Som en konsekvens krävs betydande skillnader mellan grupper av deltagare för att dessa ska kunna konstateras vara statistiskt signifikanta. Om materialet varit större hade mindre skillnader mellan grupper blivit signifikanta.

8 De bakgrundsdata som hämtats från RTB gav information om kön, ålder, utbildningsnivå, födelse-land, föräldrars födelse-land, yrke och kommungrupp. Från STUV hämtades information om studieförbund, ämne, antal sammankomster i cirkeln, antal studietimmar och antal deltagare.

het att bedöma om eventuella skillnader kan antas vara statistiskt signifikanta eller inte.

En utförlig beskrivning av urval, datainsamling, bortfall, kalibrering och andra tekniska aspekter på undersökningen finns att läsa i den tekniska rapporten och i kalibreringsrapporten på Folkbildningsrådets webbplats. I utvärderingsrapportens avslutande kapitel diskuteras också några av orsakerna till bortfallet samt hur man kan se på framtiden när det gäller enkätundersökningar inom ramen för utvärderingar av cirkeldeltagande.

1.3.2 Fokusgrupper

Utöver enkätundersökningen har sex fokusgruppsintervjuer genomförts, det vill säga tematiska samtal mellan deltagarna kring teman som i förväg bestämts inom ramen för utvärderingen. Särskilt berördes frågor som kunde kopplas till statens syften.

Fokusgruppsintervjuerna genomfördes i Göteborg, Växjö, Ludvika, Uppsala, Östersund och Umeå. De grupper som deltog representerar ämnesområdena språk, kultur och samhälle. Tre av dem hade att göra med kultur, vilket motiveras med att kulturområdet inte är lika väl representerat i enkätfrågorna som områden där de andra av statens syften berörs.

17 kvinnor och 10 män deltog i fokusgruppsintervjuerna. Grupperna bestod av två till sex deltagare och intervjuerna pågick mellan en och två timmar. Grupperna var antingen homogena (samma studiecirkel) eller heterogena (olika studiecirkel), beroende på praktiska möjligheter att samla deltagare till intervjugrupperna.

Intervjuernas syfte var att komplettera de uppgifter som kom fram i enkäten, med särskilt fokus på att fånga upp aspekter som kan tänkas beröra statens syften. Inför intervjuerna utvecklades en intervjuguide med ett mindre antal tematiska frågor.

Fokusgruppsintervjuer används för att fånga hur deltagarnas åsikter uttrycks i grupp och hur de gemensamt kan skapa mening åt det innehållsliga temat. Gruppinteraktionen är alltså viktig (Wibeck, 2011). Styrkan med att använda fokusgrupper är den dynamik som uppstår kring de samtal som förs där exempel och personers olika associationer kan föra resonemanget framåt.

Samtalen i fokusgrupperna spelades in och transkriberades. Materialet har där efter analyserats och presenteras i kapitel 3.

1.4 Om studiecirklar och cirkeldeltagande

Studieförbunden bedriver en omfattande verksamhet, där studiecirkelarna utgör basen. I denna utvärdering berörs endast deltagare i studiecirklar, inte deltagare i verksamhetsformerna kulturprogram och annan folkbildningsverksamhet, och inte heller deltagare i uppdragsverksamhet. I viss mån berörs dessa andra verksamheter i andra undersökningar. För deltagare i folkhögskolornas kurser finns också särskilda undersökningar.

1.4.1 Antal studiecirklar och cirkeldeltagare

Många människor i Sverige deltar i studiecirklar. Under 2012 genomförde de tio studieförbund som tar emot statsbidrag från Folkbildningsrådet 276 600 studiecirklar.⁹ Antalet personer/unika deltagare var 663 000.¹⁰ Om dessa räknas för varje studiecirkel de deltagit i under året blir siffran 1 747 000, vilket visar att många deltagit i fler än en studiecirkel.¹¹ Som cirkeldeltagare räknas personer som är 13 år eller äldre. Åtta procent av befolkningen 13 år eller äldre deltog i en studiecirkel under 2012. Cirkeldeltagandet har legat på ungefär denna nivå en längre tid, med en svagt vikande trend. Antalet studietimmar 2012 var 11,5 miljoner, och denna siffra visar inte samma vikande trend som deltagandet. Studiecirklar genomfördes i alla landets kommuner.

Kvinnor utgjorde 57 procent av deltagarna i studiecirklar 2012. 16 procent var yngre än 25 år och 36 procent var 65 år eller äldre. 15 procent av deltagarna var utrikes födda. Tre fjärdedelar av cirkeldeltagarna 2012 hade även gått i en studiecirkel någon gång mellan 2009 och 2011 medan en fjärdedel var nya deltagare. (Folkbildningsrådet, 2013c; 2013d)

---

9 De studieförbund som 2014 erhåller statsbidrag via Folkbildningsrådet är Arbetarnas Bildningsförbund (ABF), Bilda, Folkuniversitetet (FU), Ibn Rushd, Kulturens Bildningsverksamhet (Kulturens), Medborgarskolan (Mbsk), Nykterhetsrörelsens Bildningsverksamhet (NBV), Sensus, Studieförbundet Vuxenskolan (SV).

10 Antalet är högre än det antal som ingick i urvalsramen eftersom cirkelledare med flera där var borttagna, se not 5.

11 Antalet är högre än det antal som ingick i urvalsramen eftersom cirkelledare med flera där var borttagna, se not 5.

1.4.2 Stor mångfald av ämnen

Studiecirkelarna finns inom en stor bredd av ämnen, som kräver olika arbetsätt och olika gruppstorlekar. Störst är utövning av kultur i grupp, såsom rockband, körsång, teater och dans. Ett annat stort område är individuellt inriktad kultur, såsom konsthantverk, måleri och enskilda musikinstrument. Omfattande verksamhet finns också inom livsåskådning, språk, hälsa, föreningsliv, samhällsfrågor och naturvetenskapliga ämnen. Inom ämnena kan finnas såväl teoretiska som mer praktiskt inriktade studiecirkel.¹²

Mångfalden av studiecirkel innebär att det inte går att dra cirkeldeltagarna över en kam. Att delta i en studiecirkel kan sannolikt innebära väldigt olika saker för olika individer.

1.5 Disposition

I rapportens nästa kapitel analyseras statens syften med stödet till folkbildningen och hur dessa syften kan relateras till cirkeldeltagarna och de värden som förväntas skapas i och genom studiecirkelarna. Dessutom byggs där en teoretiskt grundad analysram som fungerar som tolkningsverktyg i mötet med det empiriska materialet.

I kapitel 3 återfinns den empiriska studien av cirkeldeltagande bland de som är 65 år eller äldre, härnäst benämns denna ”äldrestudien”. Äldrestudien bygger på den genomförda enkätundersökningen och hämtar belysande exempel från fokusgrupperna. Resultatet relateras i viss mån till tidigare deltagarundersökningar där svarsresultat från äldre deltagare har kunnat separeras.

I det avslutande kapitlet görs en sammanfattande analys, där resultaten från den empiriska studien ställs i relation såväl till teori som till statens syften med stödet till folkbildningen. Där tas också undersökningens metoder, och de svårigheter som dessa har inneburit, upp. Metodfrågorna diskuteras också från ett mer framåtsyftande perspektiv för att utgöra ett stöd för eventuella kommande deltagarundersökningar.

---

12 Statistikuppgifter om studieförbundens verksamhet finns på Statistiska centralbyråns hemsida www.h2.scb.se/stuv/.

2. Staten och studieförbunden, samhället och individen

Flera betänkanden och propositioner har diskuterat svårigheterna med att mäta hur statens syften med stödet till folkbildningen uppfylls (Prop. 2013/14:172, s. 16f; SOU 2012:72). Det är svårigheter som är centrala i denna utvärdering, där uppdraget handlar om vad cirkeldeltagande betyder i relation till statens syften. För att kunna fullgöra detta uppdrag behöver syftena analyseras för att därefter operationaliseras, alltså göras mätbara och användbara i en undersökning. Analysen använder vissa teoretiska begrepp för att underlätta denna operationalisering tillsammans med en beskrivning av hur statens motiv för stödet till folkbildningen har vuxit fram och förändrats.

Detta kapitel berör statens syften samt demokratins koppling till folkbildning utifrån tidigare forskning, liksom civilsamhällets och föreningslivets roll i detta. Dessutom diskuteras begreppet socialt kapital. Dessa faktorer relateras till statens syften och den verksamhet som sker i studiecirkel. Resonemangen försöker bygga en bro mellan de abstrakta syftesformuleringarna och studiecirkelns verksamhet, vilket är avgörande för hur de empiriska resultaten om äldres cirkeldeltagande ska tolkas i relation till statens syften.

Staten har återkommande uttalat sig om folkbildningens betydelse i ett mer övergripande perspektiv. I den senaste propositionen om folkbildning placerar regeringen tydligt folkbildningen inom civilsamhället, betonar förankringen i de svenska folkrörelserna och fastslår att folkbildningen genom historien varit viktig för utvecklandet av den svenska demokratin (Prop. 2013/14:172, s. 7). I föregående proposition beskrevs folkbildningen som ”en omistlig del av det svenska samhället” (Prop. 2005/06:192, s. 16) och i Folkbildningsutredningen från 2012 hävdas att det politiskt finns ett brett stöd som grundar sig på en traditionellt positiv syn på folkbildningens bidrag till demokratin, vilket också innebär ”att den som ifrågasätter svensk folkbildning kan komma att ifrågasättas för att sätta själva den svenska demokratins historia, funktionssätt och främsta företrädare ifråga” (SOU 2012:72, s. 26).

Relationerna mellan staten och folkbildningens organisationer har en lång historia i Sverige. Framväxten av studieförbunden som organisationer har en nära koppling till utvecklingen av statliga bidrag för folkbildande verksamhet (von Essen,

2012b; von Essen & Åberg, 2009; Harding, 2012; SOU 2012:72). Statens syn på folkbildning och på den funktion verksamheten ska fylla i samhället kan i ett längre perspektiv sägas ha varit betydelsefull för studieförbundens verksamhet och organisering. Historien vittnar om en relation inriktad på samförstånd, även om regeringen i den senaste folkbildningspropositionen också påpekade att det finns ett visst mått av motstridighet inbyggd i relationen då folkbildningens organisationer, däribland studieförbunden, är ”skattefinansierade och samtidigt förväntas bevara oberoende och självständighet i förhållande till statsmakten” (Prop. 2013/14:172, s. 7).

2.1 Statens syften med stödet till folkbildningen

Studiecirklar har kunnat få någon form av statligt stöd sedan början av 1900-talet, men först från och med 1991 har staten formulerat syften med det statliga stödet till folkbildningen. Nu gällande syften återfinns i Förordning (1991:977) om statsbidrag till folkbildningen. Den under våren 2014 framlagda folkbildningspropositionen (Prop. 2013/14:172) föreslår att syftena kvarstår, med ett mindre tillägg (kursiverat) i det andra syftet: ”bidra till att göra det möjligt för *en ökad mångfald* människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen”. Detta tillägg har emellertid ingen större betydelse för framställningen som här följer.

Syftesformuleringarna är översiktliga och tämligen abstrakta. De begrepp som används har inte en entydig, självklar tolkning. Vad innebär det till exempel att utveckla demokratin? Vad är det för demokrati som ska utvecklas? Vad innebär det att ”delta i samhällsutvecklingen” och hur definieras ”kulturlivet”? En bakåtblick kan ge en fördjupad förståelse av hur statens syften med stödet till folkbildningen ska begripas. Den historiska skildringen fokuserar främst på tiden från 1991 då syften med stödet till folkbildningen för första gången skrevs in i en proposition. Den intresserade läsaren hänvisas till att läsa den historiska analys av syftenas framväxt som presenteras i bilaga B, där tiden från de första statliga bidragen fram till 1991 diskuteras mer i detalj.

2.1.1 Framväxten och utvecklingen av det statliga stödet till folkbildningen

Folkhögskolor uppbar statligt stöd redan från och med 1872 och det första statliga stödet som innefattade studiecirklar kom i och med 1912 års biblioteksförfattning, då studiecirkelbibliotek kunde få statsbidrag för bokinköp (SFS 1912:229). De krav som staten kom att ställa upp för att en organisation skulle vara berättigad att ta del av

de statliga bidragen var en viktig anledning till att studieförbund uppstod i den form de gjorde och att de ser ut så än idag, alltså stora nationella federationer där många organisationer från det svenska civilsamhället utgör medlemmarna.

Redan under första delen av 1900-talet framträder i statliga utredningar skrivningar kring folkbildningens uppgifter som kan knytas till dagens demokratisyfte genom att det där talades om att ”uppväcka medborgarsinne” hos deltagarna (SOU 1924:5). De tidiga skrivningarna är dock tydligast kopplade till dagens tredje syfte, att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället.

Statens stöd till studiecirklar utvidgades 1947. I det utredningsbetänkande som föregick den nya förordningen gjordes det tydligt att folkbildningen förväntades fylla både demokrati- och kulturuppgifter. Den demokratifrämjande rollen blev tydlig genom att det talades om folkbildningens roll i ”vårt folks demokratiska fostran” (SOU 1946:68, s. 110). Samtidigt lyftes i betänkandet fram att folkbildningen har en tudelad uppgift, inte bara att ge medborgerlig bildning utan även att ge bidrag till individens personliga utveckling. I detta finns en grund till den uppdelning i olika analysnivåer – individ respektive samhälle – som diskuteras längre fram i denna rapport.

Fram till 1990-talet fortsatte i stort sett samma aspekter att betonas i utredningar, propositioner och förordningar: kultur- och demokratiaspekterna och betoningen på folkbildningens bidrag dels till personlig utveckling, dels till demokratisk medborgarfostran. Staten hade hittills inte formulerat egna syften med sitt stöd till folkbildningen, utan hänvisade till vad folkbildningens organisationer själva formulerat som mål och syften med verksamheten.

2.1.2 Ett reformerat och målstyrt system

1991 kom den proposition där staten för första gången formulerade syften med att ge stöd till folkbildningen (Prop. 1990/91:82). Propositionen kan förstås som en del i ett systemskifte. Genom beslutet om propositionen fastlade riksdagen en modell för målstyrning som skulle utgå från ett förtroende för bidragsmottagarna och deras vilja och förmåga att förverkliga den bildningstanke de säger sig stå för. Utvärdering var en del av modellen och den skulle inriktas på bildningsarbetets grundläggande kännetecken och hur dessa förverkligas. Det är också mot bakgrund av detta som Folkbildningsrådet kom att bildas.

Den tidigare modellen med statlig bidragsgivning med regelstyrning och tillsyn av Skolöverstyrelsen ersattes därmed med en modell där riksdag och regering fastställer ”övergripande mål och motiv, som skall ligga till grund för att bevilja statsbidrag för den samlade folkbildningen” (Prop. 1990/91:82, s. 1). Samtidigt tydliggjordes en principiell inställning, med hänvisning till 1944 års folkbildningsutredning,

att staten inte kan föreskriva mål och syfte för folkbildningen, utan endast för själva bidragsgivningen (Prop. 1990/91:82, s. 9).

Bland de skäl som anges för att stödja folkbildningen syns återigen folkbildningens förväntade bidrag till demokratin och samhällsutvecklingen. Verksamhetens fria och frivilliga karaktär, folkrörelseanknytningen, bidraget till att förbättra den allmänna kunskapsnivån och till kulturlivet framträder också. Här fanns också tal om målgrupper som man menade vara ”utbildningsmässigt, socialt eller kulturellt missgynnade” (Prop. 1990/91:82, s. 12). Grupperna som lyftes fram var invandrare och handikappade.

Av de syften som gäller idag fanns 1991 dels syftet att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och delta i samhällsutvecklingen, dels folkbildningens bidrag till att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället.

Propositionen från 1998 behöll dessa syften och lade till två ytterligare: att folkbildningen ska bidra dels till att stärka och utveckla demokratin, dels till att bredda kulturintresset och öka deltagandet i kulturlivet. Samtidigt lyftes arbetslösa fram som ytterligare en prioriterad målgrupp (Prop. 1997/98:115).

I propositionen som kom 1998 anslöt sig regeringen till den principiella syn på folkbildningen som uttrycktes i 1991 års proposition. Den betonade fortsatt folkbildningens betydelse för kulturen och vikten av att utveckla kompetenta demokratiska medborgare som aktivt deltar i demokratin (Prop. 1997/98:115, s. 7). Regeringen uttryckte också förväntningar på att folkbildningen skulle ta sig an såväl uppgiften att ”erbjuda utbildning kring IT” som att ”utnyttja IT som redskap i utvecklingen av den egna verksamheten” (Prop. 1997/98:115, s. 39). Detta är viktigt att notera då ”den digitala klyftan” varit ett omdebatterat ämne under ett antal år. Det är av betydelse då föreliggande rapport fokuserar på äldre cirkeldeltagare och det ofta är just äldre som anses vara i underläge när det gäller kunskaper om och färdigheter i att nyttja ny informationsteknologi.

Folkbildningspropositionen från 2006 hade tre utgångspunkter. Den första var att folkbildningen stärker demokratin. Dit räknas att folkbildningen medför att människors makt över sina egna liv ökar, att den bidrar till samhällsutvecklingen och att den utgår från folkrörelserna. Den andra utgångspunkten var livslångt lärande för alla och den tredje att folkbildningen stärker enskilda individers personliga utveckling. Detta ledde fram till att tidigare beslutade fyra syften för statsbidraget fortsatt skulle gälla, men med ny inbördes ordning och något justerade formuleringar (Prop. 2005/06:192, s. 16ff).

Två av de fyra syftena har alltså funnits med sedan målstyrning av folkbildningen infördes 1991. Resterande skrivningar tillkom 1998, om än i något annorlunda form och ordning än vad som är fallet nu. Även andra förändringar har skett. 1991 beskrevs ett antal prioriterade målgrupper, grupper som särskilt skulle betonas

i de folkbildande organisationernas verksamheter. 1998 tillkom ytterligare en sådan målgrupp. Men i propositionen från 2006 togs målgrupperna bort och ersattes av sju verksamhetsområden som skulle utgöra mer specificerade motiv för statsbidraget: (1) Den gemensamma värdegrunden, (2) det mångkulturella samhällets utmaningar, (3) den demografiska utmaningen, (4) det livslånga lärandet, (5) kulturverksamhet, (6) personer med funktionshinder samt (7) folkhälsa, hållbar utveckling och global rättvisa. I 2014 års proposition har verksamhetsområdena tagits bort, vilket följer förslag både från 2012 års betänkande och från Folkbildningsrådet. Förslaget att ta bort verksamhetsområdena motiverades med att man ville undvika en återgång till en detaljstyrning av folkbildningen. (Folkbildningsrådet, 2011; Prop. 1990/91:82; Prop. 1997/98:115; Prop. 2005/06:192; SFS 1991:977; SOU 2012:72) I den senaste propositionen har samtidigt ett övergripande mål för folkbildningspolitiken för första gången formulerats: ”Folkbildningen ska ge alla möjlighet att tillsammans med andra öka sin kunskap och bildning för personlig utveckling och delaktighet i samhället” (Prop. 2013/14:172). Detta är politikens mål. Av propositionen framgår att det fortsatt är de fyra syftena som folkbildningens organisationer primärt har att förhålla sig till i den del av deras verksamhet som är statsbidragsberättigad.

Sammanfattningsvis kan konstateras att även om särskilda syften med stödet till folkbildningen inte formulerats förrän på 1990-talet har det funnits en kontinuitet i hur staten motiverat sitt stöd till folkbildningen. Det gäller även under de senaste cirka tjugo åren, även om det på ytan kan se ut som att ett antal olika formuleringar avlöst varandra.

Granskningen av hur staten genom åren har motiverat sitt stöd till folkbildningen har inte kunnat visa att gruppen äldre ägnats någon specifik uppmärksamhet. I propositionen 2006 finns visserligen verksamhetsområdet ”Den demografiska utmaningen” som tar upp den åldrande generationens behov av folkbildning, men där betonas främst den unga generationen vilket kan verka något motsägelsefullt. De äldre lyser således i stort med sin frånvaro i både utredningar, propositioner och förordningar.

2.1.3 Dagens fyra syften

I denna rapport är uppdraget, som beskrivits i föregående kapitel, att närma sig frågan om hur statens syften med stödet till folkbildningen förverkligas genom studieförbundens cirkelverksamhet. Fokus ligger på om och i så fall hur detta sker bland äldre cirkeldeltagare. Respektive syfte behöver diskuteras mer ingående innan den empiriska undersökningen av äldres cirkeldeltagande presenteras. Avsikten är att skapa en bild av hur de abstrakta syftesbeskrivningarna skulle kunna ha bäring på de enskilda studiecirkelarna och deras deltagare.

Folkbildningen ska bidra till att stärka och utveckla demokratin

Statens syften med stödet till folkbildningen innehåller en förväntan på att folkbildningsaktiviteter ska bidra till att stärka och utveckla demokratin i samhället. Det är en del i vad som anses vara ”samhällsnyttan” med folkbildningen i stort och därmed i verksamheten som sker i studiecirklar.

När man tittar på forskning som gjorts är en sådan förväntan inte så långsökt. På en generell nivå antas det finnas ett nära samband mellan utbildning, bildningsinsatser och graden av demokrati i ett samhälle (se till exempel Larsson, 1999). Detta är av vikt för att förstå logiken i de antaganden som kan ligga bakom statens syftesformuleringar.

Demokrati är förstås ett begrepp som kan tolkas på flera sätt. Det finns en uppsjö olika demokratiska idealtyper och subtyper, vilket medför att innebörden i begreppet demokrati är allt annat än självklar (jfr Collier & Levitsky, 1997). Det som genomsyrar många av skrivningarna kring demokrati i samband med folkbildning i regeringens propositioner är att det handlar om en form av deltagande demokrati. Med det avses, mycket förenklat, ett demokratiskt system som omfattar mer än representativa styrelseformer. Medborgarna ska ges möjlighet att aktivt delta i diskussioner och beslut i samhällsfrågor även mellan de allmänna valen, och de förutsätts också använda de möjligheterna. Det handlar om att främja ett aktivt medborgarskap med dess inneboende rättigheter och skyldigheter. Ett sådant synsätt reflekteras exempelvis i regeringens folkbildningsproposition från 1998:

Folkbildningens betydelse för folkrörelserna, medborgerlig bildning, personlig utveckling och engagemang i samhällsfrågor utgör en av grunderna för en levande demokrati där alla är delaktiga. (Prop. 1997/98:115, s. 20)

När det gäller att motivera det statliga stödet till folkbildningen söks stöd i en demokratisyn där alla ska vara aktiva. I citatet syns också hur det första och andra syftet binds samman genom den betydelse folkbildningen antas ha för att stimulera samhällsengagemang. Om man utgår från ett ideal om deltagande demokrati är det nödvändigt med ett samhällsengagemang eftersom det är utifrån det som individer kan ta plats som aktiva medborgare. Slutligen syns här också kopplingen till folkrörelser och vad som idag ofta omtalas som det civila samhället.

I olika skrivningar kring folkbildning kan alltså staten, men även Folkbildningsrådet, sägas ha skrivit in sig i en deltagardemokratisk diskurs. Bildning och utbildning uppfattas som demokratiska resurser. Samtidigt ställer varken staten eller Folkbildningsrådet krav på att medborgarnas tillgång till dessa resurser ska leda till att de används i samhällsförbättrande syfte. Det tyder på en tämligen försiktig inställning i förhållande till ett deltagardemokratiskt ideal.

Tidigare undersökningar har också beskrivit studieförbundens verksamhet som indirekt i relation till demokratiska handlingar utanför själva studiecirkeln (Andersson, Laginder, Larsson & Sundgren, 1996). Arbetssättet och det som betonas inne i själva den folkbildande verksamheten och i studiecirkeln som form kan måhända snarast knytas till ett deliberativt demokratiideal. Från ett deliberativt perspektiv betonas dialogen och folkbildningens funktion att erbjuda ett forum för erfarenhetsutbyte och åsiktsbildning.¹³ Möjligen knyts detta samman med ett mer deltagardemokratiskt ideal som finns i ett vanligt antagande inom folkbildningen, nämligen att dialogen och de ställningstaganden som deltagarna, enskilt och gemensamt, gör kan leda till ett demokratiskt handlande och utövandet av ett aktivt medborgarskap också utanför själva studiecirkeln (i föreningar, privatliv, arbetsliv och så vidare).

Kopplingen till ett förväntat praktiskt (demokratiskt) handlande till följd av deltagande i folkbildande verksamheter syns också i statens skrivningar:

Folkbildningen är mån om att skapa lärandemiljöer som stimulerar till handling och engagemang såväl inom som utom verksamhetens väggar... Folkbildningen är alltså viktig inte bara för det demokratiska samtalet utan också för den demokratiska handlingen. (Prop. 2013/14:172, s. 22)

Regeringen betonar alltså i den senaste propositionen förväntade kopplingar mellan folkbildningsaktiviteter och ett deltagardemokratiskt ideal och aktivt medborgarskap. Folkbildningen beskrivs som en aktiv samhällsaktör. Kunskapen som individer får genom folkbildande verksamhet i folkhögskolor och studieförbund förväntas möjliggöra ett deltagande i samhällsutvecklingen.

Folkbildningen ska bidra till att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen

Detta syfte är nära förbundet med det första syftet, om man utgår från tolkningen att den demokrati som ska stärkas och utvecklas har inslag av ett deltagardemokratiskt ideal. I denna syftesformulering är det också möjligt att skönja både individrelaterade och kollektiva värden. Dels ska folkbildningen bidra till att varje individ i samhället ges möjlighet att påverka just sin situation i enlighet med det egna livsprojektet. Dels ska folkbildningen bidra till att en del av varje individs, varje medborgares, resurser och uppmärksamhet ägnas samhällets gemensamma angelägenheter. När det här talas om att skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen kan det också förstås som att ett mål är att bidra till att skapa aktiva demokratiska medborgare. Samtidigt

---

¹³ För en mer utvecklad diskussion om begreppet deliberativ demokrati och demokrati som dialog, se till exempel Rothstein (1995) och Lundberg (2003).

har tidigare forskning kring medborgarskap hävdat att det inte går att skapa ett aktivt medborgarskap, bara försäkra sig om att förutsättningarna för detta finns (Saunders, 1993, s. 87).

En medvetenhet om svårigheterna med att skapa aktiva medborgare genom direkta insatser kan också vara en anledning till att staten begränsat sin styrning av folkbildningens verksamheter. Bara genom att låta verksamheten utvecklas ”fritt och frivilligt”, vilket beskrivits som svensk folkbildnings centrala mantra (von Essen, Larsson, Nordzell, Sundgren & Åberg, 2012, s. 295), kan möjligheten till ett främjande av mer aktiva medborgare bevaras. Dock förstärker denna frihet ytterligare svårigheterna med att mäta i vilken mån statens syften faktiskt uppfylls av verksamheten.

När det gäller äldre medborgare har tidigare forskning bland annat pekat på att deras deltagande i lärande aktiviteter stimulerar samhällsengagemang. Det stimulerar också annat som anses viktigt för att delta som aktiva demokratiska medborgare, exempelvis självtillit, autonomi och social kompetens (Andersson & Tösse, 2014; Field, 2009; Jenkins, 2011).

Folkbildningen ska bidra till att minska utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället

Detta syfte kan förstås som att i huvudsak handla om fördelningsspolitik, nämligen att bidra till att alla medborgare får möjlighet att nå en likartad bildningsnivå. Det handlar alltså om en jämlikhetssträvan i samhället. Det knyter också an till de två tidigare syftena. Det finns, som nämndes i samband med det första syftet, en väl underbyggd koppling mellan utbildningsnivå och demokratiers stabilitet och utveckling. Därmed bör det vara eftersträvarvärt att höja den allmänna bildnings- och utbildningsnivån. I detta har inte minst folkhögskolorna traditionellt haft en viktig funktion att fylla. Om deltagardemokratiska ambitioner läggs till detta så blir det viktigt att minska utbildningsklyftorna för att alla grupper i samhället ska kunna delta och göra det på så lika premisser som möjligt.

Tidigare forskning har också betonat vikten av utbildning och bildning för att man ska kunna ta plats som en aktiv demokratisk medborgare. För det behövs dels kunskaper om de rättigheter och skyldigheter som följer med medborgarskapet, dels färdigheter som gör det möjligt att använda den kunskapen.

Varje individ måste då tillskansa sig sådan kunskap på ett eller annat sätt. Att öka deltagarnas kunskaper kan anses inbäddat i statens tredje syfte. Man kan också se hur delar av det statliga stödets utveckling sammanfaller med en mer utbredd rösträtt. Eftersom också en representativ demokrati främjas av medborgare som är välutbildade och välinformerade så ökar behovet av medborgerlig bildning när fler medborgare får rätt att rösta och delta i det demokratiska styret av samhället. I takt med att detta behov ökar knyts också de statliga bidragen allt tydligare till folkbildningens roll att

utveckla den medborgerliga kompetensen hos individen och i samhället (Sundgren, 2012, s. 45).

Här kan också nämnas frågan om ny teknologi – både tillgång till själva teknologin och till kunskap om och färdigheter i att använda den. Som nämnts ovan skrevs folkbildningens roll att bidra till spridandet av sådana kunskaper och färdigheter in i regeringens proposition 1998. Så sent som 2013 hävdades i skriften *Folkbildningens vägval och vilja*, som producerades i samverkan mellan Folkbildningsförbundet, Rörselefolkhögskolornas intresseorganisation, Sveriges kommuner och landsting och Folkbildningsrådet, att studieförbunden både vill och kan ”fortsätta ta ansvar för att minska den digitala klyftan” (Folkbildningsrådet, 2013b, s. 29). Detta har förstås att göra med ny informations- och kommunikationsteknologi samt den ökande tillgången till och användningen av internet.

Tidigare forskning har pekat på stora skillnader mellan länder men även inom länder när det gäller vilka som har tillgång till och kunskap om dylik teknologi (Norris, 2001). Då fokus i denna rapport är äldre cirkeldeltagare är det värt att poängtera att den äldre generationen ofta sägs vara i underläge när det gäller kunskap om och användning av exempelvis internet.¹⁴

Folkbildningen ska bidra till att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet

Det fjärde syftet betonar kulturen och är inte lika tydligt kopplat till demokratin och samhällets styrning, vilket i någon mening genomsyrar övriga tre syften. Samtidigt är det förstås möjligt att föra diskussioner kring relationerna mellan demokrati och kultur. Det är möjligt att förstå syftet också som att det gäller kulturens bidrag till demokratin.

Studieförbundens cirkelverksamhet inom kulturområdet berör antingen det estetiska eller det antropologiska kulturbegreppet, eller båda samtidigt (se till exempel Fornäs, 1994; Hannerz, 1992). Under det estetiska kulturbegreppet hamnar både individuell kulturutövning (exempelvis att lära sig spela ett instrument) och kollektiv kulturutövning (till exempel att sjunga i en kör). Under det antropologiska kulturbegreppet återfinns studiecirklar som syftar till att bevara ett kulturarv (gamla hantverk, industrinäringen på en ort eller dialekter – för att ta några exempel) men också de som syftar till att integrera och utveckla nya, inte minst mångkulturella, verbala och icke-verbala uttrycksformer och levnadsmönster.

Sedan 1920-talet har propositionerna om folkbildning tagit studieförbundens kulturverksamhet för given och staten har ställt sig positiv till kultur som en del av verksamheten. Praktisk-estetiska studiecirklar skulle skapa intresse hos fler männ-

14 Det är förstås inte bara äldre som antas vara i underläge utan tidigare forskning har pekat på att skillnader finns mellan etniska grupper, grupper med olika socioekonomiska förhållande och så vidare, samt då skillnader mellan olika generationer (Norris, 2001).

iskor för kultur (Hartman, 2003). Det har också funnits en demokratiaspekt på denna verksamhet. Studieförbundens anknytningar till folkrörelserna betraktades som garantier för att demokratiska arbetsformer skulle spridas i studiecirkelarna, vilket var ett motiv för stöd till studieverksamheten (Hartman, 2003).

Samtidigt är inte studiecirkelarna studieförbundens enda typ av verksamhet. En annan viktig del är kulturprogrammen som utgör nära hälften av studieförbundens verksamheter idag och där finns i många fall självklara kopplingar till just detta syfte.

Därmed inställer sig också en fråga: Förväntas varje enskild verksamhet bidra till att samtliga fyra syften uppfylls?

Fyra syften, hur många mål?

Även om syften med det statliga stödet inte formulerades förrän 1991 har olika mål- och uppgiftsformuleringar ändå funnits med genom åren. Utifrån den historiska utvecklingen av hur det statliga stödet till folkbildningen motiverats skulle dagens syften kunna förstås som staplade på varandra, utan någon egentlig inbördes relation. Ett annat sätt att tolka syftena är emellertid att betona hur de hänger samman. Denna sistnämnda tolkning är en av utgångspunkterna för resten av denna rapport. Grovt sammanfattat kan då samtliga syftesformuleringar anses kopplade till ett övergripande syfte att bidra till att öka alla medborgares möjligheter att delta i olika aspekter av samhällslivet på jämlik och demokratisk grund (jfr von Essen, 2012a; Lindgren, 1999).

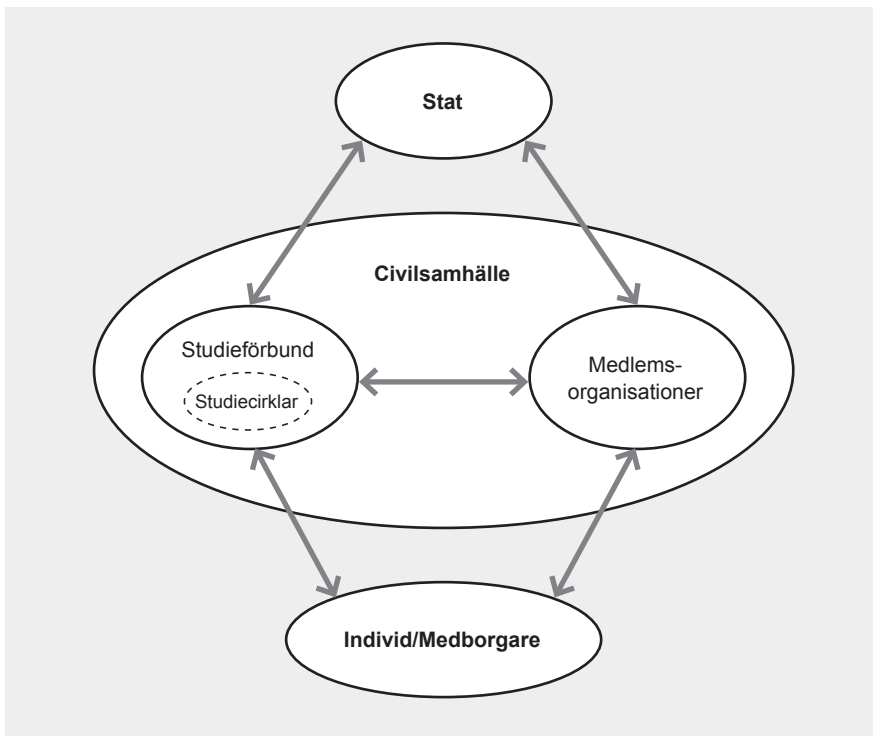
Att stärka och utveckla demokratin står idag som det första syftet och det kan i viss mån få fungera som en portalparagraf. I statens andra syfte återfinns vi formuleringen ”att skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen” som blir en naturlig del i ett deltagardemokratiskt ideal då det knyter an till hur medborgare blir aktiva. Tredje syftets mening om att ”minska utbildningsklyftor” är ett medel för att stärka demokratin och möjliggöra ett jämlikt deltagande för alla medborgare. Det fjärde syftet fokuserar på folkbildningens koppling till kulturen och kulturlivet och är möjligen mindre direkt kopplat till den övergripande ambition som tecknats ovan. Samtidigt har de två delarna ”kultur” och ”demokrati” varit med i statens skrivningar kring folkbildningen under mycket lång tid. Det är inte heller nödvändigtvis så att det fjärde syftet ska förstås som separat från de övriga. En möjlig tolkning är att också det fjärde syftet har att göra med demokrati. Man kan se det som en demokratisk rättighet att alla medborgare ska ha möjlighet att ta del av, såväl som att vara med och skapa, kultur i estetisk mening. Dessutom kan de uttryck som kommuniceras genom olika kulturformer ses som ett bidrag till den dialog om samhällsfrågor som förväntas finnas i en demokrati. Sammanfattningsvis är det möjligt att förstå statens syften som att de pekar på två resurser som uppfattas viktiga för demokratin: bildning/utbildning och kultur.

Frågan är då vad det egentligen innebär att uppfylla dessa syften. Är det så att varje enskild studiecirkel, kulturprogram och folkhögskolekurs förväntas bidra till att samtliga fyra syften uppfylls? Bör det finnas spår av en sådan strävan hos varje grupp som har en pop- och rockcirkel i ett studieförbund, hos varje kör och hos varje konsert som organiseras som ett kulturprogram? Är det rimligt att tro att det går att spåra samtliga syften i alla verksamheter? Bör det ens vara så? Kan alla enskilda aktiviteter förväntas bidra till ens något av syftena ensamt? Troligen måste syftena tolkas så att det är på en mer övergripande nivå som de kan uppfyllas. Samtidigt blir det då problematiskt att utvärdera enskilda verksamheter utifrån syftena. Om inte alla studiecirkel förväntas möta något syfte är frågan var gränsen går för hur många eller hur stor andel av studiecirkelarna som ska arbeta gentemot ett eller flera syften för att det ska vara tillräckligt? Möjligen är det så att verksamheten åtminstone inte ska *motverka* något av syftena. Även om denna rapport inte kan besvara dessa frågor är de viktiga att ha med sig när man tänker kring vilka krav som ställs och hur man ska förstå kopplingen mellan syften på en abstrakt nivå och en lokal verksamhet.

I ett försök att närma sig statens syften med stödet till folkbildningen och fundera kring kopplingar till verksamhet och verklighet är det också möjligt att tänka att detta egentligen rör två olika analysnivåer: folkbildningens förväntade påverkan dels på samhället, dels på individen. Att dessa två aspekter finns närvarande i statens syn på folkbildningen syns i det politiska målet som i och med propositionen från 2014 för första gången formulerats. Utgångspunkten för staten är liksom tidigare att folkbildningen själv sätter målen för sin verksamhet, vilket gör att det politiska målet bör förstås som statens viljeyttring över hur man vill att den verksamhet man stöder ska vara beskaffad. Det nya politiska målet betonar att bildningen och kunskapsbyggnaden i folkbildningen ska ske för (1) personlig utveckling och (2) delaktighet i samhället. Med andra ord är de två dimensioner som här nämnts, individ och samhälle, inskrivna i målformuleringen.

Ytterligare en aspekt har att göra med studieförbundens funktion som en resurs för olika organisationer inom det svenska civilsamhället. Det har historiskt varit en viktig studieförbundsuppgift att bidra till bildningsarbetet inom olika folkrörelser. Det har varit motiv till bildandet av flera av studieförbunden som självständiga organisationer. De två dimensioner som tidigare omnämnts behöver därför kompletteras med en mer organisatoriskt inriktad, riktad till/mot andra organisationer inom det svenska civilsamhället. Dessa förhållanden kan illustreras med figur 1 nedan.

Figur 1. Studieförbund och studiecirklar i samhället.

Figuren illustrerar vilka aktörer och relationer som är av betydelse för att förstå var och hur statens syften med stödet till folkbildningen kan komma till uttryck i studieförbundens verksamheter. Modellen är inte menad att täcka in alla, för studieförbunden, relevanta relationer. Den tar till exempel inte hänsyn till näringslivet och dess vinstdrivna organisationer.¹⁵

Figuren är en förenkling, exempelvis placeras individen utanför civilsamhället, inte för att visa på ett avstånd dem emellan utan för att illustrera relationer inom och mellan de aktörer och aktiviteter som är i fokus i just denna utvärdering.

Relationerna i figuren kan förstås på flera sätt. Å ena sidan kan studieförbunden agera i sin egen rätt som organisationer i det svenska civilsamhället. Å andra sidan har de varit resurser eller verktyg för sina medlemsorganisationer i att utbilda organisationernas medlemmar. Samtidigt kan både studieförbunden, deras medlemmar och civilsamhällets organisationer i allmänhet förstås som verktyg för individerna

15 För vidare diskussioner kring sådana typer av kategoriseringar gällande folkbildningens organisationer, se exempelvis von Essen & Åberg, 2009; von Essen & Sundgren, 2012a; Åberg & von Essen, 2013; Åberg, 2013.

när det gäller att driva sina intressen på en kollektiv nivå. För staten har studieförbunden likväl som dess medlemmar också fungerat som verktyg för att kommunicera och förhandla om intentioner, åtgärder etc. När det gäller studieförbunden har staten exempelvis använt dem i olika informationskampanjer inför folkomröstningar och dylikt. Studieförbunden har genom historien också utfört en mängd uppdrag åt staten, såsom att ge dem som av olika anledningar fallerat i det offentliga utbildnings-systemet en andra chans, genom att organisera riktade utbildningar och så vidare.

Man kan också fundera på om det handlar om direkta eller indirekta effekter samt om det rör organisationernas interna demokrati (i folkbildningen, studieförbunden, studiecirkelarna; om folkbildningen når alla, om alla får vara med etc.) eller den externa demokratin (i samhället). Dessa olika analysnivåer återkommer nedan i de mer teoretiska resonemangen som bygger upp ramen för den därefter kommande analysen av det empiriska materialet.

2.2 Kopplingen mellan statens syften och studiecirkelns verklighet

Hur ska man då förstå vägen från de syftesformuleringar som diskuterats ovan till att syftena också kommer till uttryck i studiecirkel? Det är en grannliga fråga och något som inte berörts i tidigare deltagarundersökningar. Det är tydligt att det finns ett stort avstånd mellan formuleringar kring att man ska stärka och utveckla demokratin och att försöka studera hur det tar sig uttryck i en studiecirkel där man lär sig fransk grammatik, att knyppla eller att spela saxofon. Ämnesmässigt skulle vissa studiecirkel kunna ha tydligare beröringspunkter. Om man tar som utgångspunkt att ett fritt och vitalt föreningsliv, det som ofta benämns som civilsamhälle, är något positivt för ett aktivt medborgarskap och en stark demokrati skulle cirkel i föreningskunskap kunna vara ett sådant exempel (jfr Sundgren, 2012). Andra exempel skulle kunna vara direkt samhällsorienterade studiecirkel av olika slag.

En del av denna utvärderings uppdrag har varit att söka vägar för att studera hur statens syften med stödet till folkbildningen kan ta sig uttryck i cirkelverksamhet, såväl i form av ämnesmässiga kunskaper som färdigheter som kan användas i olika sammanhang. Det görs genom att använda teoretiska begrepp och insikter kring demokrati, civilsamhälle, medborgarskap och socialt kapital. Därför kommer avsnitten nedan att behandla dels hur demokrati, utbildning och bildning länkats samman, dels vad studier kan ha för betydelse för medborgaren på individnivå och för samhället.

Då folkbildningens organisationer ofta setts som delar av det svenska civilsamhället diskuteras därefter några aspekter kring detta mer ingående. För det första

rör det civilsamhällets, och folkbildningens, möjligheter att fungera som ”demokratiskolor” där individer får möjlighet att praktisera ett aktivt demokratiskt medborgarskap, något som tidigare forskning ansett kunna ha följd effekter också på samhällsnivå. För det andra rör det frågan om socialt kapital kan skapas eller stärkas genom cirkelverksamhet. Dessutom kommer möjliga kopplingar mellan en ökning av det sociala kapitalet och de demokratiambitioner som syns i statens syften med stödet till folkbildningen att tas upp.

2.2.1 Demokrati, folkbildning och den kompetente medborgaren

Kopplingarna mellan demokrati och utbildning har det forskats kring under lång tid och denna forskning uppvisar gott om empiriska bevis för att en högre utbildningsnivå förbättrar förutsättningarna för att etablera och underhålla ett demokratiskt styrelseskick (Dahl, 2003; Dalton, 1988; Dewey, 1999; Hadenius, 1992; Lipset, 1963).

Flera har hävdad att tillgång till utbildning utgör en grundläggande medborgerlig rättighet, inte minst då rollen som medborgare är något man behöver lära sig. Även om en deltagande demokrati inte ses som eftersträvansvärd utan man förstår medborgarnas roll som mer eller mindre begränsad till att rösta i allmänna val så kräver även det ett visst mått av aktivitet. Utan kunskap om samhället, det politiska systemet och vilka rättigheter och skyldigheter som följer med medborgarskapet är det svårt att agera som medborgare (Beetham, 1999; Heater, 1999; Kalberg, 1993).

Tidigare forskning talar om medborgerliga dygder och medborgerlig kompetens. Vad det egentligen innebär är inte lätt att redogöra för men vissa aspekter dyker ofta upp, såsom tolerans för oliktänkande och olika grupper, förmåga till kritiskt tänkande och en vilja och förmåga att identifiera personliga och gemensamma intressen samt att agera utifrån de gemensamma intressena. Andra aspekter som tas upp är att följa lagen, visa tillit och delta i den allmänna debatten (se till exempel Badersten, 2002; Dahl, 1992; Galston, 1991; Milner, 2002; Nussbaum, 1997; jfr Åberg, 2014). Detta är värderingar och förmågor hos individer som ansetts viktiga för ett demokratiskt medborgarskap.

Det hävdas också att utvecklandet av denna typ av förmågor får allt mindre utrymme inom det formella utbildningsväsendet. Det sker i takt med en påstått ökad instrumentalisering av utbildningen där anställningsbarhet och andra besläktade begrepp blir alltmer dominerande. Det kan i sig öppna för en ökad betydelse av folkbildande verksamheter för att bibehålla den mer allmänna medborgerliga bildningen (Åberg, 2014; jfr Nussbaum, 2010).

Tidigare studier har pekat på att utbildningsnivån är den faktor som har tydligast samband med i vilken mån medborgare förfäktar demokratiska värderingar (Lipset,

1963, s. 56f). Ju mer utbildad en individ är, desto större är sannolikheten att denne ger uttryck för sådana värderingar.

Kunskapsmässigt bör naturligtvis mycket av det som anses nödvändigt för att utveckla individens kompetens för att kunna ta en plats som en aktiv demokratisk medborgare komma via den formella utbildningen, genom grundskola, gymnasium och universitet/högskola. Samtidigt finns det forskning som visar att den kunskap som förvärvas under skolåren måste kompletteras och framförallt underhållas genom aktiviteter efter avslutad skolgång. I det anses bildningsaktiviteter generellt ha en viktig funktion. Vissa menar till och med att de bildande aktiviteter som genomförs i informella kontexter och i vuxen ålder har större betydelse för utvecklandet av medborgerlig kompetens än de kunskaper och färdigheter som inhämtas genom den formella skolgången (Boggs, 1991; Milner, 2002). När det gäller folkbildning menar tidigare forskning att demokrati och utvecklingen av demokratin kan ses som den huvudsakliga målsättningen i sådana aktiviteter. En sådan slutsats baseras på de bidrag som denna typ av verksamhet gjort till demokratier i många västeuropeiska länder liksom till demokratiseringsprocesser i öst- och centraleuropeiska länder (Bron-Wojciechowska & Bron, 1990, s. 69; cf. Bron, 2001, s. 174). Detta rimmar väl med de syften som staten formulerat för stödet till folkbildningen.

Vissa menar att kraven på medborgarnas kompetens i många kontexter har både förändrats och ökat över tid, något som bland annat kopplas till framväxten av ny informations- och kommunikationsteknologi (Crossley, 2001; Dahl, 1992). Tidigare i detta kapitel har den ”digitala klyftan” nämnts. Forskning på det området har också börjat undersöka vad som benämns som den ”demokratiska klyftan” (Min, 2010; Norris, 2001). I det här sammanhanget syftar det på hur inte minst internet blivit ett alltmer betydelsefullt verktyg också för politiken och i det politiska samtalet. De som lyfter de positiva aspekterna av detta betonar gärna hur internet kan vara ett verktyg för att driva politiska frågor och skapa sociala rörelser över nationsgränser. Samtidigt finns det också de som pekar på de möjliga problemen med internet som ett forum för politik, och inte minst för så kallade e-demokratiska initiativ där exempelvis folkomröstningar, medborgarforum och andra former av mer direktdemokratiska inslag sker via internet. En del forskning menar att detta riskerar att marginalisera de grupper som inte har resurser, kunskaper eller färdigheter att hävda sig på denna nya politiska arena. En potentiellt utsatt grupp här är de äldre som ofta anses vara mindre bemedlade när det gäller kompetens på IT-området, vilket för med sig att det är viktigt att utveckla de äldres kompetens på detta område. Tidigare studier har också visat att många äldre själva värderar den självständighet som uppnås genom ökad kompetens i att hantera dator, internet och informationsteknologi generellt. (Damodaran, Olphert & Phipps, 2013; Earl & Kimport, 2011; Shelley, Thrane & Schulman, 2006; Tielen, 1998)

2.2.2 Civilsamhälle och folkbildning

På samhällsnivå finns olika arenor där utvecklandet av den typ av förmågor och färdigheter som diskuterats ovan kan ske. En sådan arena som lyfts fram i tidigare studier är det civila samhället.

I den svenska kontexten kan man först betona att ett flertal av studieförbunden som organisationer har långa traditioner och nära relationer till någon folkrörelse. Folkrörelserna anses också ha varit drivande krafter i framväxten av det moderna demokratiska Sverige, vilket därmed ger också folkbildningens organisationer en plats i den utvecklingen (Sundgren, 2003). Dessa kopplingar har också förts fram som anledningar till det omfattande statliga stödet och de återspeglas i dagens syftesbeskrivningar. Banden mellan studieförbund och folkrörelser syns i vilka organisationer som är medlemmar i studieförbunden, även om relationerna mellan studieförbund och medlemsorganisationer har förändrats över tid och idag är mångtydiga (von Essen & Åberg, 2009).

Folkrörelsebegreppet har på senare år alltmer fått vika undan för det bredare civilsamhällesbegreppet, vilket inte minst blir tydligt i och med regeringens proposition *En politik för det civila samhället* (Prop. 2009/10:55). Civilsamhälle är också ett av de begrepp som inte lätt låter sig definieras. Här kan vi kortfattat och förenklat förstå det som en offentlig sfär som utgör något annat än och på olika sätt skiljer sig från både den statliga sfären, företagssfären och den privata sfären som främst rör familj och hushåll. Ett sådant civilsamhälle befolkas av ideella organisationer, nätverk och individers handlingar i form av ideellt engagemang (jfr. Alexander, 2006; von Essen, 2012a, s. 22; Jeppsson Grassman & Svedberg, 2007; Kymlicka & Norman, 1995).¹⁶

Både studieförbund och folkhögskolor har, historiskt såväl som idag, tolkats som delar av det svenska civilsamhället (SOU 2012:72; jfr von Essen & Sundgren, 2012a). Civilsamhället som sådant, och människors aktiviteter inom det civila samhällets organisationer, har också ofta diskuterats som betydelsefullt för att utveckla, vidmakthålla och stärka ett demokratiskt styrelseskick (se till exempel Diamond, 1999). Många av dagens studieförbund har sedan starten haft som syfte att stärka det civila samhällets, eller folkrörelsernas, organisationer.

Folkrörelser etablerade studieförbund för att bidra till bildningen av och utbildningen för de egna medlemskadran. Det var ett led i att främja rörelsens mål genom att öka medlemmarnas möjligheter att kunna medverka till de samhällsförändringar som rörelsen eftersträvade. Denna funktion, där relationen mellan studieförbund och medlemsorganisationer står i fokus har utforskats i tidigare arbeten (se von Essen & Åberg, 2009; von Essen, 2012b; Åberg, 2012; 2013). Det är också

---

¹⁶ För mer utvecklade diskussioner kring både civilsamhällesbegreppet och hur det och folkbildning förhåller sig till varandra, se von Essen & Sundgren, 2012b.

anledningen till att medlemsorganisationerna har sin plats i figur 1 ovan. Även om det individuella cirkeldeltagandet, och inte interorganisatoriska relationer, är i fokus i denna rapport så kommer dessa relationer i viss mån ändå fram i den grupp av studiecirkel som ofta presenteras som ”föreningscirkel”. De har dessutom bäring på några frågor i den enkät som analyseras i nästa kapitel där föreningsmedlemskap och cirkeldeltagarnas ideella engagemang undersöks.

Hur de medborgerliga förmågor och dygder som diskuterades i föregående avsnitt tros utvecklas varieras. Mycket anses ske genom utbildning och socialisering inom den privata sfären, framförallt i familjen. Men det hävdas också att det är viktigt att inte bara teoretiskt lära om demokrati och medborgarskap utan att faktiskt träna på att utöva detta medborgarskap. I samband med det talas det gärna om civilsamhällets roll som ”demokratiskolor”. I de sammanhang som återfinns inom civilsamhället anses möjligheter finnas för människor att kunna praktisera ett aktivt demokratiskt medborgarskap på en mindre arena (Diamond, 1999; Heater, 1999; Putnam, 2000; Stolle, 2003; Walzer, 1983). Argumentet är att det är i den typ av medborgerliga sammanslutningar som finns inom civilsamhället som människor har möjlighet att träffa och diskutera med människor utanför sina mest intima nätverk. Det är också genom denna typ av aktivitet som man menar att attityder och färdigheter som kan anses gynnande för en demokrati, såsom tillit, tolerans, kunskap om systemet inklusive medborgerliga rättigheter och skyldigheter, och så vidare kan utvecklas. I diskussioner kring den svenska demokratin har en sådan roll ofta tillskrivits just ideella organisationer (Amnå, 2007).

Sammanfattningsvis finns det en hel del forskning som menar att bildande och utbildande aktiviteter som sker inom ramen för civilsamhällesorganisationer, som studieförbunden, på olika sätt kan bidra till utvecklingen av kompetenta demokratiska medborgare och därmed i förlängningen till demokratin kvalitet. Det handlar både om formella kunskaper gällande medborgerliga rättigheter och skyldigheter, samt kunskap om hur det offentliga systemet fungerar. Samtidigt är en viktig funktion som förs fram gällande civilsamhällets bidrag till demokratin att aktivitet inom sådana organisationer innebär att medborgare får en chans att praktiskt träna på demokratiskt *handlande*. Med tanke på hur en studiecirkel idealt förväntas fungera – med en inbyggd jämlikhet där cirkelledaren inte ska vara en auktoritet utan där deltagarna gemensamt styr agenda, innehåll och så vidare och att det ska vara en miljö där alla får komma till tals i vad som kan betecknas som en deliberativ, eller överläggande, anda – torde den ideala studiecirkeln vara en utmärkt miljö för att fylla just den civilsamhällesfunktionen, oavsett studiecirkelns ämne. En studiecirkel är förstås inte en organisation men verksamheten sker i en civilsamhälleskontext och utgörs i stor utsträckning av individers ideella engagemang, vilket knyter an cirkeldeltagandet till den typ av civilsamhällesdefinition som diskuterats ovan.

2.2.3 Socialt kapital

Socialt kapital är ett begrepp som förändrats över tid och även tolkats olika beroende på inom vilken teoretisk tradition det använts. Hos flera framstående forskare som arbetat med begreppet finns en mycket nära anknytning till civilsamhället och de teorier som redan i någon mån berörts (se till exempel Putnam, 1993; 2000). Socialt kapital är också ett begrepp som bland annat det senaste folkbildningsbetänkandet pekade på som en möjlig indikator på hur väl det första av statens syften uppfylldes i folkbildningsverksamheten, då utredningen menade att ”folkbildningen kan antas bidra till att skapa tillit och socialt kapital mellan individer” (SOU 2012:72, s. 84). Detta tas också upp i propositionen *Allas kunskap – allas bildning* (Prop. 2013/14:172).

Socialt kapital har ofta knutits till tillitsbegreppet. Emellertid råder ingen konsensus kring hur relationen mellan dessa begrepp ser ut. Forskare är exempelvis oeniga om vilka aktörer eller relationer som är betydelsefulla för skapandet av socialt kapital, vilken typ av tillit som är av betydelse samt om tillit skapar socialt kapital eller vice versa.

Det finns de som betonar den mellanmännsliga tillitens betydelse för hur socialt kapital skapas, där också föreningsmedlemskap och civilsamhälle är betydelsefullt (Putnam, 1993; 2000). Det finns också de som snarare argumenterar för betydelsen av tillit till institutioner (Rothstein & Stolle, 2003).

I de teoretiska diskussionerna förs fram att höga nivåer av socialt kapital och tillit bidrar till att göra ett samhälle effektivare då det underlättar byggandet av kollektiva samhällsliga institutioner och processer för att komma överens, sluta avtal och så vidare. Att sådana processer går smidigare menar tidigare forskning har både positiva ekonomiska och demokratiska effekter. Samhället tjänar alltså på höga nivåer av tillit och socialt kapital (Arensmeier, 2013; Gustafson, 2013; Putnam, 1993).

Att besitta mycket socialt kapital och hög tillit är något som också anses gynna den enskilde individen. En del i diskussionen kring socialt kapital har nämligen att göra med hur väl utbyggda sociala nätverk en individ har. Stora sociala nätverk menar forskningen kan underlätta vissa handlingar (Arensmeier, 2013). Detta innebär också att många forskare som tidigare arbetat med begreppet socialt kapital är av åsikten att den resurs detta kapital innebär och det sociala kapitalet självt måste förstås som inbäddat i sociala strukturer och relationer. Med andra ord kan man inte förstå det utanför den sociala kontexten (jfr Coleman, 1990). En viktig sak som tas upp av flera forskare är att socialt kapital har en tendens att uppstå som en biprodukt till olika aktiviteter. Det innebär å ena sidan att exempelvis studiecirkel, under vissa förutsättningar, skulle kunna bygga socialt kapital oberoende av studiecirkelns ämne. Å andra sidan innebär detta också att det är mycket svårt att strategiskt och medvetet skapa eller öka det sociala kapitalet (Arensmeier, 2013; Coleman, 1990).

Olika typer av socialt kapital har också ägnats en hel del uppmärksamhet i forskningen. Skillnaden mellan överbyggande respektive sammanbindande socialt kapital (*bridging* och *bonding*) bör diskuteras något då det kan ha bäring på hur man ska förstå cirkelverksamheten och deltagarnas upplevelser av den.

Sammanbindande socialt kapital byggs mellan människor som redan uppfattar sig vara del av samma grupp, vilket kan vara viktigt för individen i form av socialt stöd men det kan också bli exkluderande i relation till andra. Med andra ord blir relationerna inom gruppen starka men det har inte nödvändigtvis några positiva samhällseliga effekter. Överbryggande socialt kapital å andra sidan är en form av socialt kapital som uppstår när människor från olika delar av samhället möts och interagerar. Detta menar forskningen är en form av socialt kapital som dels är mer formativt för individen och i större utsträckning kan utveckla medborgerliga dygder av den typ som diskuterats i tidigare avsnitt. Detta överbyggande sociala kapital kan nämligen främja tolerans och tillit mellan individer som annars skulle befinna sig i eller uppfatta sig tillhöra olika grupper i samhället. Denna koppling till väsentliga demokratiska medborgerliga dygder innebär också att det är denna form av socialt kapital som är av störst vikt för samhället. (Arensmeier, 2013, s. 123; Hooghe & Stolle, 2003, s. 5; Putnam, 1993; Stolle, 2003).

2.2.4 Studiecirklar som demokratiskolor och kopplingen till socialt kapital

Tron på studiecirkeln som en verksamhetsform som kan bidra till att utveckla demokrati och utveckla demokratiska medborgare bygger på ett antal aspekter som tidigare forskning fört fram som centrala delar i den ideala studiecirkeln. Till att börja med betonas hur studiecirkeln förväntas utgå från deltagarna och deras erfarenheter. Det ska vara en, i stor utsträckning, deltagarstyrd verksamhet där cirkelledaren inte förväntas ha en lika central position som läraren inom det formella utbildningsväsendet. Studiecirkeln förväntas vara internt demokratisk även om tidigare forskning menar att graden av intern demokrati kan variera, delvis beroende på att det finns olika typer av studiecirklar (Larsson, 2001b, s. 211). Då verksamheten ska bygga på att deltagarna lär av varandra krävs också att samtliga deltagare inte bara är närvarande utan också aktivt deltar. I studiecirkeln lär sig deltagarna inte bara om det ämne den behandlar utan även om betydelsen av den egna aktiviteten för gruppens lärande. Att vara med och ta ansvar för gruppen kan också bygga självförtroende och ge en vana att ta ansvar som kan spridas till engagemang i andra delar av samhället. Just det är vad idén om civilsamhällesaktivitet som en form av demokratiskolor avser (Åberg, 2008, s. 64f). Inte minst sker sådan träning via deliberation, eller överläggningar, i studiecirkeln. Det knyter då också an till tankarna kring deliberativ demokrati där det

goda samtalet står i fokus. Det är också nära relaterat till de olika kompetenser som medborgare kan anses behöva för att fungera som aktiva demokratiska medborgare (Larsson, 2001b, s. 203f).

Att studiecirkeln kännetecknas av icke-hierarkiska relationer inom gruppen är centralt. Därmed är jämlika och horisontella relationer i cirkelmiljön viktiga karaktärsdrag tillsammans med deltagandets frivilliga natur (Larsson, 2001b; Åberg, 2008, s. 63f). Just en relativ frånvaro av hierarki och en bas i horisontella relationer har också tidigare förts fram som centralt för att bygga socialt kapital (Larsson, 2001a, s. 147f; 2001b, s. 202; Putnam, 1993).

Många forskare som arbetat med begreppet socialt kapital återkommer till betydelsen av det sociala sammanhanget. I studiecirkeln sammanhang betonas traditionellt att ämnet som studeras och de mer eller mindre konkreta kunskaper och färdigheter som utvecklas inom det ämnet bara är en del av vad resultatet av cirkeldeltagande förväntas vara för individen. Själva formen och pedagogiken diskuteras som något som, genom att vara demokratiskt uppbyggda, också utvecklar demokratiska medborgerliga kompetenser. Flera förväntade effekter av cirkeldeltagande är alltså av indirekt natur och detta rimmar väl med hur tidigare forskning tänker sig att socialt kapital vanligtvis är en biprodukt av andra aktiviteter.

Utöver dessa aspekter kan förstås studiecirkeln bidra till att öka deltagarnas kunskaper inom olika områden och, som redan nämnts, är detta tydligt korrelerat med stöd för demokrati som styrelseskick. Kunskap och bildning är viktiga medborgerliga kompetenser.

En fråga rör hur olikhet hanteras. I relation till det formella utbildningsväsendet hävdas att folkbildningsverksamhet och däribland studiecirkeln har större möjligheter att ge utrymme för de olika identiteter och intressen som florerar i dagens samhälle (Larsson, 2001b, s. 209). Inom folkbildningen finns inte samma krav på neutralitet som i skolväsendet. Tvärtom, studieförbund och folkhögskolor förväntas ha en viss ideologisk profil, oftast grundad i ett visst studieförbunds ursprung i någon av de svenska folkrörelserna, vilket också kan färga studiecirkeln.

Precis som civilsamhället i stort är en arena där särintressen kan få utrymme, där grupper som delar samma intresse eller samma identitet kan samlas och odla dessa, kan sådana möjligheter finnas i cirkelverksamheten. Det kan exemplifieras med hur en grupp individer själva kan forma en studiecirkel utifrån sina behov och önskemål, oavsett om det handlar om att spela musik, ha en bokcirkel eller studera globala rättvisefrågor. Samtidigt kan detta också i någon mening vara exkluderande. Återigen finns likheter med civilsamhällesteorin i det att detta utrymme för särintressen inte nödvändigtvis fostrar dygder som tolerans och respekt för olikhet utanför gruppen utan att det istället bibehåller en uppdelning i ”vi och dem” (jfr. Kymlicka & Norman, 1995). Ett stort utrymme för att odla särintressen och olikhet innebär inte nödvändigtvis att det blir ett möte mellan olikheter även om det också

kan uppstå. Detta har att göra med vad som diskuterats ovan gällande olika former av socialt kapital.

Kopplingen mellan cirkelmiljön och handling, i vilken mån cirkelverksamhet också leder till handling i det offentliga, är svårare att göra. Larsson (2001b) menar att det är svårt att finna stöd för att cirkelverksamhet leder till handling som påverkar samhället. Snarare kan det handla om indirekta effekter.

Att stärka medborgarnas kompetens och att skapa *förutsättningar* för handlande på andra offentliga arenor kan samtidigt vara nog så viktiga bidrag för att möta de syften staten satt upp för stödet till folkbildningen.

2.3 En tolkningsram för analys

Hur cirkelverksamhet kan relatera till de begrepp och idéer som presenterats i de ovanstående avsnitten är något som undersöks längre fram i denna rapport. Vissa kopplingar kan lyftas fram här för att tydliggöra vad av dessa diskussioner som följer med in i analysen av det empiriska materialet.

Det är uppenbart att statens syftesformuleringar är öppna och allmänt hållna. Flera av syftena kan anses vara kopplade till olika demokratiaspekter och en väg att arbeta har varit att försöka belysa syftena på ett sätt som knyter an till teorier och tankar kring medborgerliga kompetenser och dygder.

Då främjandet av ett aktivt medborgarskap lyser igenom i statens beskrivningar kan detta också knytas inte bara till träning i demokratisk dialog utan också i demokratiskt handlande, något som denna utvärdering operationaliserat till enkätfrågor.

Flera aspekter av det som diskuterats i ovanstående avsnitt, exempelvis medborgerlig kompetens och medborgerliga dygder, har också operationaliserats i den enkät som ligger till grund för analyserna i nästa kapitel. Bland annat har de som svarat på enkäten uttalat sig om i vilken mån de anser att cirkeldeltagandet påverkat deras förmåga till kritiskt tänkande, om cirkeldeltagandet lett till att man engagerat sig i att försöka påverka i samhällsfrågor utanför studiecirkeln, om man deltagit i aktioner av olika slag och så vidare. Olika aspekter av kopplingarna mellan studiecirklar, demokrati, civilsamhälle och socialt kapital som diskuterats ovan finns också med, såsom jämlikhet, horisontella relationer, intern demokrati, överläggningar, ökad kunskap, likhet/olikhet i gruppen och möjliga kopplingar mellan cirkelverksamhet och handling. Detta har också att göra med diskussionerna om civilsamhällets, och studiecirkelns, möjliga roll som demokratiskolor.

Genom att använda begreppet socialt kapital i analysen blir det möjligt att fånga upp studiecirkeln som mötesplats och den gemenskap som i så många tidigare studier omnämnts av deltagare som en alldeles central aspekt, och ett centralt utfall av,

cirkeldeltagande. Att fundera över detta i termer av socialt kapital innebär att det blir möjligt att differentiera mellan olika typer av gemenskaper och resonera kring vilka typer av socialt kapital som studiecirkeln möjligen i första hand främjar. Om studiecirkeln är en sluten grupp där deltagarna arbetat tillsammans år efter år eller om det är en mer öppen grupp som fylls på med nya deltagare kan det till exempel tala till uppdelningen mellan sammanbindande och överbyggande socialt kapital. I vilken mån grupsammansättningen har någon påverkan på hur deltagarna uppfattar cirkelupplevelsen är också en fråga som kommer att kunna undersökas vidare i analysen av det empiriska materialet som följer i nästa kapitel.

De tankar och verktyg som nu diskuterats bildar en tolkningsram som används för att analysera resultaten av den empiriska studien av cirkeldeltagande bland den äldre delen av den svenska befolkningen.

3. Studiecirklar ur äldre deltagares perspektiv

Jag är 93 år. Vill aktivt försöka hålla hjärnan igång så länge som möjligt och deltar därför i olika aktiviteter. Denna cirkeln började för 3 år sedan, 4 kvällar på våren, 4 på hösten, samma grupp och ledare hela tiden – lagom mycket för mig – trevligt. (Enkätkommentar 70)

I detta resultatkapitel presenteras de äldre deltagarnas uppfattningar om studiecirk-lars värden, så som de framträder i enkätsvar, enkätkommentarer och fokusgrupper. Som tidigare nämnts så definieras äldre deltagare som personer som är 65 år eller äldre. För att slippa alltför många upprepningar i texten hänvisas ofta enbart till vad ”deltagarna” svarade, även om hela kapitlet handlar om ”äldre deltagare”. På några ställen görs jämförelser med resultaten från cirkeldeltagarundersökningen 2008. Även i dessa fall handlar det enbart om de äldre deltagarna i 2008 års undersökning.

De värden de äldre deltagarna tillskriver studiecirk-larna sätts i kapitlet i relation till statens fyra syften med statsbidraget till folkbildningen. Tidigare studier har visat att deltagarna oftast får ut en kombination av betydelser av sitt cirkeldeltagande. Nästan alla cirkeldeltagare lyfter fram lärande, intressefördjupning och gemenskap (Andersson et al., 1996). Den här typen av kombinationer är ofta svåra att upptäcka i en enkät. Den öppna enkätfrågan, liksom fokusgruppsintervjuerna, synliggör detta tydligare. Ett par skriftliga kommentarer från deltagarna i enkäten får illustrera sådana kombinationer.

Förutom att vi lärde oss laga mat så betydde gemenskapen och att jobba i grupp väldigt mycket. Vi hade skoj! (Enkätkommentar 38)

Det är roligt, intressant och jobbigt att studera ryska. Och det är utomordentlig hjärngymnastik. (Enkätkommentar 4)

Studiecirkel är en utmärkt form för ökat kunnande, social gemenskap och aktivt liv. (Enkätkommentar 13)

Som beskrivits i kapitel 1.2 har det gjorts flera överväganden i samband med att enkäten konstruerades. Ett antal frågor från tidigare cirkeldeltagarundersökningar behölls. Ett antal nya frågor formulerades för att bättre täcka vissa delar av statens syften. Enkäten med de frågor deltagarna haft att ta ställning till återfinns i bilaga A.

Ihop med den tidigare beskrivna problematiken kring hur man ska förstå statens syften, framförallt de överlappningar som finns mellan de olika syftena, så har det inte varit någon självklarhet under vilket syfte svaren på de respektive frågorna i enkäten skulle placeras. Trots det struktureras detta kapitel utifrån de fyra syftena. Resultaten och diskussionerna av dessa sorteras under vart och ett av syftena då en sådan struktur både tydliggör syftena och samtidigt visar på överlappningar dem emellan.

Inledningsvis ges en bild av hur de äldre cirkeldeltagarna har rekryterats, omfattningen av deras deltagande samt deras könsfördelning, utbildningsnivå, eventuella funktionsnedsättningar, födelseland, tidigare cirkeldeltagande och allmänna aktivitetsnivå.

Under syftet ”att stärka och utveckla demokratin” har enkätfrågor och synpunkter från fokusgrupperna om studiecirkelnas koppling till föreningslivet, och hur detta kan stärka demokratin, tagits upp. Kopplat till detta är deltagarnas ideella engagemang. Vidare belyses deltagarnas allmänna aktivitetsnivå i relation till deltagandet i studiecirkel. Här lyfts också studiecirkeln som en potentiell arena för medborgarbildning och medborgarfostran in.

Under syftet ”att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen” tas de äldres värdering av betydelsen av trivsel, välmående och gemenskap upp, liksom värdet av att träffa andra. Kan studiecirkeln stärka individen och skapa den tillit och det sociala kapital som gör demokratin hållbar? Studiecirkeln som en arena för engagemang genom samtal om närmiljön och samhällsfrågor belyses därefter. Slutligen diskuteras om, och i så fall när, studiecirkeln kan utgöra en arena för engagemang genom direkta handlingar avsedda att bidra till samhällsutvecklingen.

Det tredje syftet, ”att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället”, handlar bland annat om att erbjuda studiemöjligheter för personer som annars inte skulle ha haft så stora möjligheter att studera överhuvudtaget. Detta syfte belyses utifrån vilka äldre som deltar i studiecirkeln. Här tas också deltagarnas värdering av betydelsen av allmänna och intressespecifika kunskaper och färdigheter upp och i vilka sammanhang dessa kunskaper eventuellt har använts. Vad som varit viktigt för lärandet är ett annat tema. Hur internet har använts i studiecirkeln har diskuterats i föregående kapitel och belyses här ytterligare. På senare år har det uppmärksammats att en ”digital klyfta” har skapats genom denna tekniks införande. Under detta syfte visas också i vilken mån studiecirkeln har inspirerat de äldre deltagarna till fortsatta studier av olika slag.

Slutligen presenteras studiecirkelnas värde för de äldre deltagarna när det gäller ”att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet”. Härefter ingår enkätfrågor och fokusgruppskommentarer, framförallt om de studiecirkel som har ett estetiskt innehåll. Det handlar om förekomsten av några vanliga arbetsformer i dessa studiecirkel och om de äldre deltagarna anser att studiecirkeln har påverkat deras kreativitet. Andra frågor som tas upp i detta avsnitt berör eventuell användning av kunskaperna från studiecirkeln i kulturlivet som utövare samt om studiecirkeln varit en inspirationskälla till att ta del av kulturaktiviteter av olika slag.

Kapitlet utgår från enkätresultaten, såväl från frågorna med fasta svarsalternativ som från de kommentarer som lämnades vid den öppna frågan. Fokusgrupperna kommer in som berättelser med citat från varje fokusgrupp, markerade genom att de står i rutor. Dessa rutor är tänkta att ge en mer samlad bild av respektive fokusgrupp och av vad som framkom i samtalen i dessa. Rutorna finns placerade på olika ställen i texten beroende på fokusgruppernas samtalsfokus. En del kortare citat från fokusgrupperna, citat som konkretiserar eller nyanserar resultaten i enkäten, finns också utlagda i texten. Fokusgrupperna refereras till som fokusgrupp ”Måleri”, ”Engelska”, ”Vård”, ”Jazz”, ”Individuell kultur” och ”Kollektiv kultur”.

3.1 Äldre deltagare i studiecirkel

Studieförbunden rekryterar äldre deltagare på olika sätt. En rekryteringsväg, som man delar med de flesta andra utbildningsarrangörer, är att ta fram och sprida studieprogram och annonser som riktar sig till allmänheten. Ungefär tre av tio av de äldre deltagare som svarade på enkäten hittade till studieförbunden på detta sätt. Men studieförbunden har också mer unika rekryteringsformer. Genom sitt nära samarbete med föreningar och andra organisationer rekryterades drygt fyra av tio deltagare genom att studiecirkeln ingick som en del i en sådan förening eller organisation. En del av dessa äldre gick förmodligen i föreningscirkel speciellt framtagna för äldre, till exempel inom pensionärsorganisationerna eller senioruniversiteten. Hur stor andel det handlade om finns tyvärr ingen uppgift på. En annan unik rekryteringsväg, i alla fall till statligt finansierade studieformer, är möjligheten för grupper att själva ta initiativ till en studiecirkel i något ämne som gruppen valt. Tre av tio av de deltagare som svarade på enkäten uppgav att de deltog i en studiecirkel som hade tillkommit på detta sätt. En deltagare i fokusgruppen ”Individuell kultur” får visa på detta:

Det började med att en av våra kompisar fyllde 50. Då gav vi henne en trädgårdsarkitekt i födelsedagspresent... Hon ville göra om i sin trädgård. Så planerade vi den. Och nästa gång vi träffades, det var i maj, då kom tio

glada tanter med spadar i högsta hugg ... Det var så kul så vi har fortsatt. Så varje höst och vår så går vi hem till någon av oss och gräver. (Fokusgrupp ”Individuell kultur”)

Dessa sistnämnda möjligheter, att kunna slå sig ihop med en grupp, inom eller utom en etablerad förening, och fritt kunna välja ett innehåll, har ingått som en viktig del i det fria och frivilliga självbildningsarbetet och setts som ett betydelsefullt bidrag till demokratin. Denna form för rekrytering verkar också stå sig över tid. Försättningsvis benämns de tre studiecirkeltyper som diskuterats här för annonscirkel, föreningscirkel respektive kamratcirkel.

På 1980-talet utvecklades en teori som har kommit att benämnas kontinuitets-teorin (Atchley, 1989). Enligt denna teori är människors beteendemönster tämligen konstanta genom livet. Ett vällyckat åldrande handlar då om att kunna behålla sina aktiviteter och sociala relationer även på äldre dagar. Utifrån en sådan teori blir det viktigt att äldre personer får möjligheter att utveckla de aktiviteter och de vänskapsband som man haft sedan yngre år. Såväl förenings- som kamratcirkel skulle alltså främja ett vällyckat åldrande enligt denna teori. Utgår man från ett sådant resonemang blir det samtidigt viktigt att få in människor i studiecirkel i unga år.

Baksidan med förenings- och kamratcirkelna kan dock vara att de kan utesluta personer från att delta, personer som av en eller annan grund inte vill binda sig till att bli medlemmar i föreningar eller inte har så många studieintresserade vänner att vända sig till för att bilda en egen grupp.

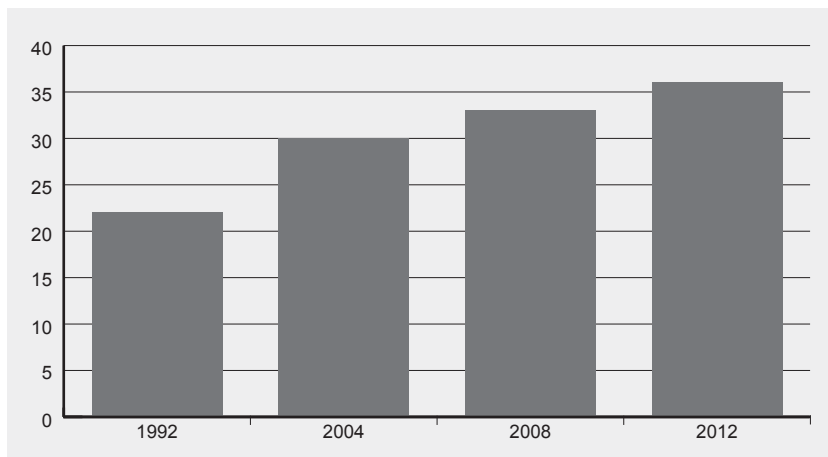
3.1.1 Omfattningen av äldre deltagare i studiecirkelna

Antalet unika cirkeldeltagare som var 65 år eller äldre 2012 uppgick till 238 796 personer. Denna åldersgrupp utgjorde därmed mer än en tredjedel (36 procent) av det totala antalet deltagare. De äldres andel av cirkeldeltagarna har stigit oavbrutet sedan 1992 då den första cirkeldeltagarundersökningen genomfördes. Diagrammet nedan visar att andelen deltagare 65 år eller äldre då var 22 procent. 2004 hade andelen stigit till 30 procent och vid den föregående mätningen 2008 hade andelen äldre kommit upp i 33 procent.¹⁷

---

17 Siffrorna från undersökningarna av cirkeldeltagarna 1992 och fram till och med 2004 är hämtade från enkätdata (se Byström & Säfström, 2006), medan uppgifterna från 2008 och föreliggande undersökning kommer från registerdata.

Figur 2. Andel cirkeldeltagare 65 år eller äldre av totala antalet cirkeldeltagare. Procent.

De äldre deltagarnas fördelning över de tio studieförbunden

Tabellen nedan visar andelen äldre deltagare hos respektive studieförbund samt andelen deltagare totalt sett i studieförbunden.

Tabell 1. Andelen cirkeldeltagare per studieförbund. Procent.

	Äldre deltagare 2012	Deltagare från alla åldersgrupper 2012
ABF	39	29
Bilda	5	7
Folkuniversitetet	5	7
Studiefrämjandet	6	13
Studieförbundet Vuxenskolan	28	21
Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet	3	4
Medborgarskolan	5	9
Sensus	7	9
Ibn Rushd	0	0,5
Kulturens bildningsverksamhet	0,5	0,5

ABF och Studieförbundet Vuxenskolan är de två studieförbund som lockade flest äldre deltagare. Nästan fyra av tio deltagare, 65 år eller äldre, återfanns hos ABF och ytterligare nästan tre av tio fanns hos Studieförbundet Vuxenskolan under 2012. Båda dessa studieförbund hade en högre andel äldre deltagare än sin andel av deltagarna om man ser till alla åldersgrupper. Övriga studieförbund hade runt fem procent var av de äldre deltagarna, bortsett från de nyaste studieförbunden, Ibn

Rushd och Kulturens bildningsverksamhet, som hade mindre än en halv procent var. Bilda, Folkuniversitetet, Studieförbundet, Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet, Medborgarskolan och Sensus hade alla en lägre andel äldre än deras totala andel av deltagarna.

3.1.2 Karakteristika hos deltagargruppen 65+

Könsfördelning

Könsfördelningen bland de äldre deltagarna var mycket sned och skillnaderna mellan könen har dessutom ökat över tid. Andelen kvinnor har sedan länge varit större än andelen män. 2004 var andelen kvinnor i den äldre åldersgruppen 55 procent, 2008 hade den ökat till knappt 65 procent och 2012 var andelen kvinnor uppe i nästan 70 procent. Andelen kvinnor har hela tiden varit högre bland de äldre än bland cirkeldeltagarna i stort. Ser man till samtliga åldersgrupper uppgick andelen kvinnliga deltagare 2012 till drygt 60 procent.

De nytillkomna studieförbunden Ibn Rushd och Kulturens bildningsverksamhet hade den jämnaste könsfördelningen bland de äldre deltagarna, männen var till och med någon procent fler i dessa studieförbund. Hos Studieförbundet var knappt 40 procent män. Folkuniversitetet och Sensus hade den mest ojämna fördelningen. I dessa studieförbund var bara lite drygt 25 procent av de äldre deltagarna män. I övriga studieförbund var mellan 30 och 35 procent män.

Utbildningsnivå

Utbildningsnivån varierade kraftigt bland de äldre cirkeldeltagarna. Ungefär tre av tio hade enbart förgymnasial utbildning (folkskola, grundskola), cirka fyra av tio hade en gymnasieutbildning på två eller tre år och knappt tre av tio hade någon form av eftergymnasial utbildning. Av de som hade gymnasieutbildning var männen överrepresenterade bland dem med tvååriga sådana, medan kvinnorna i högre utsträckning hade en treårig utbildning. Däremot fanns det inga könsskillnader varken när det gällde de deltagare som bara hade förgymnasial eller de som hade eftergymnasial utbildning.¹⁸

Utbildningsnivån har under årens lopp ökat bland de äldre i samhället. I januari 2003 hade till exempel 50 procent i åldersgruppen 65–74 år enbart en förgymnasial utbildning, medan motsvarande siffra 10 år senare var 32,5 procent (Statistisk Årsbok, 2004; 2014). Andelen med eftergymnasial utbildning om tre år eller mer hade

---

¹⁸ Uppgifterna är hämtade ur SCB:s utbildningsregister.

under samma tidsperiod ökat från nio till 15,5 procent.¹⁹ Tendensen i föreliggande undersökning var därför som förväntad, det vill säga att andelen med kort utbildning hade sjunkit något sedan 2008 och andelen med eftergymnasial utbildning hade ökat med några procent.

Funktionsnedsättningar

I enkäten fick deltagarna svara på om de hade någon funktionsnedsättning som inte berodde på en tillfällig skada eller sjukdom. Av de äldre som svarade på frågan markerade 15 procent att de hade någon sådan funktionsnedsättning. Denna uppgift har inte inhämtats i de tidigare cirkeldeltagarundersökningarna vilket gör att det inte finns någonting att jämföra med här. Hur stor andel av dessa deltagare som går i studiecirkel som anordnas inom någon förening med anknytning till handikapprörelsen finns inte någon uppgift på. Tidigare undersökningar har funnit att vissa deltagare med funktionsnedsättningar föredrar att gå i studiecirkel där alla har samma funktionsnedsättning. Detta har de motiverat med att de då inte behöver förklara sin funktionsnedsättning för de andra deltagarna eftersom dessa redan är insatta i vilka besvär som nedsättningen kan ge upphov till (Andersson & Laginder, 2006).

Utrikes födda

Andelen utrikes födda bland cirkeldeltagarna 65 år eller äldre var nio procent 2012. Det är alltså en lägre andel utrikes födda bland de äldre cirkeldeltagarna än om man ser till cirkeldeltagarna i samtliga åldersgrupper, där andelen utrikes födda var 15 procent.

3.1.3 De äldre deltagarnas tidigare cirkeldeltagande

För att undersöka cirkeldeltagarnas tidigare cirkeldeltagande ställdes två frågor i enkäten: (1) Deltog du under 2012 i mer än en studiecirkel och (2) Har du deltagit i cirkel före 2012?

De allra flesta av de äldre deltagarna, cirka 90 procent, deltog i en eller två studiecirkel under 2012. Någon enstaka procent uppgav att de deltog i tre eller fler studiecirkel, vilket får ses som ett omfattande cirkeldeltagande. Andelen som enbart deltog i en studiecirkel har dock ökat något de senaste fyra åren. De allra flesta äldre deltagare hade också deltagit i studiecirkel innan de påbörjade den studiecirkel som enkäten gällde. Endast cirka 10 procent uppgav att de deltog i en studiecirkel för

---

¹⁹ SCB redovisade inte utbildningsnivån hos befolkningen över 74 år förrän 2009 och då hade man en annan indelning än den som finns i 2014 års Statistisk årsbok.

första gången. Ungefär en tredjedel av deltagarna hade deltagit i fler än två studiecirkel tidigare, medan drygt hälften deltagit i en eller två studiecirkel.

Studiecirkel inom ämnesområdet ”naturvetenskap, matematik, teknik, data och miljö”, skiljde ut sig med en högre andel nybörjare. Ungefär 25 procent av deltagarna var nybörjare inom dessa ämnen. Nästan ingen av dem som svarade på enkäten i Ibn Rushd uppgav sig vara nybörjare. Här kan man anta att det är en selekterad grupp av flitiga cirkeldeltagare som faktiskt svarade på enkäten överhuvudtaget. Det förefaller också vara så att deltagare i riktigt stora studiecirkel, med 19 eller fler deltagare, och deltagare i studiecirkel med 20 eller fler sammankomster, återkommer från termin till termin. Där var det ytterst få som uppgav att de inte hade deltagit i studiecirkel tidigare.

3.1.4 Allmän aktivitetsnivå hos de äldre cirkeldeltagarna

Några enkätfrågor avsåg att ge en allmän bild av deltagarnas aktivitetsnivå utanför studiecirkelarna. Detta för att kunna undersöka om det är redan aktiva personer som söker sig till studiecirkelarna, vilket tas upp mer längre fram i detta kapitel. Av detta skäl fanns frågor om (1) deltagarna hade röstat i senaste valet, (2) om de under de senaste 12 månaderna utfört frivilligt arbete samt (3) om de var medlemmar i någon förening och i så fall om de deltog aktivt i möten i dessa.

Valdeltagandet uppgavs vara högt. Mer än 90 procent av de äldre deltagarna sa sig ha röstat i senaste riksdagsvalet och bara ett par procent svarade nej på denna fråga. Övriga var antingen inte röstberättigade (mycket få) eller avstod från att svara på frågan. Siffrorna var likartade när det gällde kommun- och landstingsvalen. Valdeltagandet i riksdagsvalet bland de äldre cirkeldeltagarna var alltså högre än genomsnittet för de 65 år eller äldre i den svenska befolkningen som låg på 83,7 procent vid riksdagsvalet 2010 (SCB, 2012).

När det gällde frågorna om frivilligt arbete varierade svaren kraftigt mellan de exempel som gavs. Cirka 10 procent av deltagarna avstod från att svara på dessa frågor. Bland de som svarade hade drygt hälften hjälpt till med praktiska insatser som till exempel städning, kaffekokning, skjutsning eller agerat som funktionär vid evenemang under 2012. Drygt en tredjedel hade haft styrelseuppdrag. Knappt en fjärdedel hade utfört insamlingar, till exempel bössinsamling, lotteri, loppmarknad, ansökan till myndigheter och ansökan om ekonomiskt bidrag. Ungefär lika många hade utfört direkta hjälpinsatser för enskilda eller grupper, till exempel stödsamtal, hembesök, telefonjour eller praktisk hjälp. Däremot hade bara var tionde utfört frivilligt arbete i form av information, opinionsbildning eller andra utåtriktade aktioner och något fler hade haft ett frivilligt utbildnings- eller ledaruppdrag. Mer än 80 procent uppgav också att de hade utfört någon form av frivilligt arbete tidigare. Detta

kan relateras till tidigare studier av omfattningen på ideellt arbete i Sverige. Generellt över alla åldersgrupper är det lite mer än en fjärdedel som uppger att de aldrig arbetat ideellt. Bland de allra äldsta (75+) är siffran något högre (Svedberg, von Essen & Jegermalm, 2010, s. 38).

Det verkar alltså som om äldre cirkeldeltagare är något mer aktiva ideellt än sin åldersgrupp generellt. Möjligen kan föreningscirklarna och det engagemang som tenderar att följa med dem vara en bidragande orsak. En annan möjlighet är att de som är aktiva är det inom många områden, vilket ligger i linje med idén om ett kumulativt medborgarskap, det vill säga att ”de som redan är engagerade har en tendens att engagera sig ytterligare” (Svedberg et al., 2010, s. 60).

Nästan 90 procent av de äldre deltagarna uppgav sig vara medlemmar i någon förening, nätverk, organisation, aktionsgrupp eller liknande och cirka 75 procent sa att de var aktiva i möten och aktiviteter i dessa föreningar. Då ideellt arbete i Sverige, till skillnad från i många andra länder, intimt hängt samman med medlemskap i de föreningar där insatser görs är detta inte förvånande (Svedberg et al., 2010, s. 15).

3.2 Att stärka och utveckla demokratin

De teman som här kommer att diskuteras som relaterade till statens syfte ”att stärka och utveckla demokratin” är de äldre deltagarnas uppfattning av studiecirkelnas värde i relation till (1) föreningar och liknande, (2) deltagarnas allmänna aktivitetsnivå i relation till cirkeldeltagandet och deras grad av ideellt engagemang samt (3) studiecirkelnas betydelse som demokratiskola.

I fokusgruppsintervjuerna dök inte många begrepp upp som kan relateras till någon form av demokratidiskussion. Längre in i samtalen framkom dock flera uttryck för att deltagarna upplevde den egna möjligheten att vara sig själv, inte bli för hårt styrd och att möta andras sätt att tänka och vara som centrala och viktiga grundförutsättningar i ett demokratiskt förhållningssätt. Andra inslag av demokratiska moment som lyftes fram i fokusgrupperna var gruppens sätt att respektera deltagarnas olikheter, erfarenheter och ambitioner. Fokusgrupperna visar på en stor bredd när det gällde synen på cirkelnas betydelse för demokratin. En deltagare menade:

Ja, den har gett mig en möjlighet att påverka. (Fokusgrupp ”Vård”)

En annan sa:

Jag måste nog säga att, jag tror inte att den har någon påverkan på demokratin. (Fokusgrupp ”Engelska”)

3.2.1 Studiecirkelar knutna till föreningar, nätverk och liknande

Organisationsfriheten är en av de grundläggande rättigheterna i en demokrati. Studieförbunden har genom sitt ursprung i folkrörelserna en lång tradition av att samarbeta med politiska partier, fackföreningar, kyrkliga församlingar och andra föreningar och organisationer. Folkbildningen är också ensam om att, med statliga bidrag, kunna organisera studieverksamhet för grupper som inte är politiskt och religiöst obundna. Alla studieförbund utom Folkuniversitetet har medlemsorganisationer och de flesta har dessutom samverkansorganisationer. Dessa har sin tillhörighet i olika ideologiska och religiösa sammanhang och för vissa deltagare har det därför stor betydelse vilket studieförbund som anordnar den studiecirkel de deltar i.

För nästan 20 procent av de äldre deltagarna var det ”mycket viktigt” vilket studieförbund som anordnade den studiecirkel de gick i. Man kan tänka sig att det handlar om personer som länge har varit medlemmar i något parti, fackförbund, intresseförening eller kyrka som är medlemsorganisation i något studieförbund och där det därför anses som självklart att gå i studiecirkel i just det studieförbundet. Det kan också ha mer pragmatiska skäl. Exempelvis kan det vara baserat på tidigare erfarenheter av studieförbundet och dess kompetens. Ytterligare drygt 30 procent av deltagarna menade att det var ”ganska” eller ”lite” viktigt vilket studieförbund som anordnade studiecirkeln, medan cirka 45 procent markerade att valet av studieförbund hade berott på annat, till exempel tid, plats och utbud. Ett par procent visste inte vilket studieförbund som hade anordnat studiecirkeln.

Som framgår av tabellen nedan är det stora skillnader mellan åren 2008 och 2012 när det gäller de äldre deltagarnas syn på hur viktigt det var att välja just ett speciellt studieförbund.

Tabellen visar att det var mer än dubbelt så stor andel av de äldre deltagarna som 2008 ansåg att det var mycket viktigt vilket studieförbund som anordnade studiecirkeln de gick i, än vad det var 2012.²⁰ Det var också tre gånger så många bland 2012 års deltagare som svarade att det var andra saker än vilket studieförbund som anordnade studiecirkeln som bestämde valet av studiecirkel, exempelvis tid, plats och utbud. Sådana exempel fanns dock inte 2008 vilket till viss del kan förklara skillnaden i utfall. Men det förefaller ändå ha skett förändringar i attityderna och kopplingarna mellan deltagarna och studieförbunden.

---

20 Möjligen kan det till viss del ha att göra med att frågan och svarsalternativen ändrats något. Men det är svårt att tro att den halvering av andelen äldre deltagare som menade att det var ”mycket viktigt” vilket studieförbund som anordnade cirkeln helt skulle bero på frågans formulering.

Tabell 2. Vikten av valet av studieförbund. Procent.²¹

2008					
Att det var just detta studieförbund var viktigt för mig	Instämmer helt	Instämmer till stor del	Instämmer delvis	Instämmer inte alls	Vet inte vilket förbund som anordnade cirkeln
	42	18	16	15	7
2012					
Var det viktigt för dig att välja just det här studieförbundet?	Ja, mycket viktigt	Ja, ganska viktigt	Ja, lite viktigt	Nej, att det blev just det här studieförbundet berodde på annat	Vet inte vilket studieförbund som ordnade cirkeln
	19	25	8	45	3

Studiecirkeln som inspiration till att gå med i en förening eller liknande

Att delta i studiecirkel och träffa människor som är med i olika föreningar, nätverk, aktionsgrupper och liknande kan tänkas inspirera en och annan cirkeldeltagare till att själv gå med i en verksamhet som han eller hon inte tidigare har varit medlem i. Enkäten innehöll en fråga om detta: Har du genom studiecirkeln blivit inspirerad till att gå med i en förening, nätverk, aktionsgrupp etc.? Cirka var femte äldre deltagare svarade att de ”kanske”, ”tänkte” eller ”redan hade” blivit inspirerade till att gå med i någon sådan verksamhet. Som framgick tidigare var de äldre deltagarna redan medlemmar i många föreningar. Med tanke på den stora andelen äldre deltagare är studiecirkelna därmed kanske en inte obetydlig rekryteringskälla för föreningslivet.

Behov av kunskaper och färdigheter för föreningsarbete

Som nämndes ovan så svarade ungefär 40 procent av de äldre deltagarna att den studiecirkel de deltog i var en del av verksamheten i en förening eller annan organisation. Man kan därför tänka sig att ett motiv för att delta i studiecirkel är att få kunskaper och färdigheter som är av betydelse för den förening som man är med i. I enkäten ingick en fråga om deltagarnas motiv för att delta i den studiecirkel de hade gått under 2012. Två av underfrågorna handlade om motiv knutna till föreningsdeltagande: Var det viktigt för dig ... (1) att skaffa dig kunskaper/färdigheter för

21 Procentsatserna gäller de andelar av deltagarna som besvarade frågan. Detta gäller samtliga tabeller och figurer i resultatkapitlet om ingenting annat anges. Avrundningseffekten kan göra att siffrorna inte alltid summerar till exakt 100.

föreningsarbete eller fackligt arbete och (2) ... eftersom det krävdes för uppdrag i en förening.

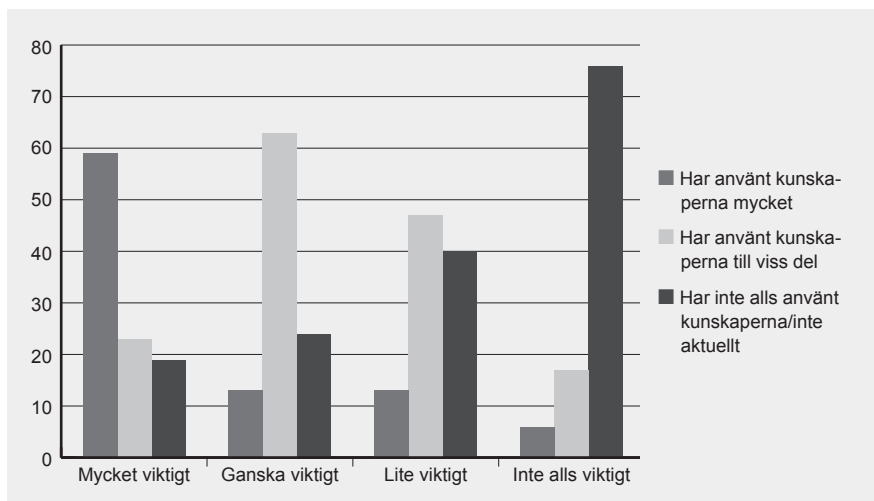
Enkätsvaren visade att dessa motiv ”inte varit aktuella” för 65–70 procent av de äldre deltagarna. Därutöver markerade knappt 15 procent att dessa ”inte alls” hade varit viktiga motiv. Detta är förståeligt med tanke på att föreningscirkelarna har ett stort antal ämnen som inte är direkt kopplade till föreningarnas arbete. Men cirka 20 procent menade att föreningsarbete varit ett motiv i någon mån, varav omkring fem procent svarade att detta motiv varit ”mycket viktigt”. Detta kan tolkas som att det finns en grupp, om än inte särskilt stor, för vilka studiecirkelarna är viktiga för föreningarnas arbete. Exempel på detta kan vara studiecirkel i föreningskunskap eller i föreningarnas profilfrågor. Kring föreningarnas profilfrågor finns det ibland också särskilda studiematerial framtagna i samarbete med studieförbunden.

Användningen av kunskaperna i en förening eller liknande

Som framgick ovan motiverade cirka 20 procent av de äldre cirkeldeltagarna sitt deltagande med att kunskaperna och färdigheterna behövdes för arbetet i en förening, dock i olika hög grad. Frågan är då om de efter studiecirkeln har fått användning för dessa kunskaper? Knappt en tredjedel av de äldre deltagarna som svarade på frågan uppgav att de hade använt kunskaperna från studiecirkeln ”mycket” eller ”till viss del” i en förening eller liknande. Färre, knappt en femtedel, sa att de hade använt sina kunskaper ”mycket” eller ”till viss del” i ett nätverk eller annan grupp. Fler kvinnor än män uppgav att frågan ”inte varit aktuell”. Sensus och Kulturens bildningsverksamhet hade fler deltagare än ABF, Folkuniversitetet, Studieförbundet Vuxenskolan, Medborgarskolan och Ibn Rushd som svarade att de hade använt kunskaperna ”mycket” i en förening eller liknande. Detta skulle kunna ha att göra med hur hög andel av studiecirkelarna som bedrivs i nära samarbete med medlemsorganisationer men detta har inte undersökts närmare.

Vilket motiv deltagarna hade för att gå den studiecirkel de gick, hade stor betydelse för om de svarade att de hade använt sina kunskaper och färdigheter från studiecirkeln i en förening. Diagrammet nedan visar att knappt 60 procent av de som överhuvudtaget ansåg att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper och som menade att ett ”mycket viktigt” motiv för deltagandet var att få kunskaper/färdigheter för uppdrag i en förening också hade använt sina nya kunskaper ”mycket” i en förening. Ytterligare cirka 20 procent sa att de hade använt kunskaperna ”till viss del” i detta sammanhang. En ungefär lika stor andel av de som önskat sig kunskaper för föreningslivet uppgav att de inte (eller kanske ännu inte) använt sig av dessa kunskaper eller att detta inte varit aktuellt. Det är också intressant att notera att de som bara ansåg att det var ”ganska viktigt” att skaffa sig kunskaper för föreningsarbete i betydligt lägre grad svarade att de hade använt kunskaperna från studiecirkeln ”mycket” i en förening.

Figur 3. Hur mycket nya kunskaper/färdigheter använts i en förening, församling eller annan organisation i relation till hur viktigt det var att genom studiecirkeln skaffa kunskaper/färdigheter för ett föreningsarbete eller fackligt arbete. Procent.

Man skulle kunna tänka sig att föreningarna på olika sätt verkar i de bostadsområden där de är lokaliserade. De som motiverade studiecirkeln med att den krävdes för uppdraget i en förening svarade dock inte i högre utsträckning än andra deltagare att de hade använt kunskaperna från studiecirkeln i sitt närområde. Deltagarna i dessa studiecirkel svarade heller inte att de hade använt kunskaperna från studiecirkeln ”i samhällslivet i stort” i högre utsträckning än vad andra deltagare gjorde.

3.2.2 Cirkeldeltagande och ideellt engagemang

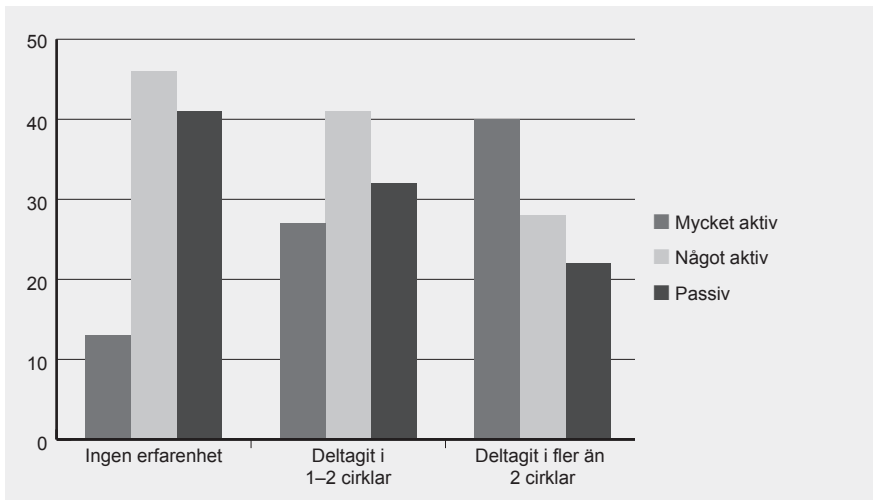
Ideellt aktiva

Utifrån statens syften med stödet till folkbildningen och de kopplingar mellan demokrati, studieförbund, folkrörelser, medborgerliga kompetenser och cirkeldeltagande samt de teoretiska verktyg som togs fram i föregående kapitel är det viktigt att undersöka om och i så fall hur människors ideella engagemang samspelar med deras syn på sitt cirkeldeltagande. Därför ställdes också frågor i enkäten kring deltagarnas föreningsmedlemskap och om i vilken utsträckning de arbetade ideellt. Utifrån detta har en variabel konstruerats där graden av ideellt engagemang kategoriserar cirkeldeltagarna i en av tre grupper, ”mycket aktiv”, ”något aktiv” och ”passiv”. Dessa grupper används nedan för att resonera kring i vilken utsträckning ideellt engagemang påverkar synen på och upplevelsen av cirkeldeltagandet.

Ideellt engagemang och cirkelerfarenhet

Tidigare forskning har fört fram att de som är mest aktiva i föreningsliv och ideellt arbete tenderar att vara desamma som de som är erfarna cirkeldeltagare (Arensmeier, 2013, s. 140). Analysen av den här genomförda enkäten stödjer det antagandet. Diagrammet nedan visar hur sambandet ser ut mellan graden av hur engagerad man är ideellt och hur mycket tidigare erfarenhet man har av cirkeldeltagande.

Figur 4. Grad av ideellt engagemang i relation till mängd tidigare erfarenhet av cirkeldeltagande. Procent.

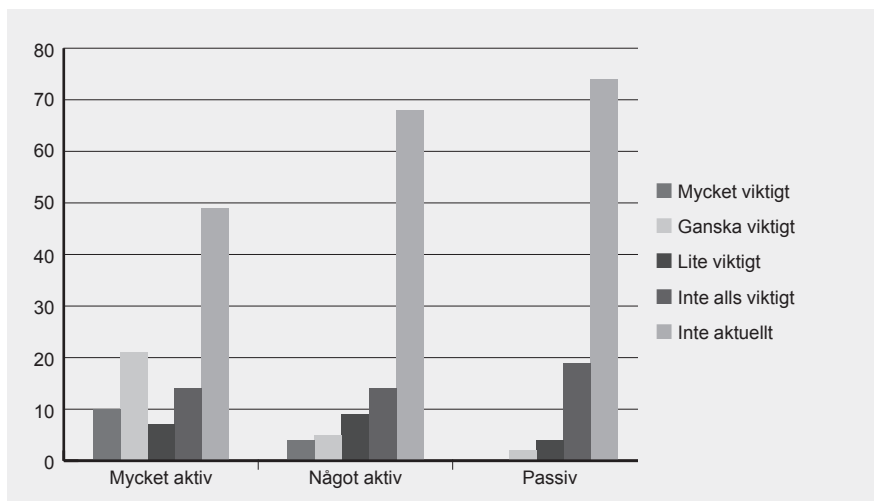

De mest erfarna äldre cirkeldeltagarna, här definierat som de som angav att de deltagit i fler än två studiecirkel tidigare, arbetade också mer ideellt än de som inte var lika erfarna. Det innebär att de som var mest erfarna som cirkeldeltagare också arbetade mest ideellt och omvänt. Om det finns något orsakssamband och i så fall åt vilket håll det går är inte möjligt att uttala sig om, men det finns definitivt ett samband mellan dessa två variabler.

Ideellt engagemang och motiv för att delta i studiecirkel

När det handlar om motiven till varför de äldre deltagit i studiecirkel så är det flera aspekter där graden av ideellt engagemang inte har någon bäring på hur man svarade. Men det finns också aspekter där det verkar spela roll i vilken grad man var ideellt engagerad. Ett exempel på det senare är på frågan om det var viktigt att delta i studiecirkeln för att skaffa kunskaper/färdigheter för föreningsarbete eller fackligt arbete.

Figur 5. Grad av ideellt engagemang i relation till "Var det viktigt för dig [att delta i den här cirkeln] för att skaffa dig kunskaper/färdigheter för föreningsarbete eller fackligt arbete?"
Procent.

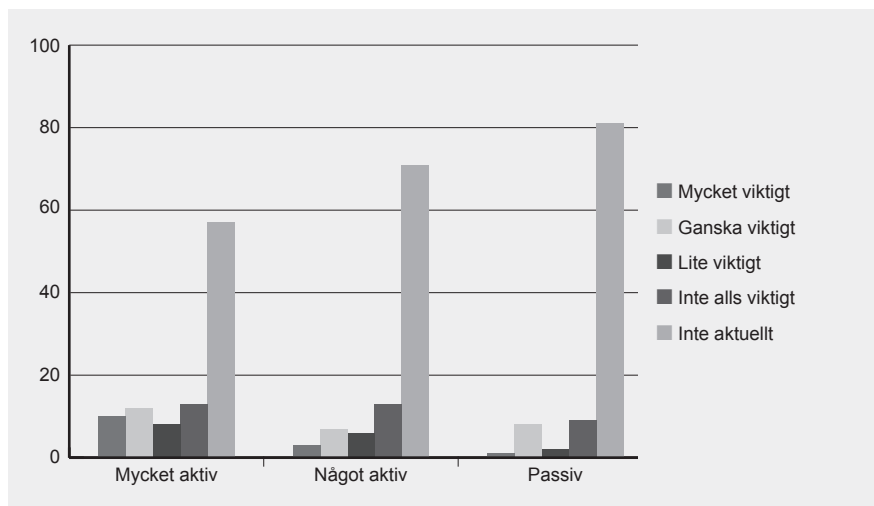

Diagrammet ovan visar att frågan inte var aktuell för en stor andel av de äldre deltagarna. Det är i sig inget konstigt då den syftar direkt mot att själva motivet för att delta i studiecirkeln stod att finna i ett föreningsengagemang. Att det var så många, också bland de mycket aktiva, som svarade att detta motiv inte var aktuellt kan alltså ha att göra med att detta inte var aktuellt som *skäl* för att delta. Deltagandet kan ändå ha medfört nya kunskaper och färdigheter som kommit deltagarnas ideella engagemang tillgodo. Samtidigt finns skillnader mellan grupperna baserade på ideell aktivitet i svarsalternativet "inte aktuellt". De passiva var i avsevärt större utsträckning benägna att använda det alternativet, vilket kan vara en återspeglning av att de inte deltar i samma utsträckning i föreningslivet.

Samtidigt är det en signifikant större andel av de mycket aktiva än de passiva som svarade att det var "mycket" eller "ganska" viktigt att delta i studiecirkeln för att skaffa kunskaper eller färdigheter för föreningsarbete eller fackligt arbete. Detta är ett väntat resultat då det kan ses som naturligt att de som är mest aktiva i ideellt arbete, vilket i stor utsträckning sker inom ideella organisationer, också använder de kunskaper de förvärfvar, både i studiecirkel och på annat håll, i sina ideella engagemang. De som är mer ideellt aktiva har fler ytor att använda sina färdigheter på inom civilsamhället. Är man inte med i ideella organisationer eller arbetar ideellt är det svårt att hävda att man deltagit i studiecirkel för att man behövde färdigheterna för det, icke-existerande, engagemanget. Det visade sig också delvis i hur de äldre

deltagarna svarade på i vilken utsträckning deras cirkeldeltagande hade varit ett krav för ett uppdrag i en förening, vilket framgår av diagrammet nedan.

Figur 6. Grad av ideellt engagemang i relation till "Var det viktigt för dig [att delta i den här cirkeln] eftersom det krävdes för uppdrag i en förening?" Procent.

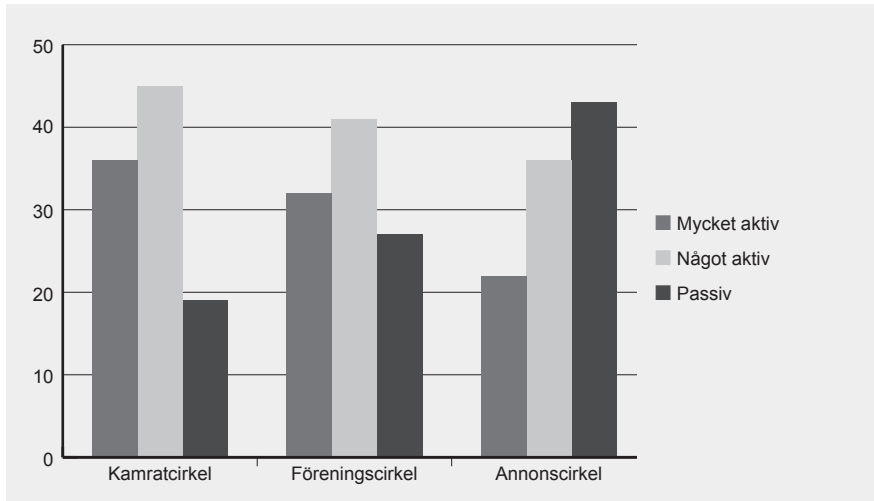
Återigen visar det sig att de som var mycket ideellt aktiva är överrepresenterade bland de som svarade att skälet var "mycket viktigt", vilket är helt naturligt. Här finns också samma mönster som i diagrammet ovan när det gäller svarsalternativet "inte aktuellt".

Ideellt engagemang och studiecirkels tillblivelse

Som tidigare nämnts kan studiecirkelarna indelas i tre olika typer efter hur de tillkommit. Den första är en kamratcirkel där studiecirkeln föds som ett gruppinitiativ. Den andra är en föreningscirkel där cirkelverksamheten sker inom ramen för en annan organisation, utanför studieförbundets egna organisatoriska hemvist (även om det ofta har att göra med någon av studieförbundens medlemsorganisationer). Den tredje och sista typen är en annonscirkel, det vill säga en studiecirkel skapad av studieförbundet och som ingår i deras öppna utbud. När de äldre cirkeldeltagarna svarade på vilket av dessa alternativ som bäst stämde in på deras studiecirkel, och deras svar speglades mot graden av ideellt engagemang, så skiljde sig de mycket aktiva och de passiva åt. Av diagrammet nedan framgår att de mycket aktiva menade, i signifikant större utsträckning, att de ingått i kamratcirkel, det vill säga studiecirkel som tillkommit som ett gruppinitiativ.

Figur 7. Grad av ideellt engagemang i relation till typ av studiecirkel. Procent.

I diagrammet ovan visas att gruppen ”passiva” också utmärkte sig gentemot de ”mycket aktiva” då de var överrepresenterade bland de som knöt an studiecirkeln till studieförbundens öppna utbud. Detta skulle kunna tolkas som att de mer ideellt aktiva, föreningsmänniskorna, i större utsträckning deltar i studiecirkel till följd av de sociala nätverk de är del av, medan de mer ideellt passiva har färre och mindre sådana nätverk. Det skulle i så fall knyta an till idéerna kring socialt kapital som diskuterades i kapitel 2.

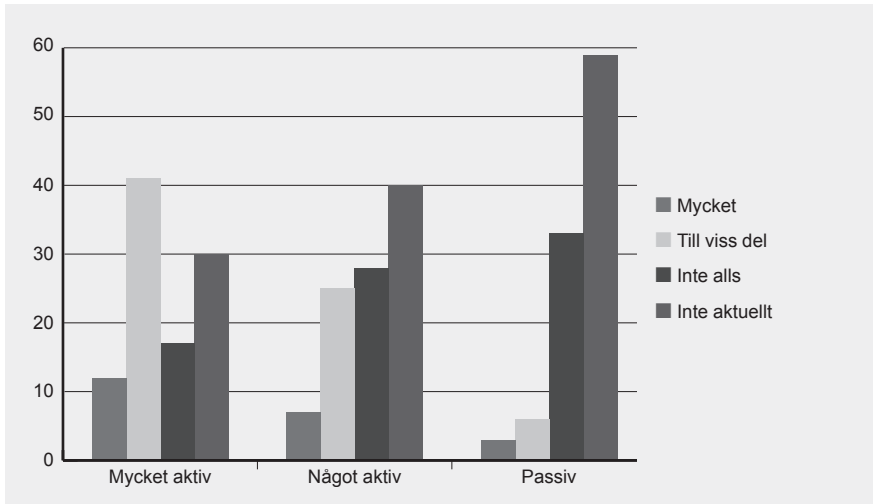
Ideellt engagemang och utveckling och användning av nya kunskaper och färdigheter

Olika grad av ideellt engagemang hade ingen inverkan på i vilken utsträckning de äldre cirkeldeltagarna gav uttryck för att deras cirkeldeltagande hade förbättrat deras kunskaper eller färdigheter.

När det gäller hur mycket som nya kunskaper/färdigheter använts och i vilket sammanhang så finns det skillnader mellan grupperna rörande vissa aspekter. Av de som uppgav att de överhuvudtaget hade förbättrat sina kunskaper genom studiecirkeln och som också var mycket ideellt aktiva var det mindre än en femtedel som menade att man inte alls använt sina färdigheter i förenings- eller organisations-sammanhang. Detta framgår av diagrammet nedan. Bland de passiva var det istället en tredjedel som svarade ”inte alls”. Omvänt var det också signifikant fler av de ”mycket aktiva” som menade att man *hade* använt sina nya kunskaper/färdigheter i förenings-sammanhang än i den passiva gruppen. Men också på denna fråga är det en stor andel som ansåg att frågan inte var aktuell och mönstret är detsamma som för

frågor som behandlats tidigare i detta avsnitt, de passiva valde alltså i större utsträckning alternativet ”inte aktuellt”.²²

Figur 8. Grad av ideellt engagemang i relation till hur mycket nya kunskaper/färdigheter använts efter studiecirkeln i en förening, församling eller annan organisation. Procent.

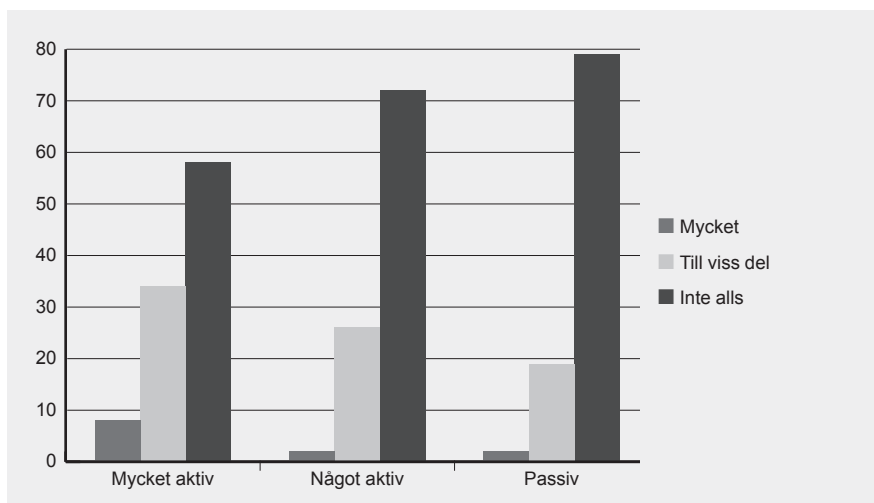
Också detta är väntade skillnader då de som är mest ideellt aktiva har fler försänkningar i föreningslivet än de som är passiva, vilket rent pragmatiskt ökar möjligheterna för att de mer aktiva ska utöva verksamhet i föreningssammanhang.

Skillnader mellan mycket aktiva och passiva respondenter visade sig också rörande andra användningsområden för nya kunskaper/färdigheter. I vilken omfattning man använt de nya kunskaperna/färdigheterna i sitt närområde visade på signifikanta skillnader mellan ideellt aktiva och passiva. Nästan nio av tio i den passiva gruppen menade att man ”inte alls” hade använt sina nyvunna färdigheter i området där man bor medan motsvarande siffra bland de mest aktiva var sju av tio. När frågan istället gällde i vilken utsträckning man använt nya kunskaper och färdigheter i samhällslivet i stort framkom det resultat som visas i diagrammet nedan.²³

22 Knappt var tionde har inte svarat på denna fråga då de angett att de inte förbättrat sina kunskaper eller färdigheter genom cirkeln.

23 Knappt var tionde har inte svarat på dessa frågor då de angett att de inte förbättrat sina kunskaper eller färdigheter genom cirkeln.

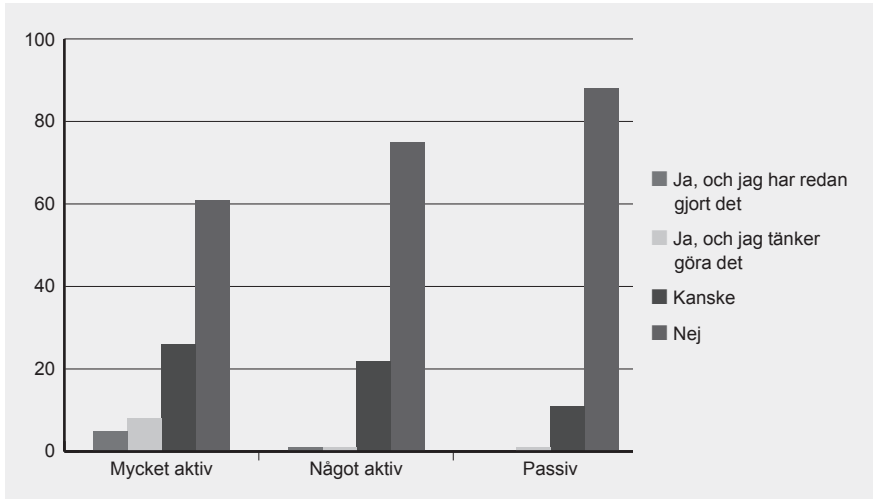
Figur 9. Grad av ideellt engagemang i relation till hur mycket nya kunskaper/färdigheter använts efter studiecirkeln i samhällslivet i stort. Procent.

Diagrammet visar att det var signifikant färre av de svarande i gruppen ”mycket aktiva” som menade att de inte alls använt sina kunskaper och färdigheter i samhällslivet i stort i jämförelse med gruppen ”passiva”. När frågan istället gällde om man hade använt sina färdigheter i kulturlivet som utövare återfanns den enda signifikanta skillnaden i det att fler mycket aktiva än passiva svarade att man använt dessa nya färdigheter ”mycket”. Dock bör det noteras att det också för den frågan var många som svarade att frågan inte var aktuell. De som svarade ”inte aktuellt” får antas inte vara aktiva i kulturlivet och en betydligt större andel av de passiva än de mycket aktiva valde detta svarsalternativ.

På frågan om deltagandet i studiecirkeln lett till att man blivit inspirerad till att gå med i en förening, ett nätverk eller liknande går det inte att finna några signifikanta skillnader mellan grupperna men däremot på frågan om man genom studiecirkeln blivit inspirerad att påverka saker i samhället.

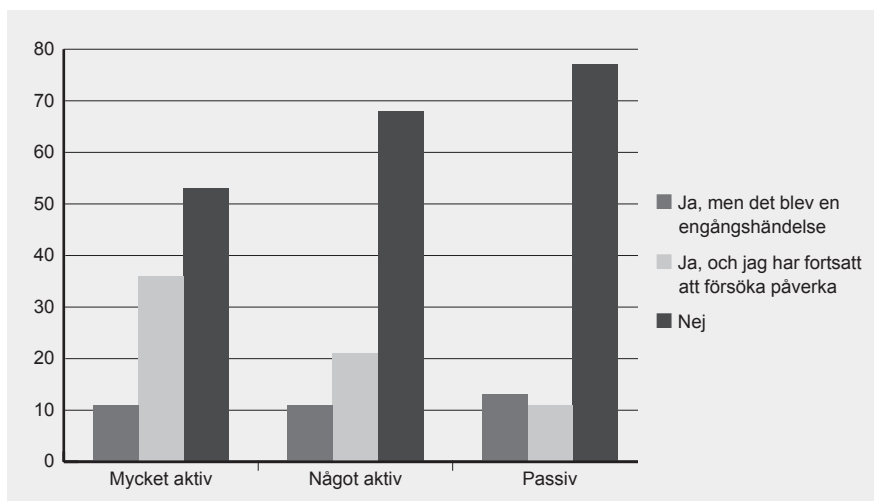
Figur 10. Grad av ideellt engagemang i relation till "Har du genom cirkeln blivit inspirerad till att påverka saker i samhället?" Procent.

Av detta diagram framgår att de som är mycket ideellt aktiva, i större utsträckning än övriga äldre, svarade att de har engagerat sig eller planerar att engagera sig i att försöka påverka saker i samhället som en följd av cirkeldeltagandet.

Liknande tendenser står att finna i frågor kring i vilken utsträckning man i studie-cirkeln diskuterat frågor som hade att göra med närmiljön. Även om bara omkring hälften av samtliga svarande uppgav att sådana diskussioner förekommit i samband med studiecirkeln så kan man notera att bland dem ansåg en signifikant större andel av de mycket aktiva att deras insikt och kunskap ökat av diskussionerna i studiecirkeln i jämförelse med den passiva gruppen. Skillnader på detta område återfanns också, som diagrammet nedan visar, när det handlade om i vilken utsträckning cirkeldeltagandet hade lett till faktiskt handlande för att påverka saker i samhället.

Figur 11. Grad av ideellt engagemang i relation till "Fick diskussionerna [om deltagarens närmiljö] dig att göra något för att påverka?" Procent.

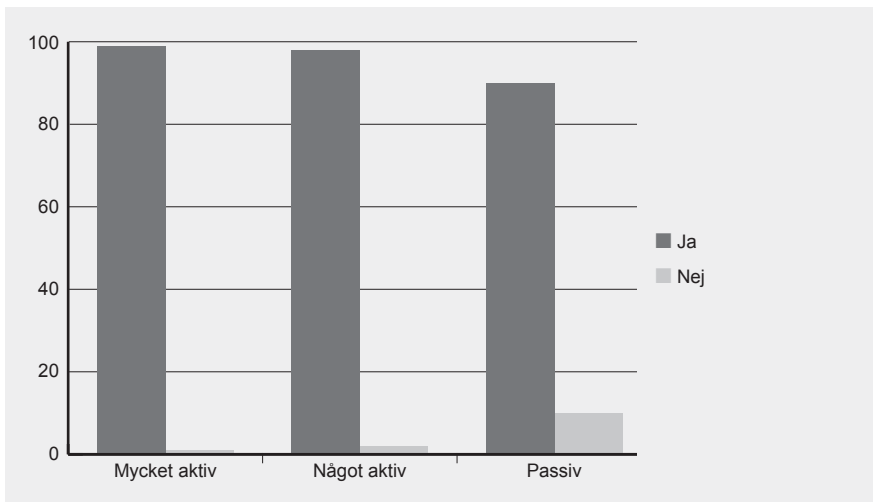
Av detta diagram framgår att det är en signifikant större andel av de mest aktiva äldre för vilka cirkeldeltagandet hade lett till konkreta handlingar och påverkansförsök där dessa handlingar inte stannat vid ett engångsengagemang utan också hade fortsatt. Detta talar för att de som är mer aktiva ideellt har närmare till engagemang. En möjlig förklaring är att vissa människor är mer benägna och tilltalas mer av att arbeta ideellt, göra sin röst hörd etc. En annan möjlig orsak har att göra med resurser. Människor besitter olika resurser och det är möjligt att ideellt engagemang utvecklar en uppsättning resurser som främjar aktivt demokratiskt deltagande och handlande.

Ideellt engagemang, hur studiecirkeln påverkat dig som person och annat deltagande

När det gäller frågorna kring hur de äldre cirkeldeltagarna menade att studiecirkeln hade påverkat dem som personer finns det för närapå samtliga delfrågor signifikanta skillnader mellan de mycket aktiva och de passiva deltagarna. Sammantaget var det större andelar av de passiva som menade att studiecirkeln inte hade påverkat dem som personer, de valde i större utsträckning svarsalternativet "inte alls" än de mest aktiva. De enda två undantagen var för frågorna "Har du känt ökad trivsel och ökat välmående" samt "Har du utvecklat ditt kritiska tänkande". Där var skillnaderna inte statistiskt signifikanta men mönstret var likadant – de som var passiva när det gällde ideellt arbete var mindre benägna att anse att studiecirkeln hade påverkat dem än de som var mest ideellt aktiva.

Det kan konstateras att det fanns en viss skillnad mellan de mycket aktiva och de passiva när det gäller valdeltagande. Valdeltagandet var överlag mycket högt bland de som svarade på enkäten. Siffrorna ligger klart över riksgenomsnittet för den åldersgrupp som här undersökts, vilket nämnts ovan i kapitel 3.1.4. Samtidigt går det att skönja vissa skillnader beroende på hur ideellt aktiv en cirkeldeltagare var. Generellt, oavsett om det handlar om kommun-, landstings- eller riksdagsval, så tenderar de mest ideellt aktiva att rösta i större utsträckning än de passiva, även om skillnaderna bara är statistiskt signifikanta gällande kommunvalet. Detta illustreras med diagrammet nedan.

Figur 12. Grad av ideellt engagemang i relation till valdeltagande i senaste kommunvalet. Procent.

Som går att utläsa ur diagrammet var valdeltagandet alltså generellt mycket högt. Även i gruppen ”passiv” var det cirka 90 procent som svarade att de röstade i senaste kommunvalet. Dock fanns skillnader, som inte minst syns i de staplar som betecknas ”nej, jag röstade inte”. Skillnaderna mellan grupperna fanns, som redan nämnts, också när det gäller landstings- och riksdagsval, om än inte lika uttalade och tydliga. Med andra ord verkar den data som här analyserats understödja tesen att de som är mycket aktiva är det genom olika kanaler medan de som är passiva inte nyttjar andra kanaler för sitt deltagande som ett alternativ (jfr Jeppsson Grassman & Svedberg, 2007; Svedberg et al., 2010). Skillnaderna mellan dessa grupper skulle kunna peka på att de som är mycket aktiva i ideellt arbete och dylika aktiviteter också rent allmänt deltar i högre utsträckning och engagerar sig i olika publika frågor, vare sig det rör direkt politiska frågor eller samhällseliga frågor mer allmänt.

3.2.3 Studiecirkeln som demokratiskola

Studiecirkelar beskrivs ofta ha en särskild studiecirkelmetodik, som ingår i en större ”programteori” om cirkelverksamheten (Andersson et al., 2009). En programteori bygger på de, närmast förgivettagna antaganden som verksamhetens företrädare, inte minst studieförbunden själva, tillskriver verksamheten och som framkommer i policydokument och andra typer av texter. Programteorin för en studiecirkel innefattar ett kollektivt självbildningsideal som innebär att studieförbunden och deras medlemsorganisationer ska vara fria att formulera målen och besluta om ämnesinnehållet samt att deltagandet ska vara frivilligt. Den innehåller också ett ideal om studiecirkelns arbetsformer. Idealet är att studierna bedrivs i en liten grupp där deltagarna har stort inflytande över innehåll och arbetsformer. Gruppens betydelse för lärandet, inte minst deltagarnas tidigare erfarenheter, lyfts också fram i texter om studiecirkelar. Ytterligare ett ideal är dialogen som arbetsform i bildningsprocessen, vilken inte minst poängterades av Oscar Olsson (1994/1941). Förutom att vara ett verktyg för erfarenhetsutbyte, förväntas dialogerna bidra till åsiktsbildning som ett resultat av deliberativa överläggningar. ”*Man tänjer gränserna i fritänket. Man tänjer ut tänkutrymmet på något sätt och hjälper varandra med det*”, som en deltagare i fokusgruppen ”Individuell kultur” uttryckte det.

Förutom deltagargruppens tidigare erfarenheter uppmuntras cirkeldeltagarna att ta del av andras erfarenheter som kan inhämtas genom läsning av kvalitetslitteratur, gärna skönlitteratur, andra kulturella uttryck, studiebesök och föredragningar. Samtliga dessa ideal anses enligt programteorin ha med demokrati att göra, så tillvida att alla deltagare ska ha en reell möjlighet att kunna påverka studiecirkelns genomförande och få möjlighet att träna sådana färdigheter som behövs för att delta aktivt i andra demokratiska sammanhang. Exempel på sådana färdigheter är att kunna argumentera, men också lyssna på andras argument samt att kritiskt kunna värdera information och åsikter och utifrån dessa kunna fatta välgrundade beslut. Om dessa ideal uppfylls kommer studiecirkelarna, enligt programteorin, att bidra till demokratin i stort och till människors möjligheter att vara delaktiga i denna (Andersson et al., 2009). Den långsiktiga förhoppningen är alltså att dessa demokratiska färdigheter också ska komma till användning utanför studiecirkelarna, vilket inte minst märks i statens formulering att studiecirkelarna ges statliga bidrag för att de anses eller förväntas stärka demokratin. Studiecirkelarna förväntas alltså, som togs upp i kapitel 2, vara en demokratiskola där deltagarna tränas i demokratiskt beslutsfattande genom den interna, småskaliga, demokrati som studiecirkeln utgör.

Antalet deltagare i studiecirkelarna

Den lilla studiegruppen anses betydelsefull för att studiecirkeln ska kunna få karaktären av en demokratiskola med de samtal som idealt förväntas prägla en demokrati.

Folkbildningsrådet har satt som krav att en studiecirkel ska ha minst tre deltagare, cirkelledaren inräknad. Den ideala cirkelstorleken ”ur ett lärande perspektiv” anses vara högst 12 deltagare. Ett högre antal måste motiveras av studieförbunden, och för vissa verksamheter anses det kunna finnas generella pedagogiska skäl för ett högre antal (Folkbildningsrådet, 2014). I tidigare skrivningar om kriterier för fördelning av statsbidraget lyfte Folkbildningsrådet också fram att gränsen när det gäller ”möjligheterna att föra ett samtal där alla kommer till tals”, är högst 12 deltagare (Folkbildningsrådet, 2007). Av STUV-registret framgår att drygt 20 procent av de äldre cirkeldeltagarna 2012 ingick i en studiecirkel som hade så få som 3–6 deltagare. Mer än 60 procent ingick i studiecirkel som hade 7–12 deltagare. Knappt 15 procent av de äldre gick i studiecirkel med 13–18 deltagare och endast ett par procent deltog i studiecirkel med 19 deltagare eller fler. De allra flesta studiecirkel som deltagarna i enkäten deltog i uppfyllde alltså Folkbildningsrådets riktlinjer i detta avseende.

Antalet sammankomster i studiecirkelarna

Ett annat krav som Folkbildningsrådet har är att en studiecirkel ska ha minst tre sammankomster som totalt ska omfatta minst nio studietimmar (Folkbildningsrådet, 2014). Huruvida detta krav har någonting med statens syften att göra går inte att utläsa ur villkorsskrivningarna. Antalet sammankomster är en uppgift som också går att få fram via STUV-registret. En skattning på basis av denna information om deltagarna i undersökningen 2012 gav vid handen att nästan 20 procent av de äldre cirkeldeltagarna ingick i en studiecirkel med fem eller färre sammankomster, vilket får anses som ganska få tillfällen om man ska kunna uppfylla de förväntningar på studiecirkeldemokrati som beskrevs i avsnittet ovan. Närmare 60 procent av deltagarna gick dock i studiecirkel med 6–12 sammankomster och ungefär 20 procent deltog i en studiecirkel som hade träffats 13–19 gånger. Ett par procent av deltagarna gick till och med i studiecirkel som hade haft 20 eller fler sammankomster under året. Antalet sammankomster samvarierade i hög grad med antalet studietimmar.

En risk med korta studiecirkel kan vara att cirkelledaren försöker få med mer innehåll än vad tiden egentligen räcker till, vilket kan göra att studiecirkeln blir för svår att hänga med i och att tid för dialog saknas. En deltagare skrev så här.

Kursen i bildöverföring var bara 5–6 ggr. Läraren var alldeles för avancerad för kursdeltagarna som inte hade någon kunskap tidigare. Alltså lärde man inte sig så som förväntat. (Enkätkommentar 30)

Deltagarnas inflytande över studiecirkelarnas innehåll och arbetsformer

Deltagarnas möjligheter att vara med och bestämma studiecirkelarnas innehåll och arbetsformer är ett av de drag som poängteras mycket starkt i samband med det

demokratiska cirkelidealet. En aspekt av detta har redan berörts ovan, det vill säga möjligheten för en grupp att själv ta initiativ till en studiecirkel i ett visst ämne. Som tidigare nämnts uppgav nästan tre av tio av de äldre deltagarna att deras studiecirkel hade kommit till på så sätt. Men deltagarna kan också ha ett inflytande över vilket innehåll som tas upp inom ramen för studiecirkeln ämne. I enkäten svarade drygt hälften av deltagarna att innehållet hade bestämts av ”cirkelledaren och deltagarna gemensamt”. I vissa studiecirkel hade deltagarna ännu mer att säga till om. Lite mer än var tionde deltagare uppgav att ”deltagarna själva gemensamt hade bestämt” innehållet och i något färre studiecirkel hade deltagarna ”var och en själva bestämt” vilket innehåll han eller hon skulle engagera sig i. Det var alltså fler än de som ingick i studiecirkel tillkomna på deltagarnas initiativ som menade att de hade haft ett inflytande över studiecirkelnas innehåll.

Men det var också en relativt stor andel av deltagarna som uppgav att innehållet hade bestämts av andra än deltagarna. Nästan tre av tio svarade att ”cirkelledaren, studieförbundet eller studiematerialet” hade bestämt studiecirkelnas innehåll. Möjligheten att påverka innehållet gällde alltså inte för alla deltagare, om man bortser från det faktum att deltagarna faktiskt hade bestämt sig för att gå en studiecirkel inom ett visst ämnesområde.

Svaren var likartade när det gällde vem som bestämde studiecirkelnas arbetsformer. Dock var det något färre, cirka var fjärde deltagare, som sa att arbetsformerna hade bestämts av ”cirkelledaren, studieförbundet eller studiematerialet”. Istället var det betydligt fler som uppgav att arbetsformerna hade bestämts av ”cirkelledaren och deltagarna gemensamt. Att var fjärde deltagare uppfattade att de inte hade haft något inflytande över studiecirkelnas arbetsformer får anses vara relativt anmärkningsvärt om man betänker att detta lyfts fram som en mycket viktig aspekt av demokratin i studiecirkelnas.

Vem som bestämmer studiecirkelnas innehåll och arbetsformer har inte förändrats nämnvärt sedan deltagarundersökningen 2008. De marginella skillnader som framträder går mot ett något utökat deltagarinflytande över arbetsformerna, vilket är i linje med cirkelmetodikens ideal.

Bland de som uppgav att deltagarna bestämde innehållet och arbetsformerna var och en för sig återfanns en större andel inom ämnesområdet *Kultur, individuellt* än inom andra ämnesgrupper. Detta gällde såväl innehållet som arbetsformerna.

Gruppbaseade respektive individuellt upplagda studiecirkel

Gruppens betydelse för lärandet poängteras starkt inom folkbildningen. Studiecirkelnas 2012 var också i huvudsak gruppbaseade om man får tro deras äldre deltagare. Nio av tio svarade i enkäten att de arbetade ”mesta delen” eller ”viss del” av tiden i grupp. Å andra sidan svarade var tionde deltagare att de ”inte alls” arbetade i grupp. När det gällde individuellt arbete svarade cirka en fjärdedel att de arbetade ”mesta

delen” av tiden var och en för sig, medan drygt en tredjedel sa att de ”inte alls” arbetade individuellt.

Det är knappast förvånande att deltagarna i ämnesgruppen *Kultur, individuellt* mera sällan än övriga ämnesgrupper svarade att de arbetade ”mesta delen av tiden” i grupp. Inte desto mindre svarade en inte helt obetydlig andel av deltagarna även inom detta ämnesområde att man faktiskt gjorde så. Det visar att studiecirkelar inom samma ämnesområde kan vara mycket olika upplagda, men också att det fanns skillnader i hur deltagarna bedömde vad som skedde i deras studiecirkel. Exempel på situationer där deltagarna kan ha bedömt olika kan vara om deltagarna satt sida vid sida, men studerade eller arbetade med något olika saker som exempelvis inom hantverkscirkelarna.

Deltagarna i de riktigt stora studiecirkelarna med fler än 19 deltagare arbetade nästan alltid i grupp. Endast någon procent av dessa svarade ”inte alls” på om de arbetade i grupp. Här skiljde de största studiecirkelarna ut sig i förhållande till dem med 12 eller färre deltagare. I relation till studiecirkelar med 13–18 deltagare har dock inga skillnader kunnat fastställas.

I tabellerna nedan jämförs svaren från 2012 med svaren i deltagarundersökningen från 2008. Det framgår då att en högre andel av deltagarna 2012 sa att de arbetade ”mesta delen av tiden” i grupp. Däremot är fördelningen densamma som 2008 när det gäller svaren på frågan om huruvida man arbetade var för sig.

Tabell 3a. Arbeta i grupp. Procent

		2008		
Vi arbetade i grupp	Mycket	Till viss del	Inte alls	
	51	30	19	
		2012		
Hur mycket arbetade ni i grupp?	Mesta delen av tiden	Viss del av tiden	Inte alls	
	62	25	13	

Tabell 3b. Arbeta individuellt. Procent

		2008		
Vi arbetade individuellt	Mycket	Till viss del	Inte alls	
	27	35	37	
		2012		
Hur mycket arbetade ni var och en för sig?	Mesta delen av tiden	Viss del av tiden	Inte alls	
	24	37	39	

Med tanke på att såväl staten som Folkbildningsrådet så tydligt poängterar gruppens betydelse för lärandet i sina dokument får detta ses som en positiv utveckling. I kriterierna för fördelningen av statsbidraget står exempelvis att ”kunskap söks gemensamt” (Folkbildningsrådet, 2012, s 5).

Liksom 2008 togs också ett mått på vad som kan kallas ”gruppbaseade studiecirklar” fram. De gruppbaseade studiecirkelarna definieras av de deltagare som svarade att de arbetade ”mesta delen av tiden” i grupp, samtidigt som de svarade att de ”inte alls” arbetade var och en för sig. Ungefär var tredje deltagare befann sig enligt egen utsago i sådana gruppbaseade studiecirklar 2012, mot lite drygt var femte deltagare 2008. Även sett till detta mått sker alltså en utveckling mot alltfler gruppbaseade studiecirklar vilket får anses ligga i linje med studiecirkelns ideal. Motsvarande mått på individbaseade studiecirklar, det vill säga studiecirklar där deltagarna arbetade ”mesta delen av tiden” var för sig och ”inte alls” i grupp, var något under 10 procent 2012, vilket var ungefär samma resultat som 2008. Med tanke på att Folkbildningsrådet lyfter fram gruppen som så betydelsefull för lärandet får 10 procent bedömas som en ganska hög andel i detta sammanhang.

Samtalen i studiecirkelarna

För att återigen referera till Folkbildningsrådets kriterier för fördelningen av statsbidraget så understryks där att ”samtal och diskussion är en viktig del” (Folkbildningsrådet, 2014, s. 4). I enkäten ställdes därför fyra frågor om samtalen i studiecirkelarna: Hur mycket ... (1) utgick ni från texter och samtalade kring dem? (2) samtalade ni utifrån frågor/diskussionsämnen som gruppen själv bestämde? (3) samtalade ni utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter i ämnet? (4) samtalade ni utifrån cirkelledarens kunskaper och erfarenheter i ämnet?

De flesta samtal i studiecirkelarna förefaller ha utgått från texter, vilket var något som förespråkades redan tidigt i studiecirkelarnas historia som en viktig väg till kunskap. Nästan tre av tio av de äldre cirkeldeltagare som svarade på frågan om man samtalade utifrån texter uppgav att man gjorde det under ”mesta delen av tiden” och ytterligare tre av tio sa att man samtalade utifrån texter under ”viss del av tiden”. Samtidigt är det intressant att notera att cirka fyra av tio deltagare svarade att man ”inte alls” hade haft sådana textbaseade samtal i deras studiecirklar.

Det var minst lika vanligt att deltagarna uppgav att man hade ”samtalat utifrån frågor eller diskussionsämnen som gruppen själv hade bestämt” eller ”utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter i ämnet”. Men på dessa frågor svarade bara lite drygt var femte deltagare att så skedde under ”mesta delen” av tiden. Å andra sidan var det färre som uppgav att man ”inte alls” hade den typen av samtal, framförallt gällde det samtal utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter av ämnet där bara knappt var fjärde deltagare svarade ”inte alls”. Dock kan det anses som en relativt hög andel med tanke på det värde som deltagarnas erfarenheter tillskrivs studiecirk-

larna i folkbildningsideologiska texter. En deltagare skrev så här i enkätens kommentarfält.

Studiecirkeln är en perfekt form för lärande. Tillsammans med andra intresserade av ämnet, lyfts intresset ytterligare när man bollar tidigare erfarenheter med varandra. Dessutom får man "spinoff-effekter" på det personliga planet såsom gemenskap och allmän social träning. Att mötas "fysiskt" och prata, känns alltmer angeläget nu i vår värld, där datorisering och så kallade "sociala medier" likriktar våra kontakter med andra och varandra. (Enkätkommentar 14)

Den allra mest förekommande typen av samtal var dock den som utgick från "cirkelledarnas kunskaper och erfarenheter i ämnet". Var fjärde deltagare svarade att man hade sådana samtal under "mesta delen" av tiden och i fråga om dessa samtal var det bara var femte som svarade att man "inte alls" hade denna typ av samtal. Här får man vara lite försiktig i tolkningen av svaren eftersom det är svårt att veta vad cirkeldeltagarna egentligen svarade på. Ett samtal brukar definieras som att minst två parter deltar och delger varandra synpunkter. Men även en "fråga-svar-situation" kan kanske ha bedömts som ett samtal av vissa deltagare. Det är inga större skillnader i omfattningen av olika typer av samtal om man jämför med deltagarundersökningen 2008.

Vissa deltagare ingick i studiecirkel som kan kallas samtalsbaserade studiecirkel. Dessa har definierats på följande vis. Deltagarna skulle ha svarat "mesta delen av tiden" på minst en av de fyra samtalsfrågorna och därutöver ha svarat "viss del av tiden" på minst två av de andra samtalsfrågorna. Cirka 40 procent av deltagarna uppgav att de gick i sådana studiecirkel.

Att träna på färdigheter av värde för demokratin

Till de färdigheter, eller de medborgerliga dygder, som anses viktiga för att kunna utöva sitt demokratiska medborgarskap hör sådant som att kunna samarbeta, kunna uttrycka sig och argumentera men också lyssna på andra samt vara i stånd att fatta välgrundade beslut. För det sistnämnda krävs att man har inhämtat olika värderingar och utvecklat ett kritiskt tänkande. Frågan är om de äldre deltagarna ansåg sig ha blivit bättre på dessa färdigheter.

Siffrorna i enkäten säger att det var under 10 procent, ofta bara fem, som ansåg sig ha påverkats "mycket" i dessa avseenden och knappt 20 procent menade att han eller hon hade påverkats "ganska mycket". Dock ansåg sig cirka 30 procent ha blivit "mycket" eller "ganska mycket" bättre på att samarbeta och ungefär 40 procent menade sig ha blivit "mycket" eller "ganska mycket" bättre på att lyssna på andra. Mellan 35 och 45 procent sa sig ha påverkats "lite" i alla avseenden. Gruppen som

inte alls ansåg sig ha påverkats när det gällde dessa färdigheter varierade mellan 20 och 50 procent beroende på vilken färdighet det handlar om. Nästan hälften av de äldre deltagarna svarade att de inte hade påverkats så till vida att de skulle ha blivit bättre på att fatta välgrundade beslut och ungefär 25 procent menade sig heller inte ha blivit bättre på att uttrycka sig. Om det ska tolkas som att de ansåg att de redan hade väl utvecklade färdigheter härvidlag går inte att avgöra utifrån enkätsvaren. Studiecirkelarnas värde när det gäller den här typen av färdigheter ska dock inte förringas. En deltagare sa:

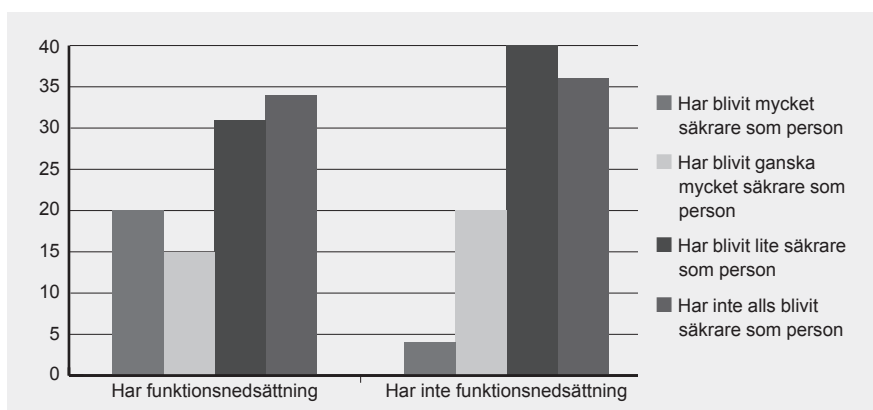
Men då var jag väldigt blyg och man kände inte att man vågade prata, nu har man ju en annan bakgrund, så att man vågar prata. (Fokusgrupp ”Engelska”)

Enligt en cirkeldeltagare behöver dock vissa förutsättningar vara uppfyllda för att deltagarna ska våga yttra sig.

I en cirkel som den här är det viktigt att deltagare känner sig säkra och vågar yttra sig mer. Det kunde man uppnå om en paus lades in. Det skedde inte utan hela passet kördes utan paus. Det upplevdes som negativt. En kaffepaus vore en stor fördel. (Enkätkommentar 24)

Äldre deltagare med funktionsnedsättningar ansåg i några fall att studiecirkeln påverkat dem som personer i positiv riktning i något högre grad än deltagare utan funktionsnedsättningar. Främst visade sig detta bland de som använde svarsalternativet ”mycket”. Det framkom också tydligast när det gällde huruvida deltagarna uppfattade att de hade blivit säkrare som personer, vilket diagrammet nedan visar.

Figur 13. Blivit säkrare som person i relation till förekomst av funktionsnedsättning. Procent.

Resultaten var likartade när det gällde de äldre deltagarnas bedömning av om de hade blivit bättre på att uttrycka sig respektive hade utvecklat sin kreativitet. Även på dessa båda frågor var deltagare med funktionsnedsättningar något mer benägna att svara att studiecirkeln hade påverkat dem ”mycket”.

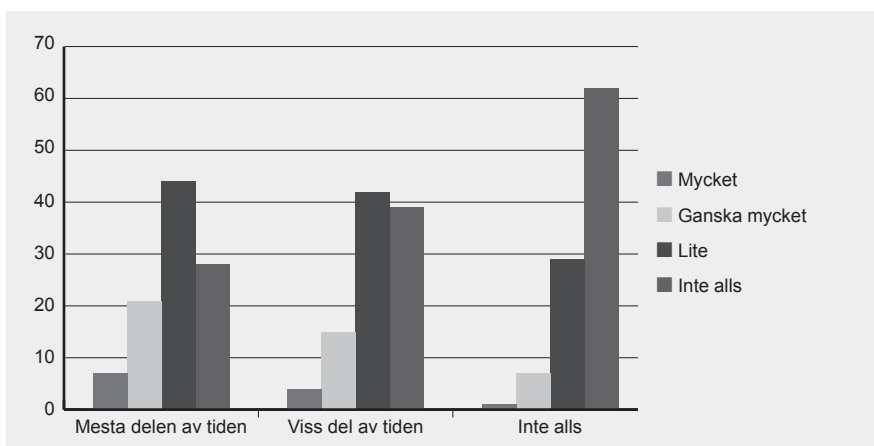
Ett antal kommentarer i enkätens öppna kommentarfält var skrivna av personer med funktionsnedsättningar och de ger en bra förståelse för vad studiecirkel kan betyda i detta sammanhang.

Tacksam för den jag är nu. Och har lärt mig skriva, läsa, prata och förstå vad Afasi betyder. (Enkätkommentar 62)

... Jag har fått uppleva hur det är att vara handikappad – inte ha kroppskontroll – få lära läsa på nytt – tog ett år. Folklig musik passar mig och cirkeln har varit ett andningshål för mig! (Enkätkommentar 63)

Det finns också en ganska tydlig tendens till att de deltagare som sa att de hade deltagit i studiecirkel där man samtalade ”mycket” utifrån ”deltagarnas kunskaper och erfarenheter i ämnet” också ansåg att studiecirkeln hade påverkat dem som personer i positiv riktning. Det gällde alla delfrågor om detta, det vill säga om de hade blivit bättre på att samarbeta, lyssna på andra, fått nya värderingar, blivit säkrare som person, blivit bättre på att uttrycka sig, utvecklat sin kreativitet, utvecklat sitt kritiska tänkande samt blivit bättre på att fatta välgrundade beslut. Ett exempel på detta är hur deltagarna svarade på frågan om de hade utvecklat sitt kritiska tänkande.

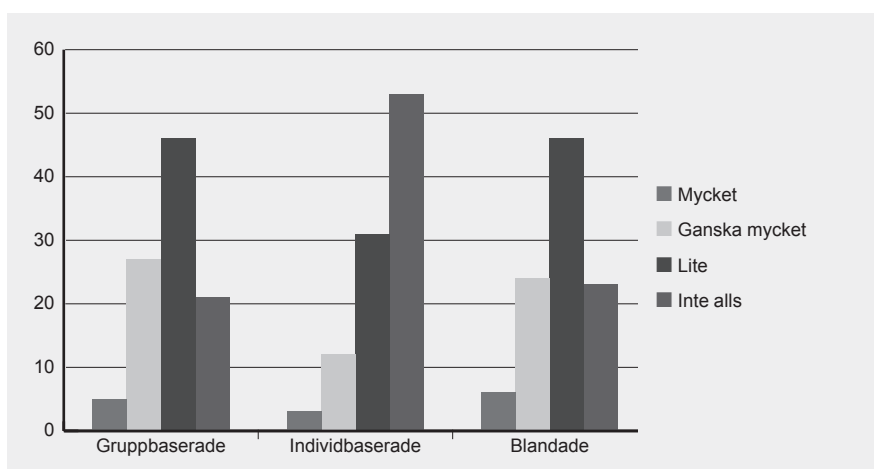
Figur 14. Hur det kritiska tänkandet utvecklats i relation till hur stor del av tiden som ägnades åt samtal utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter i det aktuella ämnet. Procent.

Skillnaderna märks tydligast när det gäller de som svarade att de ”inte alls” hade utvecklat sitt kritiska tänkande. I gruppen som ”mesta delen av tiden” hade samtal utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter i ämnet var det bara cirka 25 procent som inte ansåg att de hade utvecklat sitt kritiska tänkande, medan det var drygt 60 procent som svarade att de inte hade gjort det i gruppen som inte hade haft några samtal utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter. Siffrorna är mycket likartade när det exempelvis gäller om deltagarna ansåg att de hade blivit bättre på att uttrycka sig.

Huruvida studiecirkelarna varit gruppbaseade eller individuellt upplagda gav utslag på vissa av frågorna om hur studiecirkeln hade påverkat deltagarna som personer, främst vid svarsalternativet ”inte alls”. Deltagarna i de individuellt upplagda studiecirkelarna använde oftare detta svarsalternativ när det gällde om de blivit bättre på att samarbeta, lyssna på andra och uttrycka sig. Här följer ett exempel som gäller frågan om samarbete.

Figur 15. Hur samarbetsförmågan utvecklats i relation till i vilken utsträckning verksamheten i studiecirkeln var grupp- respektive individbaserad. Procent.

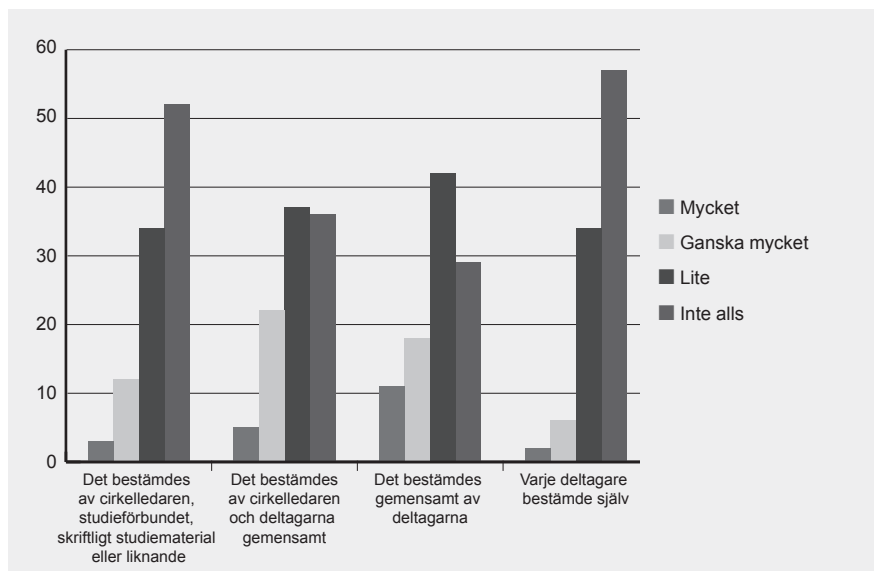

Av diagrammet ovan framgår att fler än hälften av deltagarna i de individuellt upplagda studiecirkelarna använde svarsalternativet ”inte alls”, mot bara lite drygt var femte deltagare i de gruppbaseade eller blandade studiecirkelarna.

Vem som enligt deltagarna bestämde studiecirkelarnas innehåll och arbetsformer hade också en viss betydelse för hur de äldre deltagarna svarade på frågorna om hur de hade påverkats som personer. Detta syns tydligast bland de som svarade ”inte alls” på frågan om de hade blivit bättre på någonting. Som exempel följer här del-

tagarnas bedömning av om de blivit bättre på att uttrycka sig beroende på vem som bestämde studiecirkelns innehåll.

Figur 16. Hur förmågan att uttrycka sig utvecklats i relation till hur det gick till när det bestämdes vad cirkelträffarna skulle innehålla. Procent.

Diagrammet visar att det var över hälften av deltagarna i studiecirkel där ”cirkelledaren, studieförbundet eller det skriftliga studiematerialet” hade bestämt innehållet, som svarade ”inte alls” på om de blivit bättre på att uttrycka sig. Detsamma gällde de studiecirkel där ”deltagarna var och en” uppgavs ha bestämt innehållet. I de studiecirkel där deltagarna sa att innehållet hade bestämts gemensamt av deltagarna själva var det bara drygt en fjärdedel som svarade att de inte hade blivit bättre på att uttrycka sig. Detta mönster går igen i liknande storleksordning på flera av frågorna om hur studiecirkeln påverkat deltagarna som personer, såsom när det gällde om deltagarna sa att de blivit bättre på att samarbeta, lyssna på andra, gett nya värderingar samt blivit säkrare som person.

På frågorna om studiecirkeln hade utvecklat deltagarnas kritiska tänkande eller om de blivit bättre på att fatta välgrundade beslut kunde inga skillnader märkas beroende på vem som hade bestämt studiecirkelns innehåll.

En intressant iakttagelse från fokusgrupperna var att deltagarna menade att när det fanns deltagare från utomeuropeiska länder i studiecirkelna så infann sig en annan typ av resonemang och begreppet ”förståelse” användes som något man fått med sig från studiecirkeln.

3.3 Att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen

Statens andra syfte är tvådelat även om dessa delar kan sägas hänga ihop i vissa avseenden. Syftet kan tolkas som att en individ behöver verktyg för att kunna påverka sin livssituation, men också för att kunna engagera sig i samhällsutvecklingen. Å andra sidan kan ett sådant engagemang påverka människors livssituation.

Detta syfte hade genomslag i fokusgruppsintervjuerna, vilket kan exemplifieras med att ”gemenskap” var det begrepp som var klart vanligast förekommande i beskrivningarna av vad som var viktigt och kännetecknande för studiecirkeln. Andra ord som kan härledas till samma tema var till exempel kamratskap, förtroende, vägledning i egen tillvaro, träffa nya människor, bra mottagande, trevliga vänner, förstå andra, stolthet, ge och ta, arbeta för andra, glädja andra, roligt, självförtroende, egen plats, respekt, börja prata, personligt växande, lugn, avstressande, mening, tänka, att bara få vara, koppla bort vardagen, odla själen, bekräftelse, avkoppling.

I detta avsnitt kommer resultaten från tre teman att redovisas: (1) Att påverka sin livssituation genom att känna trivsel och välmående och bli starkare som människa, (2) Studiecirkeln som en arena för engagemang genom samtal om närmiljön och samhället i stort samt (3) Studiecirkeln som en arena för engagemang genom handlingar avsedda att bidra till samhällsutvecklingen.

3.3.1 Att känna trivsel och välmående och bli säkrare som person

Betydelsen av trivsel och välmående för till exempel hälsan och människors känsla av trygghet har poängterats såväl av Världshälsoorganisationen (WHO, 2002) som av forskare som studerat vad som leder till ett ”vällyckat åldrande” (*successful ageing*) (Rowe & Kahn, 1997; Ouwehand et al., 2007; se också Andersson & Tøsse, 2014). Begreppet ”vällyckat åldrande” utgår från människors subjektiva uppfattning av välmående och hänger ihop med vilka strategier människor väljer för att åldrandet ska kännas meningsfullt. Att delta i studiecirkel, kulturaktiviteter eller andra liknande verksamheter är exempel på sådana vällyckade strategier enligt dessa forskare. *Det här är min friskvård. Jag går dit och andas*, sa exempelvis en deltagare i fokusgruppen ”Individuell kultur”.

Enkäten rymde ett antal frågor som syftade till att undersöka om och hur de äldre deltagarna ansåg att studiecirkel hade påverkat dem som personer. Ett antal av dessa frågor har redan berörts ovan i avsnittet om studiecirkelns bidrag till demo-

kratin genom att uppöva färdigheter såsom att samarbeta, bli bättre på att uttrycka sig, lyssna på andra, utveckla det kritiska tänkandet och bli bättre på att fatta välgrundade beslut. Dessa färdigheter kan också i hög grad sägas påverka människors livssituation, eftersom de underlättar kontakten med myndigheter etc. Men det är inte självklart att livssituationen upplevs som positiv bara för att en person är bra på att påverka sin situation. Människor behöver också trivas och må bra och känna sig något sänkt säkra som personer för att de ovanstående färdigheterna ska bli meningsfulla att utnyttja. Gemenskapen i studiecirkeln och möjligheten att möta nya människor kan vara betydelsefullt i detta avseende. En deltagare formulerade det på följande sätt:

Som pensionär tycker jag det är väldigt viktigt med att träffa andra människor och är man då intresserad av samma saker är kurser alldeles utmärkt att gå i. (Enkätkommentar 69)

Studiecirkeln påverkan på trivsel och välmående

Närmare 90 procent av de äldre deltagarna svarade att studiecirkeln hade påverkat dem så att de ”känt ökad trivsel och ökat välmående”. Det var dock bara cirka 20 procent som menade att studiecirkeln påverkat dem ”mycket” i detta avseende. Det är en mycket kraftig nedgång från undersökningstillfället 2008 då nästan dubbelt så många ”instämde helt” i att studiecirkeln hade påverkat deras trivsel och välmående. Andelen som menade att studiecirkeln ”inte alls” påverkat deras trivsel ligger dock på ungefär samma nivå som 2008, det vill säga runt 10 procent. Deltagarna i *Konst och media* använde oftare svarsalternativet ”mycket” än vad deltagarna i övriga ämnesgrupper gjorde.

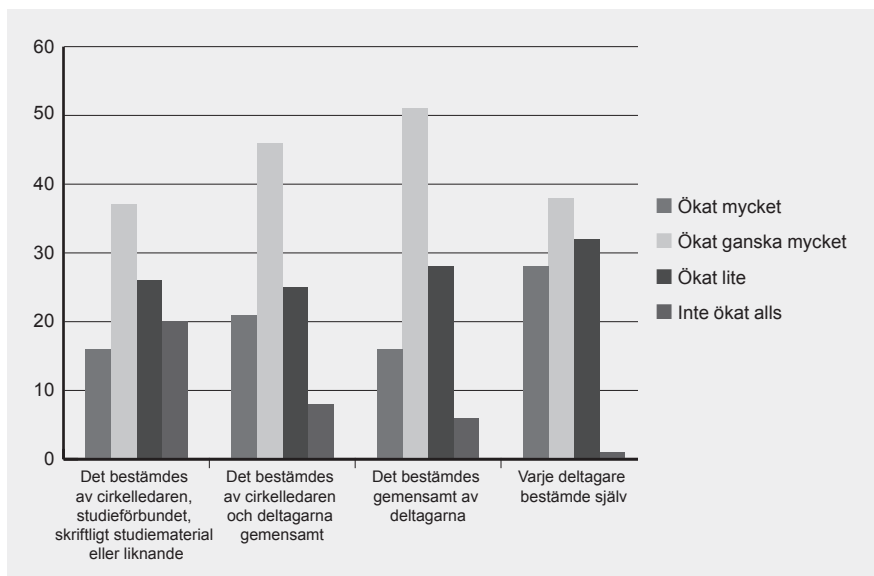
Tabell 4. Påverkan på deltagarnas trivsel och välmående. Procent.

	2008			
Genom cirkeln har jag känt ökad trivsel och ökat välmående	Instämmer helt	Instämmer till stor del	Instämmer delvis	Instämmer inte alls
	39	29	25	8
	2012			
Har du känt ökad trivsel och ökat välmående?	Mycket	Ganska mycket	Lite	Inte alls
	20	43	26	11

Man skulle kunna tänka sig att gruppbaseade studiecirkel skulle öka känslan av trivsel mer än individuellt upplagda studiecirkel, men studiecirkelns uppläggnings i detta avseende spelade ingen roll för deltagarnas svar på frågan om de hade känt ökad trivsel och välmående. Däremot var det av betydelse vem som hade bestämt

innehållet och arbetsformerna i studiecirkelarna. I diagrammet nedan syns detta tydligast när det gäller svarsalternativet ”inte alls”, det vill säga de som menade att studiecirkeln inte hade lett till ökad trivsel och välmående.

Figur 17. Hur trivsel och välmående har ökat i relation till hur det gick till när det bestämdes vad cirkelträffarna skulle innehålla. Procent.

Diagrammet ovan visar att en femtedel av deltagarna i de studiecirkel där ”cirkelledaren, studieförbundet eller det skriftliga studiematerialet” hade bestämt innehållet ”inte alls” ansåg att studiecirkeln lett till ökad trivsel och välmående. Av de deltagare som uppgav att de gick i studiecirkel där varje deltagare själv bestämde innehållet svarade nästan ingen att de inte skulle ha känt ökad trivsel och välmående. Resultatet var i stort sett detsamma i relation till vem som bestämde studiecirkelns arbetsformer.

Vissa studiecirkelns innehåll kan vara direkt inriktade mot välbefinnande, såsom studiecirkel i livsåskådning, existentiella frågor och liknande. En deltagare skrev så här om sina erfarenheter av en studiecirkel om sorg.

Jag deltog i en samtalsgrupp om sorg. Det var en mycket fin upplevelse, men gav väl inga direkta ”färdigheter” eller ”kunskaper” som frågas efter här. Däremot betydde det mycket för mitt själsliga välbefinnande. Att höra andra människors upplevda berättelser om sorg gav mig väldigt mycket.
(Enkätkommentar 50)

Den fokusgrupp som genomfördes med deltagarna i en studiecirkel i ”Måleri” kan tjäna som exempel på studiecirkelnas betydelse för trivsel och välmående.

Fokusgrupp ”Måleri”

I samtalet deltog sex cirkeldeltagare från en studiecirkel i måleri. Cirkelledaren, som deltagarna uppfattar som kunnig, pedagogisk och engagerande, arbetar med korta genomgångar som successivt bygger på kunskaper och färdigheter. Övrig tid arbetar var och en med sitt måleri i egen takt.

När deltagarna fick nämna ord om ”vad cirkeln betyder för mig” kom följande fram: inspiration, energi, kraft, lek, kreativitet med andra, utveckling, energi, lustfylld fristad, lust att skapa, lugn, avstressande, mening, tänka, att bara få vara, koppla bort vardagen, kurskamrater, gemenskap, inte pratat om vad man jobbar med, tänkesätt som är öppnare.

Några citat från gruppens samtal:

Jag fick liksom en frihetskänsla av att komma hit och måla.

Det är som att ha lite semester några timmar från det vanliga livet, samtidigt som vi pratar samhälle.

Just det här att det är något helt annat än yrkeslivet som inte är prestation, eller man går och pluggar eller sådär, det är som en oas. Ibland har man haft en dag på jobbet eller en vecka eller så, så är jag här och hämtar energi.

Men sedan när jag går härifrån så på något konstigt sätt så känner jag mig pigg.

Det är lite så också tycker jag att man öppnar dörrar i sig själv, man får energi i andra delar av sig själv här.

Jag har fått självförtroende som jag kan ta med i andra delar också, att jag kan prata om det.

Jag kan till och med sätta en prislapp på mina tavlor på utställningarna, och det trodde jag aldrig någonsin att jag skulle.

Annars tycker jag vi pratar om vad som helst. Vi pratar 5:2 ... om det har hänt något under dagen sådär, vi pratar väldigt lite personliga saker ... de här 85 personerna som har mer rikedom, ja rikaste i världen ... det hade

vi en ganska lång diskussion om, ganska kreativt, om hur vi skulle kunna använda deras pengar till att lösa saker.

Man bildar sig själv, det är inte utbilda sig till något, utan det är mer att man lär sig själv för sin egen skull.

Vi breddar oss i livet.

Jag jobbar på ett stort ... företag och där kan jag känna att det är inte demokrati på samma sätt att jag kan uttrycka mina tankar eller idéer på samma sätt som jag kan göra här.

Vi bestämmer och planerar tillsammans vad vi vill göra och inte göra ... För mig är demokrati förknippat med frihet och min egen vilja. Så är det absolut här.

... här är det en del av poängen att det är något för alla. Då är det också ett uttryck för demokrati, det andra behövs också men det är, tänker jag, en poäng med studiecirkel att det är öppet.

Deltagarna beskriver studiecirkeln som en oas, samtidigt är det uppenbart att gruppen är en arena för samtal om samhällsfrågor och mycket annat, dock inte så mycket rent personliga saker. Lärandet beskrivs som lustfyllt och cirkelledaren har en viktig roll som inspiratör. Deltagarna hade lätt att hitta kopplingar mellan studiecirkeln och begrepp som bildning och demokrati. Studiecirkeln i sig är en del av kulturlivet. Flera deltagare såg studiecirkeln som nyckeln till det egna skapandet och som en väg till vidgat kulturengagemang, vilket alltså kan knytas till det fjärde av statens syften.

Studiecirkelns påverkan på känslan av att ha blivit säkrare som person

Studier i vuxen ålder påverkar nästan alltid deltagarnas självförtroende i positiv riktning. Inte minst gäller detta deltagarnas prestationstillit, det vill säga deras tillit till vad de tror sig kunna prestera i utbildningssammanhang. Det visar inte minst resultaten från de utvärderingar som gjordes av det så kallade Kunskapslyftet som pågick mellan 1997 och 2002, däribland en studie av Kunskapslyftet på folkhögskola (Andersson, Larson & Wärvik, 2000). När det gäller de äldre deltagarnas svar på frågan om de hade blivit säkrare som personer, har resultatet ändrat sig kraftigt sedan 2008. Tabellen nedan visar att av de som svarade på frågan använde nästan dubbelt

så många svarsalternativet ”inte alls” 2012 och andelen som svarade ”mycket” på samma fråga har sjunkit till en tredjedel.

Tabell 5. Påverkan på deltagarnas känsla av att bli säkrare som person. Procent.

2008				
Genom cirkeln har jag blivit säkrare som person	Instämmer helt	Instämmer till stor del	Instämmer delvis	Instämmer inte alls
	19	23	38	19
2012				
Har du blivit säkrare som person?	Mycket	Ganska mycket	Lite	Inte alls
	6	19	39	36

Skillnaderna får dock tolkas med försiktighet eftersom svarsalternativen var något olika ställda vid de två tillfällena.

Gemenskapen i studiecirkeln och att möta nya människor

En teori om åldrande och äldres lärande är den så kallade aktivitetsteorin. Havighurst (1961) menar att en vällyckad ålderdom bland annat handlar om att förbli aktiv i sina sociala roller. Åldrande innebär inte sällan att mista äldre familjemedlemmar och nära vänner. Att utveckla nya sociala relationer som kan ersätta dem som har förlorats kan då vara av stort värde. Att hålla sig aktiv har dessutom andra, mer indirekta, positiva effekter på hälsa och mentala funktioner, menar han. Detta sätt att se på åldrande går emot teorier som mer har betonat äldres önskan om att få dra sig tillbaka (*disengagement*) och söka ro i tillvaron (Havighurst, 1961).

Att få till stånd en gemenskap i studiecirkeln kan alltså vara en faktor som avgör om de äldre deltagarna upplever sig känna trivsel och välmående och om de uppfattar att de har blivit stärkta som personer. En rad tidigare studier har pekat på gemenskap som ett av de främsta motiven för cirkeldeltagande vid sidan av önskan om att skaffa sig kunskaper av något slag (Byström & Säfström, 2006). Ett citat från enkätens kommentarfält får illustrera detta.

I glesbygd är det viktigt för den sociala gemenskapen att vara med i cirklar och kurser. (Enkätkommentar 59)

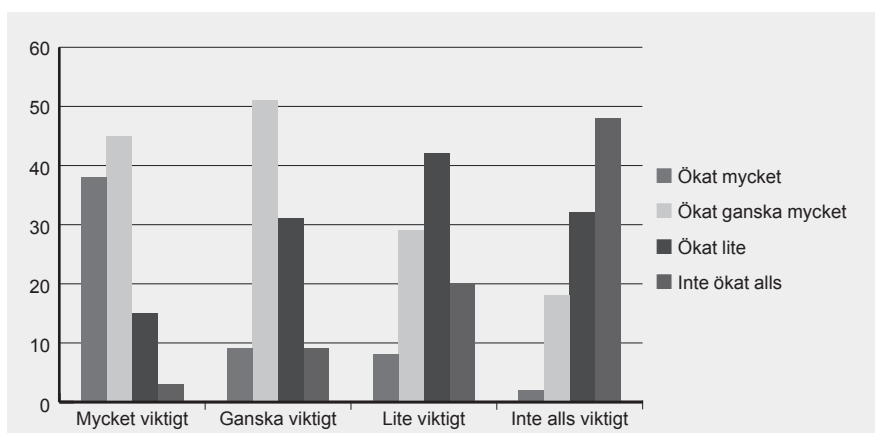
Drygt 40 procent av de deltagare som svarade på frågan markerade att gemenskapen hade varit ett ”mycket viktigt” motiv till att delta i studiecirkeln och endast några få procent svarade att gemenskapen ”inte alls” varit viktigt. Kvinnorna markerade gemenskapen som ”mycket viktigt” i något högre utsträckning än männen. Inte sär-

skilt förvånande använde deltagarna i studiecirkel med 20 eller fler sammankomster svarsalternativet ”mycket viktigt” i högre utsträckning än deltagarna i studiecirkel med bara tre–fem sammankomster. Deltagarna i studiecirkel inom ämnesområdet ”naturvetenskap, matematik, data, teknik och miljö” skiljde ut sig genom att de i lägre utsträckning än deltagarna i nästan alla andra ämnesgrupper ansåg att gemenskapen var ”mycket viktigt”.

Att få tillfälle att möta nya människor kan i bästa fall också göra att trivsel och säkerhet ökar. Ungefär tre av tio äldre deltagare såg detta som ett ”mycket viktigt” motiv till att delta i studiecirkeln och bara cirka en av tio menade att det ”inte alls” varit ett motiv.

I diagrammet nedan är det påfallande att de äldre som uttryckte att gemenskapen och att möta nya människor var ett ”mycket viktigt” motiv – också i betydligt högre utsträckning än de som ”inte alls” ansåg gemenskap och möten som viktiga – upplevde att studiecirkeln hade påverkat dem så att de hade känt ökad trivsel och ökat välmående.

Figur 18. Hur trivsel och välmående har ökat i relation till hur viktig gemenskapen var vid val av studiecirkel. Procent.

Diagrammet ovan visar att närmare 40 procent av de som svarade att gemenskapen var ett ”mycket viktigt” motiv, också svarade att de hade känt ”mycket” ökad trivsel och välmående. Samtidigt svarade bara ett par procent av de som inte såg gemenskapen som ett motiv att så var fallet. Detta förstärks av att nästan hälften av de som svarade att gemenskap inte var ett viktigt motiv inte heller hade känt ökad trivsel och välmående. En deltagare som verkligen poängterade hur viktiga studiecirkel kan vara för gemenskapen och hur det hänger ihop med betydelsen för samhället i stort skrev så här i en kommentar.

Jag känner att jag genom mina olika aktiviteter håller mig informerad om vad som händer i min omgivning och att jag sedan jag började med cirklar aldrig haft någon längre sjukperiod. Jag tycker att jag numera är mentalt och fysiskt i god form mycket tack vare gemenskapen i cirkarna som gör att jag vill inte undvara dessa och att jag till varje pris skall delta i cirkarna varje gång! (Enkätkommentar 44)

En cirkeldeltagare lyfte fram vad som i en tidigare studie benämns som den ”be-gränsade intimiteten” i studiecirkarna (Andersson et al., 1996). Det handlar då om en gemenskap som finns i studiecirkeln men utan krav på att sträcka sig utanför denna.

En sak som jag tycker är så häftigt med sådana här som kören till exempel, många människor träffar man bara där. Det är det man har gemensamt. Där har man hur mysigt som helst och den stora starka gemenskapen. Men utanför så känner man knappt igen dem på gatan sedan. Det är lite speciellt tycker jag. Att det kan bli sådan stor gemenskap bara där och ingen annanstans. (Fokusgrupp ”Individuell kultur”)

Enkätresultaten när det gällde betydelsen av att möta nya människor i studiecirkeln var väldigt lika resultaten om gemenskapen. De som menade att mötet med andra varit ett ”mycket viktigt” motiv hade också känt ”mycket” ökat trivsel och välmående i ungefär samma utsträckning som när det gällde gemenskapen. De som inte ansåg möten som viktiga hade heller inte känt ökad trivsel i någon större utsträckning.

Att träffa nya människor, och den gemenskap som då kan uppkomma, kan också leda till vidare förgreningar i form av informella nätverk och förbättrad hälsa. I alla fall om man får tro en av de deltagare som använde kommentarfältet i enkäten.

Medverkan i Bygdedanser har förbättrat kondition och förstärkt rörelse-förmågan. Jag och min fru har flertalet år mött likasinnade från Skåne i söder till Norrbotten. Detta utgör ett stort och levande nätverk. (Enkätkommentar 45)

I fokusgruppernas samtal togs inte sådant upp som på ett samhälleligt plan skulle kunna påverka livsvillkoren, till exempel arbets- och löneförhållanden samt bostads-situationen. Endast en grupp diskuterade sjukdomar och hälsa, för övrigt samma grupp som arbetade med att påverka demokratin genom att försöka få igång ett vård-center, vilket diskuteras mer i avsnitt 3.3.3. Bland fokusgruppernas deltagare bedömdes inte heller finnas någon person som var invandrad, arbetslös, bostadslös eller på annat sätt potentiellt marginaliserad.

Även om man bara träffas i grupp under studiecirkelarna så beskriver flera av deltagarna i fokusgrupperna hur de knutit livslånga vänskapsband. Många av deltagarna har varit aktiva i samma studiecirkel i ett tiotal år och som längst i 40 år. En deltagare i fokusgrupp ”Kollektiv kultur” sa.

Då är det inte bara att sjunga rätt ton och rätt nyans utan det finns så mycket mer. Man blir vänner också. (Fokusgrupp ”Kollektiv kultur”)

Hur man blir bemött av de andra deltagarna i studiecirkeln kan antas vara viktigt för trivsel, välmående och känslan av att bli säkrare som person. Fokusgruppen ”Individuell kultur” belyste detta på ett tydligt sätt.

Fokusgrupp ”Individuell kultur”

I samtalet deltog fyra cirkeldeltagare från studiecirkel i trädgård, knyppling, historia, dans och dragspel.

När deltagarna fick nämna ord om ”vad cirkeln betyder för mig” kom följande fram: kreativitet, processen och resultatet, våga ge och ta kritik, positiv anda, ökar självförtroendet, gemenskap, träffa nya människor, kamratskap, bra mottagande, träffas bara under cirkeln, lärande, utbyte av erfarenheter, kunskap, tänjer fritänkandet, lära sig samarbeta.

Några citat från gruppens samtal:

Det här att man träffar nya människor är ju väldigt intressant. Tycker jag. Just hur man blir mottagen när man kommer ny i en grupp, det är ju som du påpekade, väldigt avgörande egentligen. Som i den här historiegruppen, då startade alla samtidigt och vi känner varandra mer eller mindre. Men i de här dansgrupperna har jag kommit in väldigt sent. Jag har blivit väldigt väl mottagen. Så det har varit väldigt positivt.

Det är väl det att man får lära sig att samarbeta med andra på ett visst vis.

Man önskar ju att man blev mer demokratisk men det känns inte så. Tyvärr.

Man upplever väl att man kan skapa en del som man inte trodde att man kunde. Jag har nog haft lite komplex kan man säga tidigare. Jag har haft en man som kunde mycket mer i den där vägen än vad jag kunde. Så kom jag på att ”jo, men jag kanske kan jag också”.

... Man hör andra saker när man lyssnar på radion också till exempel. ”Oj, javisst ja, där finns det en parallell”.

Deltagarna i fokusgruppen gick studiecirkelar med olika typer av cirkelledarskap, vilket ansågs påverka arbetet i hög grad. Samtalet handlade bland annat om hur studiecirkeln kunde vara en bra form för inskolning i den svenska kulturen för de som flyttar till orten. Flera cirkeldeltagare vittnade om att studiecirkeln visserligen är en social gemenskap, men att den ofta stannar vid studiecirkeln som grupp och att deltagarna inte har kontakt med varandra i övrigt. Deltagarna kunde se tydliga bildningseffekter av sitt deltagande. Många var redan aktiva i kulturlivet och berikades ytterligare genom sitt cirkeldeltagande.

Det var ytterst få av de äldre, enbart ett par procent, som i enkäten svarade att de hade känt sig illa bemötta i studiecirkeln. På vilka grunder dessa deltagare kände sig illa bemötta är svårt att svara på eftersom mer än hälften valde att inte svara på den följdfråga i enkäten som var tänkt att ta reda på detta, och av de som svarade markerade de flesta ”annat”. En liten andel svarade att det berott på ”åsikt”.

Det är viktigt att påpeka att de deltagare som svarade att gemenskapen var ett ”mycket viktigt” motiv för deltagandet, samtidigt i mer än nio fall av tio menade att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper/färdigheter ”mycket” eller ”till viss del”. Det föreligger alltså inget motsatsförhållande mellan önskan om gemenskap och vad man får ut av studiecirkeln när det gäller kunskaper och färdigheter. Inga större skillnader förelåg heller mellan de deltagare som såg gemenskap eller att möta nya människor som ett viktigt motiv och de som inte gjorde det när det gällde om de hade använt sina kunskaper från studiecirkeln i olika sammanhang.

Användning av kunskaper och färdigheter från studiecirkeln i privatlivet

Tvårvetenskaplig forskning om äldres lärande utgår inte sällan från ett så kallat livsloppsperspektiv där man ser på individens utveckling från dennes eget perspektiv. Ett vällyckat åldrande innebär, enligt detta synsätt, att ha makt över sitt eget liv (*human agency*) (Levy et al., 2005). Ur detta perspektiv blir inte den biologiska åldern så viktig, utan snarare var i livsloppet en individ befinner sig, vilket kan variera kraftigt mellan olika individer (Phillipson, 2009; Walker, 2009).

Ett sätt att påverka sin livssituation är att skaffa sig kunskaper och färdigheter som man har användning för i sin vardag. För de äldre deltagarna handlar det framförallt om privatlivet eftersom de allra flesta har avslutat sitt yrkesliv. Även kunskaper som man har användning för i andra sammanhang, till exempel i en förening eller i kulturlivet, kan förstås påverka livssituationen, men det tas upp på andra ställen i detta resultatkapitel.

Nästan tre fjärdedelar av deltagarna uppgav i enkäten att de hade använt kunskaperna och färdigheterna från studiecirkeln i privatlivet, varav knappt var femte svarade att de använt kunskaperna ”mycket”. Andelen som använde svarsalternativet

”mycket” har sjunkit något sedan 2008 års undersökning, men detta kan bero på att det har lagts in ytterligare en underfråga i 2012 års undersökning, en fråga som handlade om användningen i kulturlivet.

3.3.2 Studiecirkeln som en arena för engagemang genom samtal om närmiljön och samhällsfrågor

Tidigare har nämnts den stora betydelse som folkbildningen tillmäter dialog och samtal. Då handlade det främst om att samtalen sågs som ett sätt att träna på färdigheter som att uttrycka sig och argumentera. Här riktas uppmärksamheten istället mot i vilken mån dessa samtal har ett innehåll som mer direkt kan förknippas med demokrati. För detta ändamål ställdes två frågor i enkäten: (1) Händes det att ni diskuterade samhällsfrågor som till exempel miljöfrågor, arbetslöshet, jämställdhet, integration, välfärd eller utbildning? samt (2) Händes det att ni någon gång diskuterade hur det är i er närmiljö, till exempel trivseln i era bostadsområden, utemiljön, utbudet av affärer och annan service, kultur och fritidsaktiviteter eller hur vård och skola fungerar?

För att starta med frågan om de stora samhällsfrågorna så svarade knappt en av tio deltagare att sådana samtal ”ingick som en del i studiecirkeln”. Drygt fyra av tio sa att det händes att man diskuterade sådana frågor, men då bara ”spontant i studiecirkeln, såsom i pauser eller liknande”, medan nästan hälften av deltagarna svarade att man överhuvudtaget inte hade diskuterat den typen av frågor.

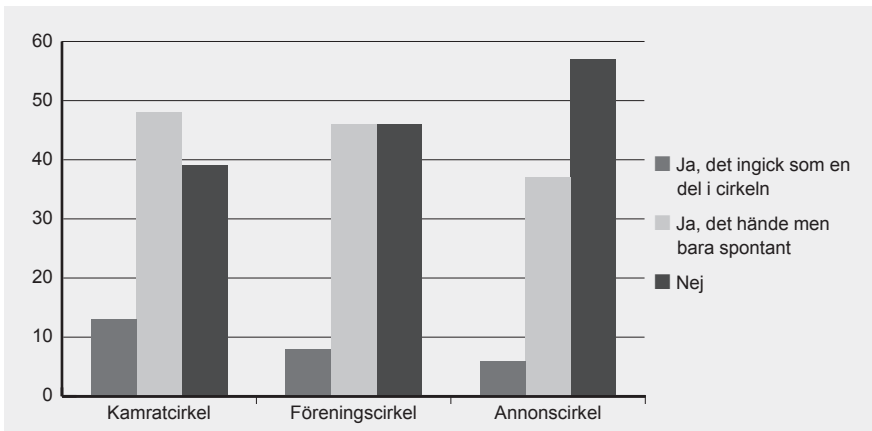
Siffrorna var mycket likartade när det gällde om deltagarna hade diskuterat närmiljön i studiecirkelarna. Att närmare hälften svarade att sådana samtal inte förekom får betraktas som en hög siffra mot bakgrund av den betydelse studiecirkelarna tillmätts av att vara en arena för samtal som främjar demokrati och medborgarskap.

Svaren, vid båda frågorna, visade att samtalen, i mellan 10 och 20 procent av de studiecirkelklar där sådana samtal överhuvudtaget förekommit, skedde varje gång man träffades – vilket var något mer än den andel som också sa att sådana samtal ingick som en del i studiecirkeln. Resten av svaren fördelades sig relativt jämt mellan svarsalternativen ”någon gång” och ”flera gånger”. På båda frågorna var det mer än 80 procent som svarade att de upplevde att alla hade fått säga sin mening i dessa samtal. Ungefär 75 procent svarade också att de ansåg att det hade framkommit olika åsikter och omkring hälften sa att samtalen hade ökat deras insikt eller kunskap. Inte fullt lika många, men ändå cirka 30 procent, svarade att deras uppfattning hade påverkats av samtalen.

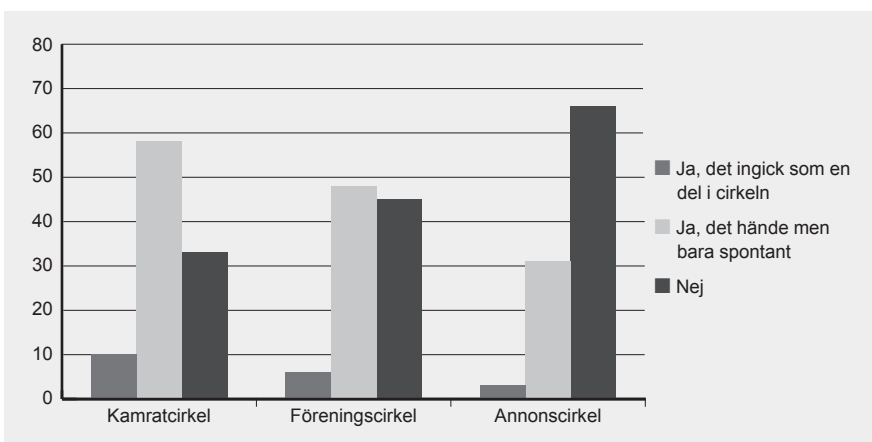
Studiecirkelarnas tillkomst hade en viss betydelse för om man i cirkelarna samtalade om såväl större samhällsfrågor som frågor som rörde närmiljön. Som framgår av diagrammen nedan förekom sådana samtal något oftare i studiecirkelklar som deltagarna själva hade tagit initiativ till och var minst vanliga i studiecirkelklar som

deltagarna hittat till via studieförbundens program och liknande. Framförallt var det en betydligt högre andel av cirkeldeltagarna i annonscirklarna som svarade att samhällsfrågor och frågor om närmiljön ”inte alls” hade diskuterats i studiecirkelarna. En av flera möjliga tolkningar är att det kan bero på att denna typ av frågor, som även kan röra exempelvis politiska åsikter, lättare diskuteras i en grupp där man redan känner varandra.

Figur 19. Förekomst av diskussioner i olika samhällsfrågor som miljöfrågor, integration, välfärd etc. i relation till typ av studiecirkel. Procent.

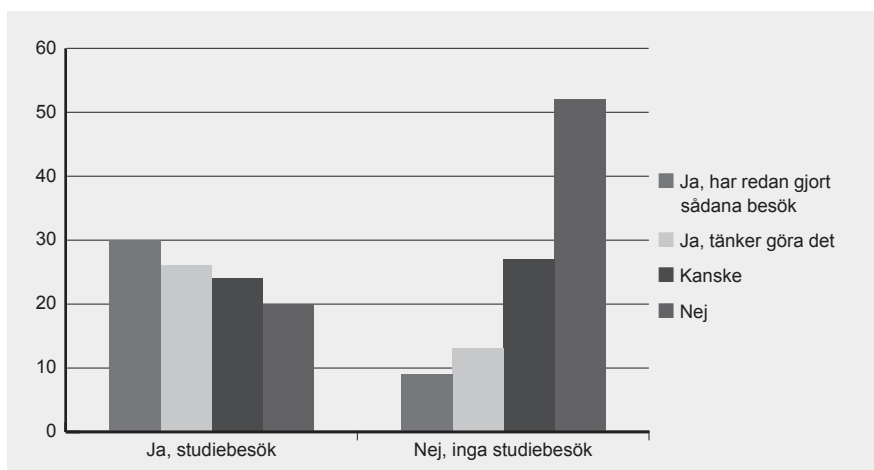
Figur 20. Förekomst av diskussioner om hur det är i närmiljön när det gäller trivsel i bostadsområdet, miljön, utbud av affärer och service, fritidsaktiviteter, hur vård och skola fungerar etc. i relation till typ av studiecirkel. Procent.

Ett sätt att få till stånd samtal kan vara att bjuda in externa föreläsare eller göra studiebesök vars innehåll sedan kan diskuteras, tolkas och värderas i studiecirkeln. Föreläsningföreningar och liknande fanns redan innan cirkelverksamheten var etablerad (Johansson, 1985). Studiebesök kan dessutom ses som ett sätt att få direkta erfarenheter av en verksamhet eller ett naturområde eller liknande, erfarenheter som man kanske inte hade fått möjligheter till på egen hand.

Knappt var femte äldre deltagare svarade att studiecirkeln hade fått besök av någon föreläsare utifrån, det vill säga av någon annan än cirkelledaren. Något fler, var fjärde cirkeldeltagare, uppgav att man hade gjort studiebesök, studieresor eller liknande. Som diagrammet nedan visar så inspirerade också studiebesöken till att besöka bibliotek, museer etc. liksom till att ta del av kultur såsom konserter, teater och liknande. Inspirationen till att besöka bibliotek med mera kan tjäna som exempel.

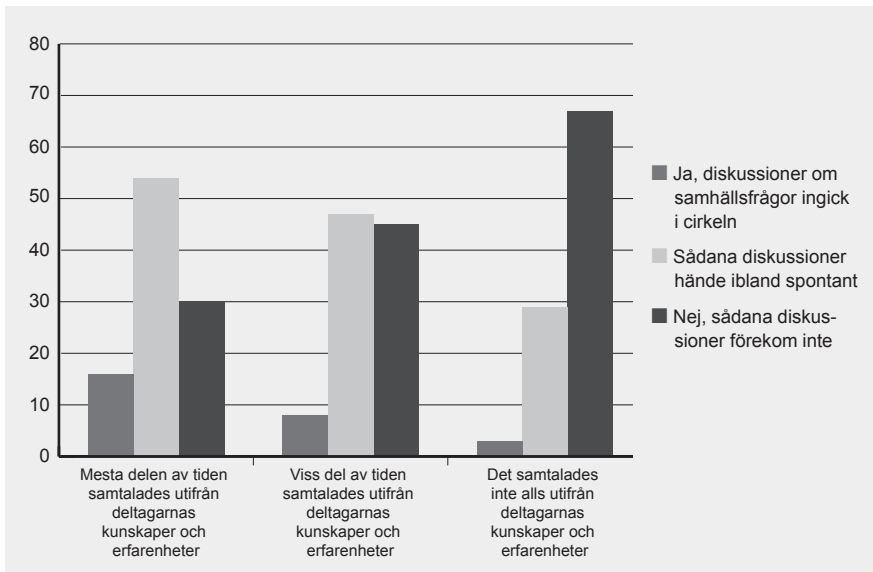
Figur 21. Förekomst av studiebesök och liknande som del i studiecirkeln i relation till inspiration att besöka bibliotek, museer etc. Procent.

Av diagrammet ovan framgår att det var cirka 30 procent av dem som hade gjort ett studiebesök, en studieresa eller liknande som svarade att de hade blivit så inspirerade till att besöka bibliotek, museer etc. att de ”redan hade gjort det”. Av dem som inte hade gjort sådana besök eller resor var det bara knappt 10 procent som hade blivit inspirerade till liknande aktiviteter. Diagrammet visar också att mer än hälften av de som inte hade gjort studiebesök i studiecirkeln svarade att de inte heller blivit inspirerade till att besöka bibliotek, museer eller liknande. Siffrorna är likartade när det gällde inspirationen till att ta del av andra kulturaktiviteter såsom konserter, teater etc.

De deltagare som svarade att man samtalade ”mesta delen av tiden” utifrån ”deltagarnas kunskaper och erfarenheter” svarade i högre utsträckning såväl att samtal om samhällsfrågor ingick i studiecirkeln, som att sådana samtal förekom spontant. Det var också en lägre andel av dessa deltagare som svarade att man inte alls hade samtalat om samhällsfrågor i studiecirkeln, vilket diagrammet nedan visar.

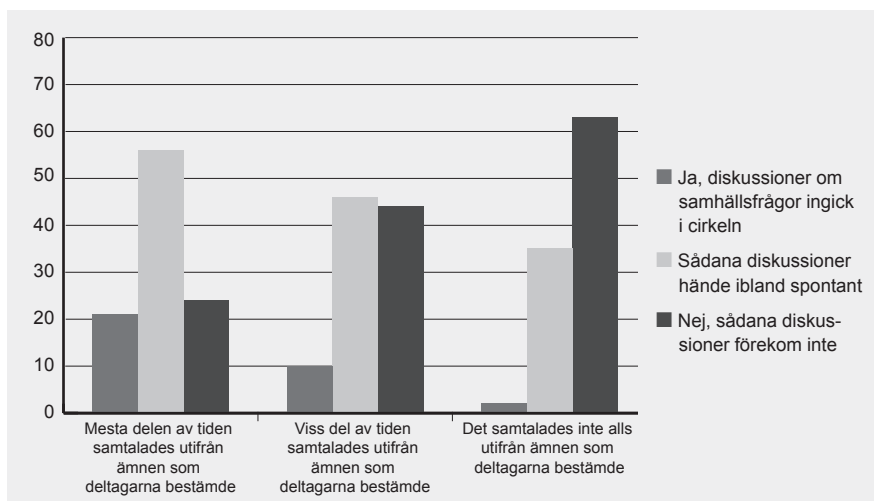
Figur 22. Förekomst av samtal utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter som del i studiecirkeln i relation till i vilken utsträckning det hände att samhällsfrågor diskuterades. Procent.

Siffrorna är likartade när det handlar om de äldre deltagarnas svar på om de hade diskuterat frågor om deras närmiljö.

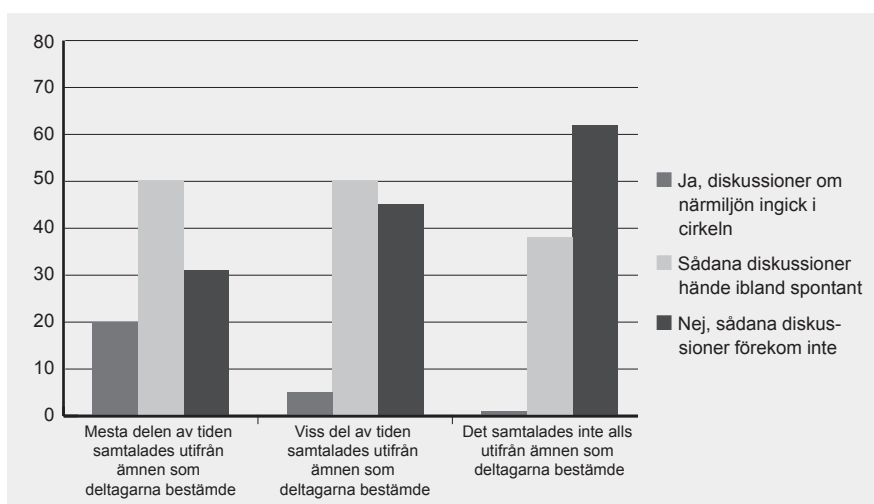
Det är också tydligt att de deltagare som svarade att deltagarna ”mesta delen av tiden” eller ”viss del av tiden” hade samtalat utifrån diskussionsämnen som deltagarna bestämt, i högre utsträckning hade samtalat om samhällsfrågor, till exempel miljöfrågor, arbetslöshet, jämställdhet, integration, välfärd eller utbildning. Det gällde såväl de diskussioner om samhällsfrågor som ingick i studiecirkeln som de diskussioner som uppkom spontant, vilket visas i diagrammet nedan.

Figur 23. Förekomst av samtal utifrån frågor och ämnen som gruppen själv bestämde i relation till i vilken utsträckning det hände att samhällsfrågor diskuterades. Procent.

Diagrammet nedan visar att siffrorna var ganska likartade när det handlade om huruvida de äldre deltagarna sa att de hade diskuterat närmiljön, till exempel trivseln i bostadsområdena, utemiljön, utbudet av affärer och annan service, kultur och fritidsaktiviteter eller hur vård och skola fungerar.

Figur 24. Förekomst av samtal utifrån frågor och ämnen som gruppen själv bestämde i relation till i vilken utsträckning det hände att frågor om hur det är i närmiljön diskuterades. Procent.

För att det ska vara intressant att samtala om samhällsfrågor måste de andra deltagarnas erfarenheter bedömas som viktiga. De andra deltagarnas erfarenheter bedömdes som ”mycket” eller ”ganska” viktiga för lärandet av mellan 60 och 70 procent av de äldre deltagarna, vilket var en nedgång med cirka 10 procent om man jämför med 2008. Drygt 30 procent ansåg dock att de andra deltagarnas erfarenheter bara varit ”lite” eller ”inte alls” viktiga när det gällde att lära nytt.

Man skulle kunna tänka sig att det skulle vara en högre andel som bedömde de andra deltagarnas erfarenheter som viktiga bland de som svarade att deltagarna, antingen själva gemensamt eller tillsammans med cirkelledaren, hade bestämt studiecirkelnas innehåll. Detta visade sig dock inte ha någon betydelse.

Det som framgår ovan är att de äldre deltagarna, när de själva får välja diskussionsämnen, samtalar såväl om samhället i stort som om närmiljön. Den övergripande bilden visar alltså att studiecirkeln får bedömas som en ganska viktig arena för samtal om samhällsfrågor, speciellt med tanke på att tidigare studier har visat att det är stort ämnesfokus i studiecirkeln och att ämnesrelaterade frågor därför också ofta diskuteras i pauser etc. (Andersson et al., 1996). Fokusgruppen ”Engelska” är ett exempel på det och här var samhällsfrågor inget som man pratade om.

Nej, politik över huvud taget, och det tycker jag... man ska inte prata politik i ett sådant här... alltså vi går på engelsk konversation och politik hör inte hemma där.

Och framför allt inte om vi pratar om oss pensionärer då, där är vi ju ganska... redan ganska demokratiska, så jag tror inte vi kan bli så mycket mer demokratiska.

I tidigare studier finns också uttalande från cirkelledare som tyder på att dessa helst undviker att diskutera sådant som de tror att deltagarna kan vara oeniga om, såsom politiska frågor. Detta för att inte störa den gemytliga stämning som man försöker skapa i studiecirkeln (Andersson, 2001).

3.3.3 Studiecirkeln som en arena för engagemang genom handlingar avsedda att bidra till samhällsutvecklingen

Studiecirkeln har traditionellt ansetts vara ett verktyg för studier vars resultat, i ett nästa steg, till exempel inom någon organisation, används i syfte att bidra till samhällsutvecklingen. I vissa studiecirkeln har man dock gått från ord till handling och använder själva studiecirkeln för att agera för att få till stånd förändringar i närmiljön eller samhället i stort. Det kan exempelvis handla om att utöva påtryckningar

för att få till stånd förbättringar av samhällets service för äldre. Att människor idag lever längre än förr har också gjort att frågan om äldres möjligheter att utföra ideellt arbete har blivit en politisk fråga och begreppet ”produktivt åldrande” (*productive ageing*) har introducerats (Withnall, 2012). Äldres fortsatta lärande för att kunna arbeta längre på arbetsmarknaden lyfts också fram inom EU i policytexter om det livslånga lärandet, såsom *It is never too late to learn* (European Commission, 2006).

De cirka 50 procent äldre deltagare som svarade att samtalen i studiecirkelarna ibland hade handlat om samhället i stort eller om närmiljön fick också en fråga om huruvida dessa diskussioner hade fått dem att göra något för att påverka. Lite drygt en tredjedel av dessa deltagare svarade att så varit fallet.

De deltagare som svarade att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper eller färdigheter fick två frågor om huruvida dessa kunskaper hade använts ”i samhällslivet i stort” respektive ”i området där du bor”. Nästan var femte deltagare avstod från att svara på dessa frågor och av de som svarade var det endast 15–25 procent som uppgav att de hade förbättrat sina kunskaper och använt dessa i området där de bodde eller i samhället i stort. 70–80 procent av dem vars kunskaper hade förbättrats hade ”inte alls” använt dem inom dessa områden. Man kan fundera på om deltagarna var blygsamma här, om de inte såg samhällsaspekterna av sina studiecirkel eller om det inte fanns några sådana.

Cirkelledarnas betydelse för att deltagarna ska uppmärksamma studiecirkelarnas samhällsbetydelse ska inte underskattas. En tidigare undersökning av cirkelledare visade dock att cirkelledarutbildningar var mycket viktiga för att cirkelledarna själva skulle se samhällsaspekterna av studiecirkelarna (Andersson, 2001). På senare år har studieförbunden ökat sina utbildningsinsatser för cirkelledarna. Dels finns en överenskommelse om innehåll och tidsomfattning för en grundutbildning, ”Steg G”, som 45 procent av cirkelledarna hade genomgått 2011. Dels finns det ett rikt utbud av profilerade fortsättningsutbildningar i de olika studieförbunden. Folkbildningsrådet har också infört kravet att alla cirkelledare ska få en introduktionsutbildning (Bergström, Bernerstedt, Edström & Krigh, 2014).

Ytterligare en fråga i enkäten avsåg att undersöka handlingsaspekten av studiecirkelarna: Har du genom studiecirkeln blivit inspirerad till att påverka saker i samhället? Cirka 75 procent av de äldre deltagarna svarade ”nej” på denna fråga. Denna andel har ökat sedan mätningen 2008 då bara lite drygt 60 procent svarade ”nej”.

En fokusgrupp berättade att de hade använt sin studiecirkel till att försöka få till stånd en förbättring i form av ett vårdcentrum i närområdet.

Fokusgrupp ”Vård”

I samtalet deltog sex cirkeldeltagare från en studiecirkel som är en slags aktivitetsgrupp. Genom konkreta handlingsplaner ville de påverka genom att skapa en vårdinrättning som saknades i regionen. I studiecirkeln skaffade sig deltagarna

kunskaper för att kunna påverka. De hade fördelat arbetsuppgifter mellan sig. Mötena hade skett såväl fysiskt som via Skype.

När deltagarna fick nämna ord om ”vad cirkeln betyder för mig” kom följande fram: påverka, att gruppen respekteras och tillfrågas av tjänstemän och politiker, delaktighet, förstå andra, stolthet, ge och ta, arbeta för andra medlemmar, gemenskap, kamratskap, hänsyn till andra, förtroende, behov, insikter, utveckling, frustration, information, erfarenhetsutbyte, kontakter med vården, lärande och kritiskt tänkande.

Några citat från gruppens samtal:

Det är egentligen ett diskussionsforum kan man säga.

Utgångspunkten var ju att försöka få till stånd ett bättre bemötande från vården gentemot våra medlemmar. (...). Många gånger så upplevde vi att man inte blev trodd, mycket kanske beroende på att det syns inte att man har en skada.

Vi brukar nästan alltid börja med att gå igenom de gamla minnesanteckningarna. (...) Men sen är det ju en diskussion hela tiden.

Vi började med att göra en enkät och ett studiebesök. (...) När vi höll på att bygga enkäten, så skickade vi ut den till andra inom föreningarna för att få synpunkter från andra som inte ingick i den här gruppen.

Vi ska i första hand ta en diskussion med professionen, så att vi vet att de stöttar tankegångarna, sen ska vi närma oss politikerna. För att gå till politikerna utan att ha tjänstemännen bakom oss är meningslöst tycker vi.

Vi har ju träffat lite chefer på REHAB.

Så jo, jag tror nog att vi har ett namn även i politikerretsarna.

Ja, vi har ju diskuterat väldigt mycket om vilka vägar vi ska gå för att kunna påverka, för att kunna nå det mål vi har satt upp.

I samband med att vi gjorde sammanställningen så kom vi fram till att vi skulle genomföra den här konferensen.

Ja, som du förstår så har inte bara diskussionerna i gruppen handlat om att diskutera hur når vi målet, utan det har varit mycket annat som har poppat upp, vi har försökt lösa det så gott vi har kunnat.

Just det här att vill man ha en förändring så måste man vara beredd att jobba för det.

Åh, det var så mycket som de inte hade en aning om ... det kändes som att där hade vi verkligen nått fram med en del kunskap som de inte hade.

En sak som vi inte ska glömma bort är påverkan på våra egna medlemmar.

Det har varit ett givande och ett tagande hela tiden. Det har ju funkat, för det har ju funnits en vilja att ge och ta.

Vi har fått ett förtroende för varandra på ett sätt som vi förmodligen inte skulle ha haft om vi inte haft gruppen.

Någon har kunnat ta över, "Du orkar inte, så då kanske jag kan sammanställa lite grann". Det har ju funkat.

Deltagarna ville genom gruppen, som var knuten till en organisation, påverka politiska beslut. De hade tagit fram en tydlig struktur för sitt arbete. De hade läst doktorsavhandlingar och genomfört ett studiebesök, en enkätstudie och en konferens som medfört att gruppen och dess medlemmar fått en position som lett till att beslut fattats i den önskade riktningen. Gruppen är ett tydligt exempel på möjligheterna att i studiecirkelns form påverka människors livssituation. Man kan tolka detta som att deltagarna, genom fördjupade insikter i hur samhället fungerar, hade fått redskap att påverka.

Att se till att gamla kunskaper och kulturområden inte går förlorade kan också ses som ett sätt att engagera sig i samhällsutvecklingen, även om det också kan kopplas till kultursyftet och ett antropologiskt kulturbegrepp som diskuteras mer i kapitel 3.5. Ett par deltagare skrev så här i sina enkätkommentarer.

Jag hoppas dräktsömnad kommer finnas kvar för att våra ungdomar ska kunna se sina egna dräkter så småningom. Så inte folkdräkter försvinner. (Enkätkommentar 56)

Cirkeln ... har varit en mycket positiv upplevelse av många skäl. (1) Genom cirkeln har en fin klosterträdgård kunnat bevaras och utvecklas. (2) Är

ett bra exempel på hur frivilliga insatser gör nytta i Svenska kyrkan. (3) Trevlig social samvaro med nya och gamla kontakter. (4) Ny kunskap om växter speciellt rosor och kryddväxter. (Enkätkommentar 12)

3.4 Att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället

Om statens syfte att folkbildningen ska bidra till att utjämna utbildningsklyftor skriver Folkbildningsrådet i utvärderingsplanen till deltagarundersökningen 2012:

Det tredje syftet innebär en uppmaning till folkbildningen att söka nå de grupper i samhället som har kortast utbildningsbakgrund och i övrigt störst behov av bildning och utbildning, och samtidigt hela tiden sträva efter att nå nya deltagare.

Utbildning kan i detta sammanhang definieras antingen som formellt behörighetsgivande utbildning eller som utbildning i sådana kunskaper och färdigheter som ingår i det formella utbildningssystemet. Behörighetsgivande utbildning till högre nivåer i utbildningssystemet ges inom folkbildningen främst av folkhögskolorna. Studiecirkelarna kan förbereda för behörighet i sammanhang då examinationen sker hos andra aktörer (såsom datorkörkort, språkdiplom, förarintyg och jägarexamen). Studiecirkelns syfte är inte behörighetsgivande för det offentliga utbildningsväsendet, men kan givetvis förbereda för prov och examina. Hit hör att studieförbunden erbjuder utbildning i ämnen som språk, matematik, samhälls- och naturkunskap. Studiecirkelarna har, speciellt för de äldre deltagarna, kunnat kompensera för bristande skolkunskaper för de som endast gått en kort utbildning, eller som har gått i skolan när vissa ämnen inte fanns.

Bildningsnivån har en potential att höjas i princip i alla sammanhang då människor får nya kunskaper genom att reflektera över de erfarenheter som gjorts i mötet med nya frågeställningar och miljöer. Men det är inte säkert att alla erfarenheter blir reflekterade på ett bildande sätt. Nya erfarenheter kan reflexmässigt bygga på gamla erfarenheter så att dessa förstärks mer än förändras och i värsta fall också blir fördomsfulla. Därför är det viktigt att de färdigheter som tidigare har tagits upp, såsom att lyssna på andra och att uppöva ett kritiskt tänkande, ligger som grund när man talar om en bildningsprocess.

Under syftet om att minska utbildningsklyftor och höja utbildnings- och bildningsnivån i samhället kommer följande frågor att redovisas och diskuteras: (1) en

jämnare fördelning av studiemöjligheter, (2) kunskaper och färdigheter genom cirkeldeltagande, (3) internet i studiecirkelarna, (4) cirkelledarens och studiematerialets betydelse för lärandet samt (5) om studiecirkelarna har inspirerat till fortsatta studier.

3.4.1 En jämnare fördelning av studiemöjligheter

Att utjämna utbildningsklyftor kan ses som en viktig del i en demokrati. Demokrati behöver inte enbart ses som en fråga om att fördela den politiska makten i samhället. Beroende på ideologisk utgångspunkt kan det ses som en demokratisk rättighet att få ta del även av andra resurser, till exempel studiemöjligheter, inte minst för att kunna sätta sig in i frågor som berör den egna och gruppens intressen (Bobbio, 1988; Olsen, 1990). Detta har tidigare tagits upp i kapitel 2. För äldre personer finns inte lika många studiemöjligheter som det gör för yngre. Formell utbildning såsom komvux kan vara svår att komma in på för äldre, även om det inte finns någon formell åldersgräns. Högskolan har heller ingen åldersgräns, men studier på universitetsnivå kräver, förutom den grundläggande behörigheten som många äldre fortfarande saknar, också ett ganska stort mått av tid och energi. Folkbildningen, och inte minst studiecirkelarna, blir därför mycket viktiga för denna åldersgrupps möjligheter att överhuvudtaget studera på ett systematiskt sätt. Dessutom finns det ett stort antal ämnen som studiecirkelarna är närmast ensamma om att erbjuda. Vilka deltagargrupper folkbildningen når ut till har dels, som tidigare nämndes, med rekryteringsformerna att göra, men också med sådant som vilka ämnen man erbjuder och hur höga avgifter man tar ut för studiecirkelarna.

Av den tidigare presentationen av deltagargruppen 65 år och äldre framgick att andelen äldre har ökat trots de ansträngningar som studieförbunden har gjort för att också få med fler yngre deltagare. Det innebär samtidigt att studiecirkelarna därmed fyller uppgiften att vara en studieform för en stor medborgargrupp som annars inte hade haft så många möjligheter att studera.

Larsson (2005) har visat att folkbildningen traditionellt har varit bra på att förnya sig och inrikta sig på nya målgrupper i takt med att fler grupper har getts tillträde till det formella utbildningssystemet. Äldre deltagare är förvisso ingen särskilt ny målgrupp, men var inte den målgrupp som folkbildningens organisationer riktade sig till i början av sin verksamhet. Då var snarare de unga i fokus (Larsson, 2005).

Det är ett rimligt antagande att omfattningen av deltagandet i studiecirkel har en betydelse för i vilken utsträckning de äldre har kunnat kompensera för brister i den tidigare skolgången och därmed höja sin utbildnings- och bildningsnivå. Studiecirkelarnas längd spelar därför rimligen in när det handlar om möjligheterna att utjämna utbildningsklyftor. En studiecirkel på tre gånger kan förvisso ge ett mycket

bestående och värdefullt tillskott i detta avseende, men handlar det om att skaffa sig kunskaper inom större kunskapsområden krävs i de flesta fall mer än så.

Studiecirkelnas ämnen

De ämnen folkbildningen erbjuder kan antas påverka vilka deltagare som söker sig till studiecirkeln. Antalet ämnen är dock i det närmaste obegränsat. Larsson (2005) har också visat att folkbildningen har varit mycket följsam när det har gällt att erbjuda sådana ämnen som andra utbildningsanordnare, speciellt inom det formella utbildningssystemet, inte har brytt sig om, till exempel mer fritidsbetonade ämnen. Vad som är ett ämne beror dock på hur de enskilda lokalavdelningarna kategoriserar sina studiecirkel.

I den här undersökningen har en mycket grov indelning av ämnena i sju kategorier gjorts: *språk, religion/historia, kultur individuellt, kulturutövning i grupp, samhälle/beteendevetenskap, hälsa/friskvård* samt *naturvetenskap/matematik/data/teknik/ natur/miljö*. Räknet på alla deltagare i åldern 65+ under år 2012 uppgick cirkeldeltagandet inom det *estetiska området* till cirka 40 procent, varav drygt hälften i individuellt inriktade ämnen och resten i ämnen där kultur utövades i grupp. Detta var dock en betydligt lägre andel än det estetiska området hade om man ser till cirkeldeltagandet i samtliga åldersgrupper, som uppgick till cirka 60 procent.²⁴ I vissa sammanhang i denna undersökning har en grövre indelning med bara tre ämneskategorier använts: *konst och media, humaniora* samt *övriga ämnen*. För att återgå till åldersgruppen 65 år eller äldre visar statistik från Studieförbundens verksamhetsregister att cirkeldeltagandet inom *språkområdet* stod för 15 procent, området *naturvetenskap, matematik, data, teknik och miljö* för 13 procent och det *samhälls- och beteendevetenskapliga* området respektive området *hälsa och friskvård* för drygt 10 procent vardera.

Cirkelavgifter

Cirkelavgifter förekommer framförallt i de cirkel som erbjuds allmänheten i annonser av olika slag. Föreningscirkel och kamratcirkel är oftare gratis eller har åtminstone avsevärt lägre avgifter (Gustafson, 2013).²⁵

Avgifterna kan ha stor betydelse för vissa människors möjligheter att delta i olika former av aktiviteter. När det gäller studiecirkeln så svarade nästan hälften av de äldre deltagarna att den studiecirkel de gått i hade varit gratis. Lite drygt 40 procent uppgav att de betalat mindre än 1 000 kronor för sin studiecirkel, medan cirka 10 procent sa att de hade betalat mer än 1 000 kronor. Andelen avgiftsfria studiecirkel

24 Procentsatserna är beräknade utifrån det totala cirkeldeltagandet i åldersgruppen 65 år och äldre och alltså inte på unika cirkeldeltagare.

25 Den genomsnittliga totala kostnaden för en studiecirkel är väsentligt högre i annonscirkel än i kamrat- och föreningscirkel (Gustafson, 2013).

låg på ungefär samma nivå som vid den föregående deltagarundersökningen 2008, medan andelen studiecirkel som kostade 1 000 kronor eller mer hade ökat med några procent.

I jämförelse med övriga ämnesområden uppgav en högre andel av deltagarna i studiecirkel inom ämnesområdet *kultur, individuellt* att de hade betalat 1 000 kronor eller mer för den studiecirkel de deltagit i. Medborgarskolan var det studieförbund som hade högst andel studiecirkel som enligt deltagarna kostade 1 000 kronor eller mer. Samtidigt hade Medborgarskolan och Folkuniversitetet en lägre andel avgiftsfria studiecirkel än övriga studieförbund. De dyraste studiecirkelarna återfanns också oftare i storstäderna än i andra större städer eller mindre kommuner. Om det handlar om att det är ett annat utbud i storstäderna, eller om att det är lättare att ta ut högre avgifter i storstäderna, återstår att utröna.

Deltagare med enbart förgymnasial eller kort gymnasial utbildning (högst två år) deltog mer sällan i de dyraste studiecirkelarna än personer med en lång eftergymnasial utbildning (mer än tre år) gjorde. Detsamma gällde personer med arbetaryrken. Priset verkar alltså ha en viss betydelse för att få med personer som inte har så lång utbildning. Man kan därför tänka sig att möjligheter att delta i vissa studiecirkel inom ämnesområdet *Kultur, individuellt* är begränsat för vissa grupper.

Avgifterna var föremål för flera kommentarer i enkätens kommentarfält och i fokusgrupperna. *Cirklarna är för dyra!* konstaterade en deltagare kort och gott i enkäten. En annan sa:

Det är 100 kronor per gång, det är väl inget att gnälla över. (Fokusgrupp "Engelska")

Det fanns också synpunkter på studiecirkelarnas kostnader för lokaler:

En del av våra cirkelaktiviteter (t.ex. att spela till dans) har måst upphöra pga lokalbrist för amatörkulturen (...). Vi har också varit tvungna att använda en hel del av tiden till att ragga nya lokaler, när vi inte har kunnat vara i befintlig lokal pga hyreshöjningar. Man undrar verkligen vart de pengar tar vägen, som vi betalar i form av skatt till kulturen (...). Det verkar som om allt satsas på nya arenor och den passiva hangarkulturen. (Enkätkommentar 37)

3.4.2 Kunskaper och färdigheter genom cirkeldeltagandet

Alltså man kan säga så här: De kan ju ta ifrån dig alla dina pengar, de kan ta ifrån dig kläder och allting, men de kan aldrig ta ifrån dig din kunskap.

(...) Ja, det är ju utbildningsmässigt, du får ju ett bredare, ett kunnigare samhälle, alla växer ju med kunskap, tycker jag. (Fokusgrupp ”Engelska”)

I enkäten var det främst tre frågor som behandlade kunskaper och färdigheter. De handlade om huruvida kunskaper och färdigheter sågs som ett motiv till cirkeldeltagandet, om deltagarna ansåg att studiecirkeln förbättrat deras kunskaper och färdigheter samt om de ansåg att de hade haft användning av sina kunskaper och färdigheter.

Kunskaper och färdigheter som motiv till cirkeldeltagandet

Man kan förvänta sig att kunskaper och färdigheter är viktiga motiv för att gå i en organiserad studieverksamhet, om än en icke-formell sådan. Tidigare studier av deltagares motiv för att studera i studiecirkel har visat att dessa ofta har mycket konkreta motiv för valet av innehåll (Andersson et al., 1996). De två deltagarna i fokusgrupp ”Engelska” gick i studiecirkeln för att kunna prata bättre engelska under sina utlandsresor. I ”Individuell kultur” var det intresset att lära sig spela dragspel som var avgörande för en deltagare.

Kunskaper och färdigheter var också ett motiv för cirka 85 procent av de deltagare som svarade på dessa frågor. Samtidigt kan konstateras att ungefär 15 procent av deltagarna svarade att det ”inte alls” hade varit viktigt med kunskaperna. I enkäten ställdes ett flertal frågor om kunskaper och färdigheter och då i relation till olika innehåll eller användningsområden. Redan tidigare har frågan om deltagarnas motiv att skaffa sig kunskaper för förenings- eller fackligt arbete berörts. Här kommer motiven att ”förbättra allmänkunskaperna” respektive att ”skaffa sig kunskaper inom ett speciellt intresseområde” att tas upp.

I vilken utsträckning kunskaperna och färdigheterna har varit ett viktigt motiv för cirkeldeltagandet har förändrats sedan den föregående deltagarundersökningen 2008, vilket tabellerna nedan visar.

Tabell 6a. Motiv för cirkeldeltagande – allmänkunskaper. Procent.

	2008			
Jag påbörjade cirkeln för att förbättra mina kunskaper	Instämmer helt	Instämmer till stor del	Instämmer delvis	Instämmer inte alls
	40	22	26	12
	2012			
Var det viktigt för dig att förbättra dina allmänkunskaper?	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Lite viktigt	Inte alls viktigt
	19	38	26	16

Tabell 6b. Motiv för cirkeldeltagande – specialkunskaper. Procent.

2008				
Jag påbörjade cirkeln för att tillgodogöra mig specialkunskaper inom ett intresseområde	Instämmer helt	Instämmer till stor del	Instämmer delvis	Instämmer inte alls
	45	26	19	9
2012				
Var det viktigt för dig att skaffa dig kunskaper/färdigheter inom ett speciellt intresseområde?	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Lite viktigt	Inte alls viktigt
	29	41	17	13

Som framgår av tabellerna ovan var de äldre deltagarna inte alls lika benägna att använda ytterlighetsalternativet ”mycket viktigt” 2012 som de hade varit att ”instämma helt” när det gällde motsvarande motiv 2008. När det handlar om den första frågan kan det till en del bero på att frågan gällde ”kunskaper” 2008, vilket specificerades till ”allmänskunskaper” 2012. Även andelen som ansåg att det var ”mycket viktigt” att skaffa sig specialkunskaper hade sjunkit, om än inte i lika hög utsträckning. Här kan man nog tro att det finns vissa reella förändringar eftersom frågorna var mer likartat ställda vid de båda undersökningstillfällena. Cirkeldeltagare med endast förgymnasial utbildning svarade mera sällan än deltagare med eftergymnasial utbildning att det hade varit ett ”mycket viktigt” motiv att skaffa sig specialkunskaper och de svarade också i högre utsträckning att detta ”inte alls” hade varit ett viktigt motiv.

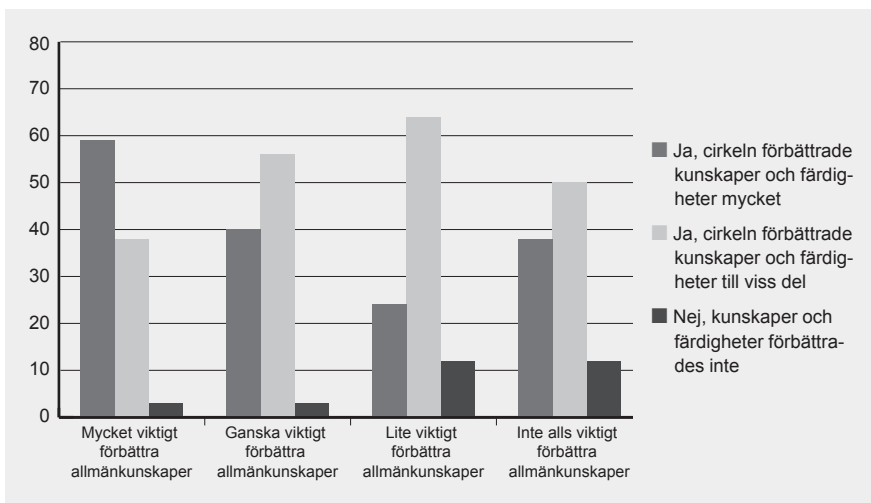
Deltagarnas värdering av om studiecirkeln förbättrat deras kunskaper/färdigheter

Drygt 90 procent av de äldre deltagarna menade att de studiecirkeln de hade gått i förbättrat deras kunskaper och färdigheter. Drygt 35 procent svarade ”mycket” på denna fråga. Men det kan också konstateras att nästan 10 procent inte ansåg att studiecirkeln förbättrat kunskaperna.

Diagrammet nedan visar att motiven för att delta i studiecirkeln sammanhänger med i hur hög grad deltagarna ansåg att de hade förbättrat sina kunskaper och färdigheter. En majoritet av dem som ansåg att det var ”mycket viktigt” att förbättra sina allmänskunskaper menade också att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper ”mycket”. Ytterst få av dem som motiverat sitt cirkeldeltagande med att de önskade förbättra sina allmänskunskaper svarade att de inte hade förbättrat dessa.

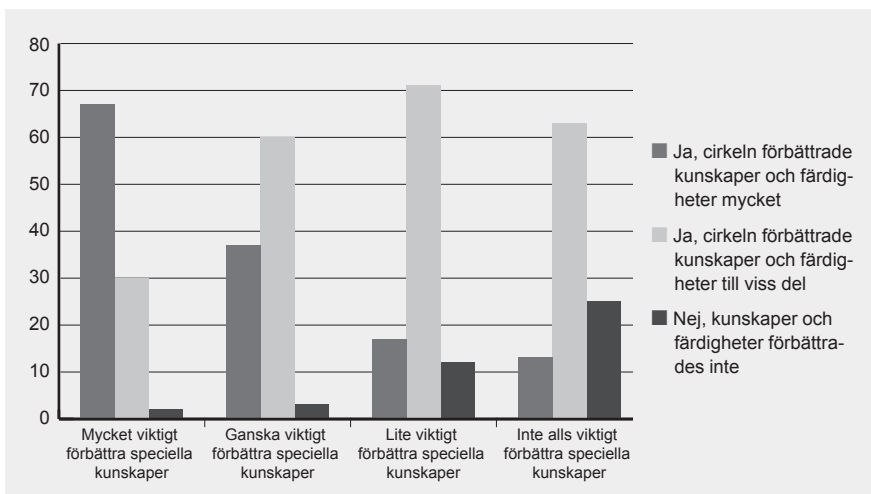
Samtidigt var det drygt 10 procent av dem som inte ansåg att allmänskunskaper var ett viktigt motiv som inte heller tyckte att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper.

Figur 25. Vikten av att studiecirkeln skulle förbättra allmänkunskaper i relation till i vilken utsträckning den förbättrade kunskaperna och färdigheterna. Procent.

De som ansåg att det var viktigt att skaffa sig kunskaper/färdigheter inom ett speciellt intresseområde svarade också i högre utsträckning att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper, vilket framgår av diagrammet nedan.

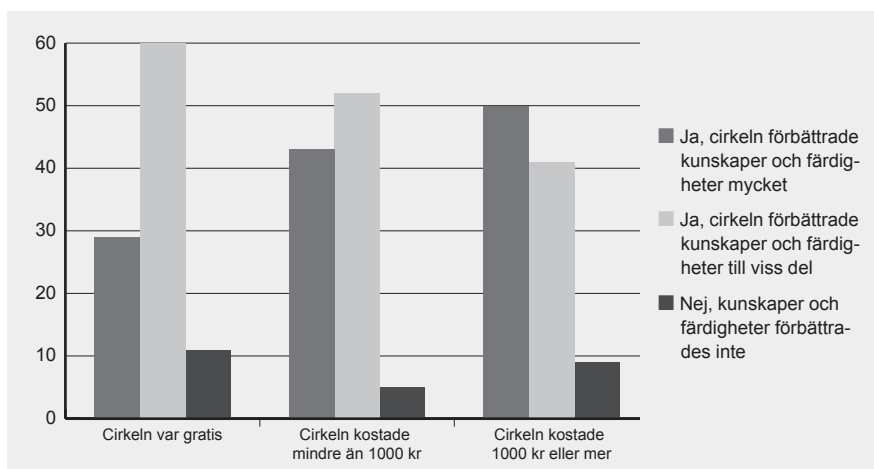
Figur 26. Vikten av att studiecirkeln skulle förbättra kunskaper inom ett speciellt intresseområde i relation till i vilken utsträckning den förbättrade kunskaperna och färdigheterna. Procent.

Diagrammet ovan visar att närmare 70 procent av de äldre som ansåg att det var ”mycket viktigt” att skaffa sig kunskaper/färdigheter inom ett specialområde också ansåg att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper ”mycket”. Endast ett par procent av dessa svarade ”nej”, det vill säga att studiecirkeln inte hade förbättrat deras kunskaper alls. På samma sätt som när det gällde allmänkunskaperna var det också en betydligt lägre andel av de som svarade ”inte alls” på om de velat skaffa sig specialkunskaper som ansåg att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper och färdigheter ”mycket”.

Som framgår av diagrammet nedan finns det en tydlig tendens som visar att ju mer deltagarna hade betalat för studiecirkeln desto högre uppskattade de att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper och färdigheter.

Figur 27. Avgiften för studiecirkeln i relation till i vilken utsträckning den förbättrade kunskaperna och färdigheterna. Procent.

Medan hälften av de äldre som betalat 1000 kronor eller mer svarade att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper ”mycket”, svarade bara knappt tre av tio av de som gått i avgiftsfria studiecirkelar att så varit fallet.

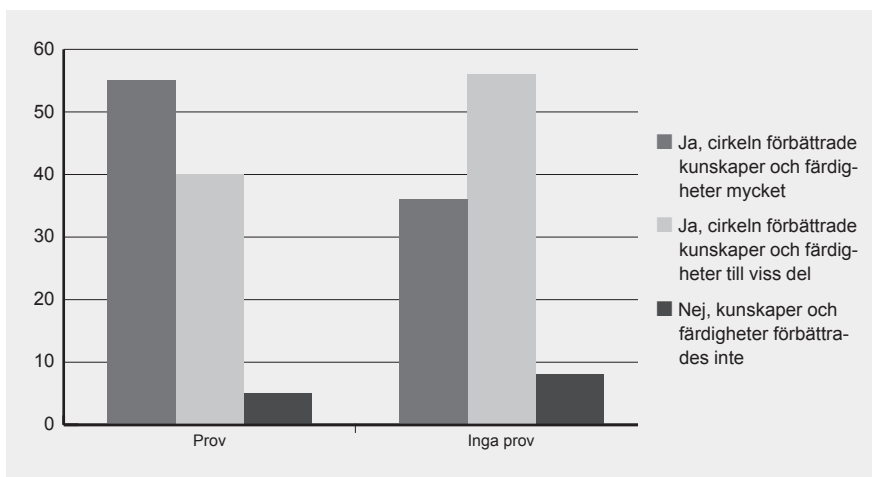
Hur studiecirkeln hade kommit till, det vill säga om den tillkommit på initiativ från deltagarna, ingått i någon förening eller utannonserats i studieprogram eller liknande, förefaller inte ha haft någon avgörande betydelse för vad deltagarna fick ut av sina studiecirkelar i form av kunskaper och färdigheter.

Tvärtemot vad man skulle kunna förvänta sig utifrån idealet om det kollektiva lärandet, det vill säga gruppens betydelse för lärandet, var det också ganska små skillnader mellan de gruppbaseade och de individuellt upplagda studiecirkelarna i detta avseende.

Tittar man på samtalens betydelse för om deltagarna ansåg sig ha fått förbättrade kunskaper och färdigheter var spridningen så stor inom grupperna att det inte går att med säkerhet säga något om det. Det finns alltså inget stöd för att studiecirklar där mycket tid ägnas åt samtal skulle ge förbättrade kunskaper eller färdigheter i högre utsträckning än studiecirklar med mindre samtalstid. I alla fall inte när det gäller äldre deltagare. Detta resultat går emot det utfall som vore förväntat utifrån studiecirkelarnas ideal.

Det kan noteras att de som sa att de hade haft prov i studiecirkelarna i högre grad ansåg att de hade förbättrat sina kunskaper och färdigheter än de som inte hade haft prov. Andelen som hade prov var dock liten, vilket kommer att framgå nedan, och skillnaden är därmed inte statistiskt säkerställd. Diagrammet nedan visar att fler än hälften av de som sa att de hade prov ansåg att de hade förbättrat sina kunskaper och färdigheter ”mycket”. Bland de som markerade att de inte hade haft prov var det bara var tredje deltagare som svarade att de förbättrat sina kunskaper ”mycket”. Man får dock komma ihåg att de prov som förekommer oftast är av diagnostisk art för att träna på och bedöma sina kunskaper på den typ av frågor som senare kan förekomma om man vill ta exempelvis ett förarbavis efter en studiecirkel i navigation eller en jägarexamen. De avgörande proven sker då inte i studiecirkeln utan i de organisationer som utfärdar dessa bevis.

Figur 28. Förekomst av prov i samband med studiecirkeln i relation till i vilken utsträckning den förbättrade kunskaperna och färdigheterna. Procent.

Deltagarnas värdering av användningen av kunskaperna och färdigheterna

Det var inte många av de äldre deltagarna som överhuvudtaget använde svarsalternativet ”mycket” när det kom till frågan om man hade använt de nya kunskaperna eller färdigheterna från studiecirkeln. Det sammanhang där störst andel använde detta ytterlighetsalternativ var i privatlivet. Nästan var femte deltagare menade att man hade använt sina kunskaper eller färdigheter ”mycket” där. Samtidigt var det en lika stor andel som svarade att man ”inte alls” hade använt kunskaperna i privatlivet.

De som hade sökt sig till studiecirkeln för att få specialkunskaper ansåg i betydligt högre grad än de som hade andra motiv att de hade kunnat använda kunskaperna från studiecirkeln i olika sammanhang, framförallt just i privatlivet. Cirka 30 procent av deltagarna svarade att de använt kunskaperna ”mycket” där, medan endast drygt 10 procent svarade att de ”inte alls” hade gjort så. I gruppen som ”inte alls” hade sökt sig till studiecirkeln för specialkunskaper svarade bara ett par procent att de fått ”mycket” kunskaper för privatlivet, däremot sa drygt 30 procent att de ”inte alls” hade använt kunskaperna i det sammanhanget.

Det hade varit intressant att veta om det spelade någon roll om deltagarna gick i gruppbaserade eller individuellt upplagda studiecirkelar för hur de bedömde användningen i privatlivet. Spridningen av svaren var dock så hög bland de deltagare som gick i individuellt upplagda studiecirkelar att det inte gick att säga någonting säkert om detta.

Vem som bestämde innehållet och arbetsformerna i studiecirkeln hade inte så stor betydelse för om deltagarna svarade att de hade använt kunskaperna i olika sammanhang.

Hur deltagare kan resonera om kunskaperna och vad en studiecirkel kan betyda får fokusgruppen ”Engelska” illustrera.

Fokusgrupp ”Engelska”

I samtalet deltog två cirkeldeltagare från olika studiecirkelar i engelsk konversation, båda har målet att lära sig konversera på utlandsresor.

När deltagarna fick nämna ord om ”vad cirkeln betyder för mig” kom följande fram: språket, social gemenskap, träffa nya människor, självförtroende, börja prata.

Några citat från samtalet:

Jag tycker [studiecirkeln] har en väldigt stor roll i det svenska samhället, tycker jag i alla fall.

För vår del blir det inte så mycket socialt egentligen. Utan det blir att man är där och sedan går ju alla.

Jamen, alltså jag tyckte inte det först, men när jag tänker efter så blir det ju det i alla fall. Det blir ju en social grej.

Framför allt kan det ju vara väldigt socialt, att man träffar folk, det är ju inte alla som är som mig då, och har jättemycket runt omkring mig fast man är pensionär. ... Men det tror jag är jättestort, har stor betydelse för många. Sedan tycker jag nog att egentligen ännu fler skulle gå. Jag känner inte många som går i studiecirklar.

... Jag är mycket modigare i dag, jag bryr mig inte om om jag säger fel, det är det som är det viktigaste egentligen, för den jag pratar med förstår ändå vad jag menar. Och även om jag inte fattar alla ord som personen som pratar med mig säger, så förstår jag ändå meningen. Det totala förstår jag.

Och jag menar vi pratar om det och det finns en öppenhet, det finns en, vad ska vi säga, någon form av samkänsla i gruppen, att man kan öppna sig, att man kan berätta. Jag kan inte se några nackdelar, utan jag ser bara positivt.

Och vi pratar aldrig politik exempelvis.

Det vore ju katastrof om det [studiecirklar] inte fanns, det är ju helt klart.

Deltagarnas nyckelord och deras berättelse ger bilden av två vitala pensionärer, för vilka deltagandet i studiecirkeln spelade roll. De ville lära sig språket för att kunna vara aktiva och kunna konversera under sina resor. Studiecirkeln sociala betydelse var inte så stor enligt dessa cirkeldeltagare. Intresset för kulturliv med mera stimulerades av metoden att konversera på engelska genom att deltagarna berättade för varandra om sina intressen, till exempel konst, opera och idrott. På förfrågan hade deltagarna svårt att se en demokratidimension av cirkeldeltagandet. Studiecirkeln kostnad uppfattades inte som en negativ faktor, vilket däremot den stora gruppstorleken gjorde.

3.4.3 Internet i studiecirkarna

Det senaste decenniet har det talats mycket om den digitala klyftan, vilket också diskuterades i kapitel 2 (van Dijk, 2005; 2006). Med detta menas att vissa grupper av människor, inte minst äldre, står utanför eller riskerar att hamna utanför den datoranvändning som mer eller mindre krävs för att medborgarna i dagens samhälle ska kunna klara sitt vardagsliv på ett smidigt sätt. Det har exempelvis blivit betydligt svårare på senare år att nå myndigheter och annan social service om man inte har en dator hemma eller kan använda de datorer som finns på bibliotek etc. Medborgarnas tillgång till och möjligheter att använda internet kan idag ses som en viktig fråga för en väl fungerande demokrati.

Frågan om flexibla studieformer har getts en hel del uppmärksamhet i relation till folkbildningen. Utbildning inom ämnesområdet data och användningen av IKT i studiecirkarna är tydligt kopplade till det av statens syften som handlar om att ”utjämna utbildningsklyftor”. I idéskriften *Folkbildningens vägval och vilja* från 2013 menas till och med att uppgiften att demokratisera digitaliseringen ”... är en uppgift i paritet med den när befolkningen skulle lära sig att läsa och skriva” (Folkbildningsrådet, 2013b, s. 27).²⁶

Folkbildningen har en lång tradition av att arbeta med flexibla studieformer, långt innan datorer kom in i människors vardagsliv. Korrespondencirkarna, eller brevcirkarna som de också kallades, hade sin storhetstid på 1930-talet och då bedrevs cirka en fjärdedel av alla studiecirklar på distans, till exempel genom ABF:s Brevskola (Andersson, 1936). Kooperativa förbundet KF hade 48 000 deltagare i denna typ av studiecirklar 1939, till exempel i bokföreläsning och liknande ämnen (Aléx, 2014).

Tidigare studier har bl.a. visat att deltagare i studiecirklar som helt eller delvis getts på distans med IKT-stöd har gett deltagarna ”datorkunskaper på köpet” (Andersson, Laginder & Landström, 2006). Däremot har det inte undersökts om även studiecirklar i närstudieform kan ge sådana kunskaper.

Ett antal frågor om vad studiecirkeln inspirerat till ingick i enkäten. En sådan fråga gällde om studiecirkeln inspirerat till att använda internet. På detta svarade cirka 40 procent av deltagarna ja, varav nästan 15 procent svarade att de ”redan hade gjort det”.

Internetverktyg i studiecirkarna

I jämförelse med tidigare cirkeldeltagarundersökningar har enkätfrågan om användningen av internet kvalificerats i 2012 års deltagarundersökning. I denna fanns elva

---

26 Som nämnts i kapitel 2.1.3 producerades denna skrift i samverkan mellan Folkbildningsförbundet, Rönnefolkhögskolornas intresseorganisation, Sveriges kommuner och landsting och Folkbildningsrådet.

frågor som på något sätt berörde internet, de första sex redovisas i tabellen nedan och övriga fem i nästa avsnitt.²⁷

Tabell 7. Internetverktyg som användes i eller i anslutning till studiecirkeln. Procent.

	Mycket	Till viss del	Inte alls
... e-post	3	20	76
... sociala medier, till exempel Facebook, Twitter	1	6	93
... en lärplattform, till exempel First Class, Google-docs, Blackboard	0	3	97
... sökmotorer, till exempel Google	3	20	77
... en egen hemsida eller blogg för cirkeln	1	8	91
... videokonferens, Skype, chatt eller liknande	0	3	97

Tabellen visar att knappt var fjärde deltagare svarade att e-post användes, varav bara ett par procent uppgav att denna kommunikationsväg användes ”mycket”. Sociala medier såsom Facebook eller liknande användes i ännu lägre grad. Mer än 90 procent svarade ”inte alls” på den frågan. Lärplattformar var heller inte vanliga. Här var det bara ett par procent som svarade att sådana användes överhuvudtaget och då bara ”till viss del”.

Knappt 25 procent av deltagarna uppgav att Google eller andra sökmotorer hade använts i studiecirkeln och cirka 10 procent uppgav att deras studiecirkel hade haft en egen hemsida eller blogg. Kulturens bildningsverksamhet hade en högre andel deltagare som svarade att så varit fallet, cirka 25 procent. Det är dock inte osannolikt att många deltagare uppfattat studieförbundens webbinformation om studiecirkeln som en hemsida när frågan ställts på detta sätt.

Ytterst få uppgav att de använde Skype, chatt eller liknande – endast ett par procent svarade att man hade använt denna kommunikationsväg och då bara ”till viss del”.

Vad internet användes till i studiecirkeln

Enkäten innehöll också ett antal frågor som syftade till att ta reda på vad internet hade använts till. Vad de äldre deltagarna svarade på dessa framgår av tabellen nedan.

²⁷ I den föregående undersökningen med deltagare 2008 fanns enbart en fråga och den hade lydelsen: ”Vi använde Internet”. På denna fråga svarade ungefär sex av tio av deltagarna i åldersgruppen 65 år eller äldre att de ”inte alls” använde internet. Drygt fem procent svarade att de använde internet ”mycket” och 10 procent att man använde internet ”till viss del”. En likartad fråga fanns även med i undersökningen 2004 men där fanns bara svarsfrekvensen för alla åldersgrupper sammantaget. Cirka 20 procent instämde då i att de använde internet (helt, till stor del eller delvis) medan knappt två tredjedelar svarade att de inte använde internet alls.

Tabell 8. Hur mycket internet användes. Procent.

	Mycket	Till viss del	Inte alls
... av cirkelledaren för att lämna ut information och studiematerial	6	28	66
... av deltagarna för att söka information om cirkelns ämne	4	28	68
... för kommunikation mellan cirkelträffarna	3	21	76
... för att lösa gemensamma uppgifter	3	14	83
... för att genomföra cirkelträffar på distans	0	2	97

En fråga handlade om huruvida cirkelledaren hade använt internet för att lämna ut information och studiematerialet. En annan fråga gällde om deltagarna använde internet för att söka information om studiecirkelns ämne. Svaren var nästan identiska. Ungefär två tredjedelar svarade ”inte alls” på båda två frågorna. Några få procent av deltagarna angav att internet användes ”mycket” för detta ändamål. Det var något fler som svarade att de hade använt internet för att söka information om studiecirkelns ämne än vad det var som svarade att de hade använt sökmotorer.

Internet användes, enligt nästan 25 procent av deltagarna, för interaktiv kommunikation mellan cirkelträffarna, varav ett fåtal procent angav ”mycket”. Man får förmoda att det främst var e-post som användes eftersom svaren på e-postanvändningen visade på nästan identiska siffror. Deltagarna i Kulturens bildningsverksamhet svarade mera sällan än övriga studieförbunds deltagare att de ”inte alls” använde internet för interaktiv kommunikation.²⁸

Ännu färre använde, enligt deltagarna, internet för att lösa gemensamma uppgifter. Mer än 80 procent svarade ”inte alls” på denna fråga. Det var dock en lägre andel som svarade ”inte alls” bland deltagarna inom ämnesområdet *naturvetenskap, matematik, data, teknik, natur, miljö*, där bara drygt hälften svarade så. Förmodligen användes e-post även när det gällde att lösa gemensamma uppgifter, alternativt svarade deltagarna på huruvida de själva hade använt internet för att söka information till gemensamma uppgifter. Andelen som uppgav att internet hade använts för att genomföra cirkelträffar på distans var bara någon procent och dessa svarade ”till viss del”.

Många utvecklingsinsatser för att få till stånd ”flexibla studieformer” har gjorts inom folkbildningen de senaste femton åren. Propositionen om folkbildning 1998 angav IT som ett centralt utvecklingsområde och anvisade särskilda resurser för att påskynda IT-användningen i folkbildningen. Nästa proposition betonade under rubriken ”Pedagogik och flexibelt lärande” att ”Arbetet med att använda olika former av

28 Ingen jämförelse har gjorts med Ibn Rushd eftersom spridningen där var för stor.

IT-lösningar i syfte att bland annat utveckla verksamheten och göra den tillgänglig för fler bör fortsätta”. (Prop. 1997/98:115; Prop. 2005/2006:192)

Ett exempel på åtgärder för att främja dessa områden är studiecirklar som helt eller delvis ges på distans. Andelen studiecirklar av sådan typ är emellertid mycket låg. Andelen deltagare i distanscirklar har bara ökat från 0,05 procent år 2002 till 0,31 procent år 2012. I absoluta tal handlar det om 5 408 deltagare fördelade på 1 042 studiecirklar (Burack, Burman & Markkula Norin, 2013). I relation till dessa siffror är de två procent av deltagarna 65 år eller äldre som i 2012 års undersökning uppgav att de gick i studiecirklar som ”till viss del” ges på distans, en inte så liten andel som man annars kunde tro.

Att använda internet kräver tillgång till dator och i alla fall en deltagare uppmuntrades till att införskaffa en sådan.

Införskaffade egen dator p.g.a. cirkeln. (Enkätkommentar 55)

En annan deltagare beskrev i en kommentar vad datorkunskaperna från studiecirkeln kunde användas till.

... men jag fyller ju 93 år ... och eftersom jag har så gott minne, vill jag utnyttja det, och nu när jag lärt mig använda min Dator, ska bli kul ... vill nu forska om mina föräldrar. Därför släktforskning. (Enkätkommentar 68)

Då går jag in på Youtube och plockar fram dem och får se dem i bild. Hur skickliga de är. Det är väldigt spännande att göra så när man hittar nya artister. (Fokusgrupp ”Jazz”)

Även om det alltså finns en del exempel på att de äldre deltagarna har fått ”datorkunskaper på köpet” så får nog dessa ses som undantag. Datorer och internet förefaller inte ha någon större plats i de studiecirklar som deltagarna i enkäten har ingått i.

3.4.4 Cirkelledarens och studiematerialets betydelse för lärandet

Enkäten innehöll en fråga där deltagarna fick bedöma hur viktig cirkelledaren, de andra deltagarnas erfarenheter respektive studiematerialet varit för lärandet. Betydelsen av de andra deltagarnas erfarenheter har redan diskuterats i tidigare avsnitt. Här presenteras därför resultaten om cirkelledarens respektive studiematerialets betydelse för lärandet. I detta sammanhang undersöks också hur skollika studiecirkelarna kan sägas vara.

Cirkelledarens betydelse för lärandet

Cirkelledarna har tillmätts olika betydelse genom åren (Arvidson, 1985). Det gäller också vilken roll cirkelledaren förväntas ha – rollen som lärare, som ledare eller som organisatör och administratör av studiecirkeln. I fokusgrupperna framkom flera exempel på dessa olika roller.

De två sista terminerna så har vi haft två böcker. Så har vi läst ur dem och han har varit väldigt väl förberedd. Så det är ju det som är skillnaden med att ha en lärarledd kurs och ha en kamratkurs. (Fokusgrupp ”Individuell kultur”)

Vi har en lärare eller om hon kallas lärare, kursledare då. Som kan och som håller ett öga på oss och hjälper oss. (Fokusgrupp ”Kollektiv kultur”)

Vi brukar träffas åtta gånger på hösten och nio eller tio gånger på våren. Så gör vi upp ett program. Så var och en får ställa upp på egen hand och föreslå själv vilken programpunkt han eller hon ska stå för. Så vi har två programpunkter stående varje gång. Ofta är det då att man presenterar ett program, en jazzmusiker eller någon skiva eller en jazzgrupp. Sedan efter fikapausen så brukar det ofta vara jazzfilmer på dvd:er och videor. (...) Ibland kan den som pratar om någonting vara intresserad av så att säga tidsåldern, epoken, fenomenet och pratar lite bredare. Ibland är det att han är intresserad av en speciell musiker och dyker i honom. Så det blir både ock kan man säga tycker jag. (Fokusgrupp ”Jazz”)

Det är kamratkretsar, då umgås man och diskuterar och kritiserar varandra, hjälper varandra eller så. Det är inte någon som håller i det hela. De bara registrerar närvaro i princip. (...) Det är en annan typ av ledare då. Så alla de här grupperna har ledning. I ett fall cirkulerar ledningen inom gruppen. Så då leder vi en vecka var så lämnar man över. Det är ett annat sätt. (Fokusgrupp ”Individuell kultur”)

I enkäten bedömdes cirkelledaren som ”mycket viktig” eller ”ganska viktig” av nästan 90 procent av de deltagare som ansåg att studiecirkeln överhuvudtaget förbättrat deras kunskaper och färdigheter, och endast cirka 10 procent svarade att cirkelledaren bara hade varit ”lite” eller ”inte alls” viktig.

Cirkelledarna spelade alltså en stor roll i studiecirkelarna. Vilka arbetsformer cirkelledarna använde sig av framkom vid ett antal andra frågor. Tabellerna nedan visar att av de deltagare som 2012 besvarade dessa frågor uppgav ungefär tre av tio att cirkelledarna visade hur deltagarna skulle göra och en lika stor andel svarade att

cirkelledarna hade genomgångar för gruppen under ”mesta delen” av tiden. Ungefär en fjärdedel av deltagarna svarade att man under ”mesta delen av tiden” samtalade utifrån cirkelledarnas kunskaper och erfarenheter i ämnet.

Tabell 9a. Cirkelledaren visade hur vi skulle göra. Procent.

		2008		
Cirkelledaren visade hur vi skulle göra.	Mycket	Till viss del	Inte alls	
	44	41	15	
		2012		
Hur mycket visade cirkelledaren hur ni skulle göra?	Mesta delen av tiden	Viss del av tiden	Inte alls	
	29	44	27	

Tabell 9b. Cirkelledaren hade genomgångar. Procent.

		2008		
Cirkelledaren hade genomgångar inför gruppen.	Mycket	Till viss del	Inte alls	
	43	40	16	
		2012		
Hur mycket hade cirkelledaren genomgångar inför gruppen?	Mesta delen av tiden	Viss del av tiden	Inte alls	
	29	53	18	

Tabell 9c. Cirkelledarens kunskaper som utgångspunkt. Procent.

		2008		
Vi samtalade med utgångspunkt i cirkelledarens kunskaper i ämnet.	Mycket	Till viss del	Inte alls	
	36	48	15	
		2012		
Hur mycket samtalade ni utifrån cirkelledarens kunskaper och erfarenheter i ämnet?	Mesta delen av tiden	Viss del av tiden	Inte alls	
	24	56	20	

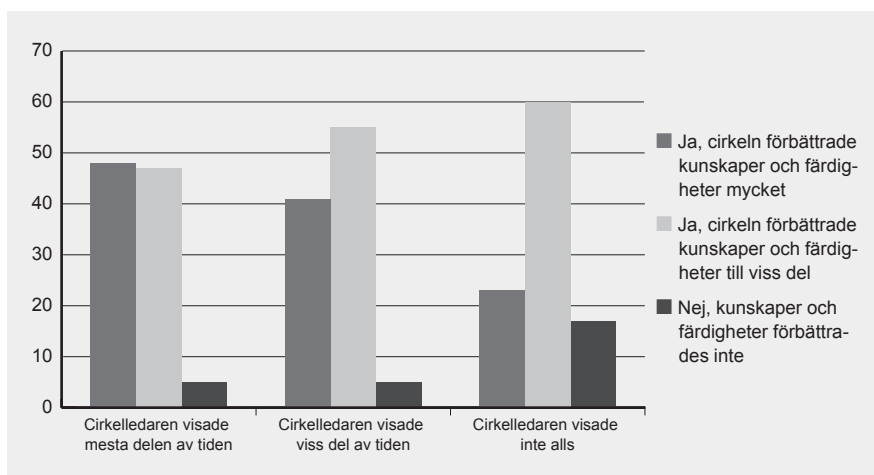
Cirkelledarna förefaller dock ha haft en mindre framträdande roll 2012 än fyra år tidigare. Detta gäller svaren på samtliga frågor som relaterar till cirkelledaren. Som

framgår av tabellerna ovan är det cirka 15 procentenheter färre 2012 som menade att cirkelledaren under den ”mesta delen av tiden” visade hur man skulle göra. Motsvarande skillnad gäller dem som svarade ”inte alls” på denna fråga. Cirkelledarna hade heller inte, i alla fall inte enligt de äldre deltagarna, genomgångar inför gruppen under ”mesta delen av tiden” i lika stor utsträckning 2012 som 2008. Även när det gäller de samtal som utgick från cirkelledarens kunskaper och erfarenheter i ämnet har en förändring skett i samma riktning. 2012 svarade ungefär en fjärdedel att detta skedde under ”mesta delen av tiden” medan siffran för 2008 var nästan 15 procentenheter högre. Hur cirkelledaren gjorde detta kan ha betydelse för deltagarnas bedömning.

I den cirkel jag deltog om användning av dator lärde jag mig absolut inget nytt. Det var i det närmaste omöjligt att koppla in sig på föreningens dator. Läraren var mycket opedagogisk och hade svårt att förklara, demonstrera och hjälpa till. En deltagare i gruppen kom mer och mer att ta över verksamheten, ville ha hjälp med sina personliga frågor och det urartade till samtal enbart mellan denna deltagare och cirkelledaren och vi andra fick aldrig någon chans till frågor eller hjälp. (Enkätkommentar 18)

Cirkelledarna hade också betydelse för om deltagarna uppfattade att de hade förbättrat sina kunskaper eller färdigheter. Diagrammet nedan visar att nära hälften av de deltagare som svarade att cirkelledaren under ”mesta delen av tiden” visade hur man skulle göra, samtidigt menade att de hade förbättrat sina kunskaper eller färdigheter.

Figur 29. Förekomsten av att cirkelledaren visade hur deltagarna skulle göra i relation till i vilken utsträckning studiecirkeln förbättrade kunskaperna och färdigheterna. Procent.

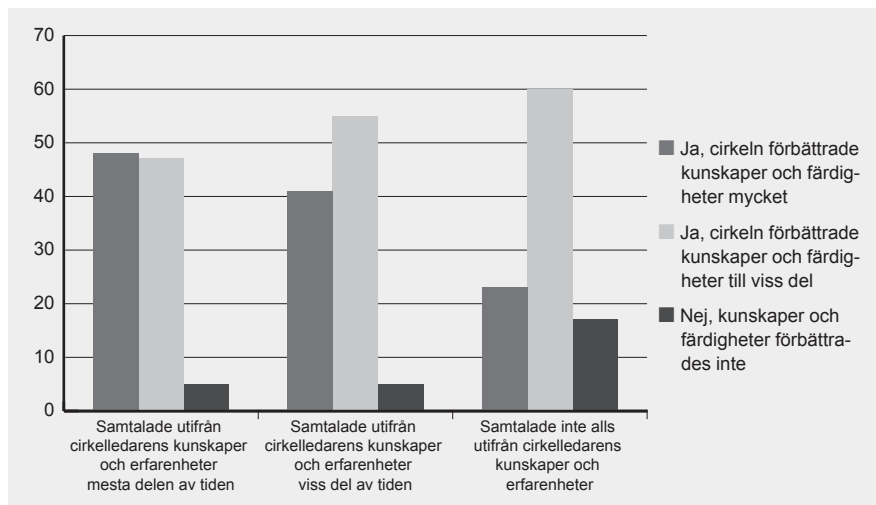

Diagrammet ovan visar också att hade cirkelledaren, enligt de äldre deltagarna, ”mesta delen av tiden” visat hur de skulle göra så var det bara cirka fem procent som inte ansåg att de hade förbättrat sina kunskaper. Bland de som uppgav att de hade deltagit i studiecirkel där cirkelledaren inte hade visat hur man skulle göra var det bara drygt 20 procent som ansåg att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper ”mycket”, och en nästan lika hög andel som svarade att de inte förbättrat sina kunskaper alls.

Huruvida cirkelledaren hade genomgångar för gruppen spelade en ännu lite större roll för om deltagarna ansåg att de hade förbättrat sina kunskaper och färdigheter. Mer än hälften av de deltagare som uppgav att cirkelledaren hade genomgångar för gruppen under ”mesta delen av tiden” ansåg att de hade förbättrat sina kunskaper och färdigheter ”mycket”. Mindre än 10 procent i denna grupp svarade nej på om de förbättrat sina kunskaper. Av de deltagare som svarade att de gick i studiecirkel där cirkelledaren inte hade några genomgångar ansåg sig endast cirka 20 procent ha fått ”mycket” förbättrade kunskaper.

Mönstret går igen även när det gällde deltagarnas svar på om de i studiecirkeln samtalade utifrån cirkelledarens kunskaper och erfarenheter i ämnet.

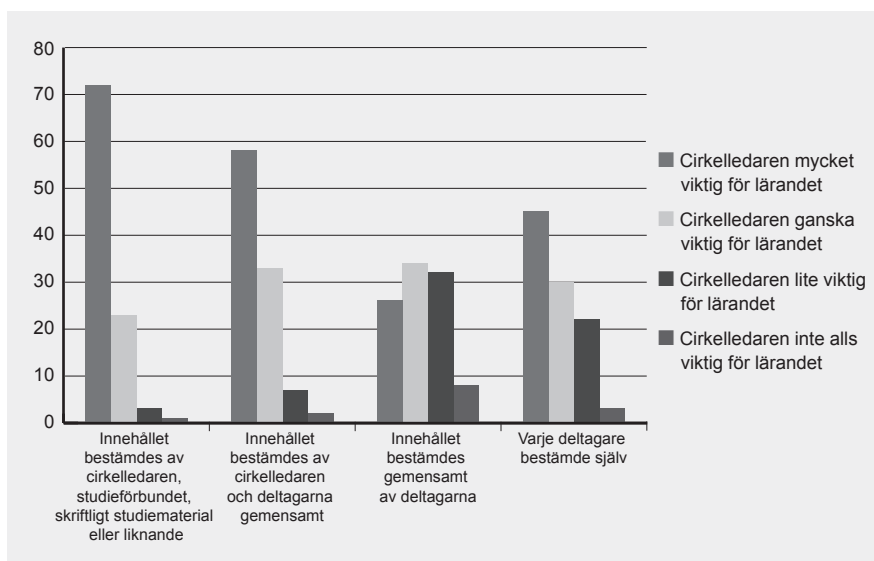
Figur 30. Förekomst av samtal utifrån cirkelledarens kunskaper och erfarenheter i relation till i vilken utsträckning studiecirkeln förbättrade kunskaperna och färdigheterna. Procent.

Av diagrammet ovan framgår att knappt hälften av de som svarade att man ”mesta delen av tiden” samtalade utifrån cirkelledarens kunskaper och erfarenheter i ämnet också svarade att man hade förbättrat sina kunskaper och färdigheter ”mycket”. Endast cirka fem procent av dessa svarade att studiecirkeln inte förbättrat deras kunskaper.

Det är knappast förvånande att cirkelledaren ansågs allra viktigast när det gällde att lära nytt i de studiecirklar där cirkelledaren, studieförbundet eller studiematerialet hade bestämt innehållet. Diagrammet nedan visar att över 70 procent av deltagarna i dessa studiecirklar menade att cirkelledaren varit ”mycket viktig” för lärandet.

Figur 31. Inflytande över val av vad cirkelträffarna skulle innehålla i relation till hur viktig cirkelledaren ansågs vara för att lära nytt. Procent.

Av diagrammet ovan framgår att cirkelledarens betydelse ansågs minst viktig av de äldre deltagare som uppgav att de gick i studiecirklar där deltagarna gemensamt bestämt innehållet, medan ledaren sågs som mycket viktig av mellan 40 och 50 procent av deltagarna i de studiecirklar där deltagarna sa att varje deltagare själv hade bestämt innehållet.²⁹

En nyligen genomförd undersökning av hur cirkelledarna ser på sin roll bekräftar deltagarnas bild. Cirkelledarna i kamratcirklar anger i hög utsträckning att cirkelledarskapet innebär att få ”ägna mig åt något jag tycker är roligt”. Övriga cirkelledare lyfter i högre grad fram sin egen betydelse för deltagarnas lärande och anger att cirkelledarskapet innebär att få ”dela med sig av sina kunskaper och erfarenheter” (Bergström et al., 2014).

²⁹ Enbart de deltagare som överhuvudtaget svarade att cirkeln hade förbättrat deras kunskaper eller färdigheter fick svara på frågan om vad som varit viktigt när det gällde att lära nytt. Dessa utgjorde dock mer än 90 procent av deltagarna.

Studiematerialets betydelse för lärandet

När det gällde hur viktigt studiematerialet var för att lära nytt så svarade nästan var femte av de äldre deltagare som ansåg att studiecirkeln hade förbättrat deras kunskaper och färdigheter att frågan inte hade varit aktuell. Man får anta att dessa deltagare hade gått i studiecirkel som inte använde något studiematerial. Av de som ansåg att frågan var aktuell svarade drygt 80 procent att studiematerialet varit ”mycket” eller ”ganska” viktigt, medan knappt 20 procent av deltagarna menade att detta varit ”lite” eller ”inte alls” viktigt. En deltagare i fokusgruppen ”Individuell kultur” funderade kring studiematerialets betydelse i relation till samtalen i studiecirkeln:

Det har väldigt mycket gått ut på att diskutera runt de här informationsbladen. Det har varit väldigt givande och väldigt intressant. Ett blad kan man ju läsa men just det här snacket runt har varit väldigt givande. Så det har varit bra.

Det fanns inga tydliga mönster när det gällde betydelsen av studiematerialet i relation till vem som bestämde i studiecirkelarna.

Hur skollika är studiecirkelarna?

Människors tidigare erfarenheter påverkar hur han eller hon upplever och handskas med en ny situation. Tidigare upplevelser av skolgång och studier kan därför förväntas påverka deltagarnas upplevelser och bedömning av studiecirkelarna. Detta är också något som framkommit tydligt i kvalitativa undersökningar av cirkeldeltagare där deltagarna ofta och uttryckligen har värdesatt studiecirkelarnas avsaknad av prestationskrav i form av till exempel närvarokontroll och prov. Detta har inte minst lyfts fram av äldre deltagare (Andersson et al., 1996). Några deltagare i fokusgrupperna sa direkt att någon likhet mellan skolan och studiecirkelarna inte fanns. *Ja skolan, det finns väl ingen likhet alls*, menade en deltagare, medan en annan försökte förklara skillnaden:

I skolan är man ju... Jag vet inte. Man hjälps väl inte åt på samma vis som man gör på studiecirkeln. (Fokusgrupp ”Individuell kultur”)

För att undersöka hur vanligt förekommande vissa skollika arbetsformer var formulerades ett par frågor kring detta: (1) Löste ni övningsuppgifter i bok eller studiematerial? (2) Hade ni hemuppgifter? samt (3) Hade ni prov?

Knappt hälften av de äldre deltagarna uppgav att de hade löst övningsuppgifter i bok eller något annat studiematerial, men något mer än 10 procent svarade att man hade gjort så under ”mesta delen av tiden” i studiecirkeln. Bara några procent av deltagarna svarade att de hade haft prov i studiecirkelarna. Däremot var hemuppgifter

mera vanligt. Nästan en tredjedel av cirkeldeltagarna uppgav att de hade haft hemuppgifter. Vanligast var hemuppgifter inom språkämnen. Hemuppgifter var också vanligare inom Folkuniversitetet och Medborgarskolan än inom ABF, Bilda, Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet, Sensus och Kulturens bildningsverksamhet, vilket antagligen hänger ihop med att dessa två studieförbund har många språkcirklar. Vissa deltagare var besvikna för att de inte hade fått något material att arbeta med hemma.

Vi cirkeldeltagare bad att få material så att vi skulle kunna jobba hemma. Trots att vi bad flera gånger så fick vi inget material. Cirkelledaren var duktig, men vi behövde ju att få träna på uppgifterna, mer än när vi var på cirkeln. Cirkeln var tyvärr att kasta ut över 1000 kr till ingen nytta. De flesta tyckte så. (Enkätkommentar 27)

Hemuppgifter kan vara mer eller mindre skollika. Periodvis i folkbildningens historia har det förespråkats att vissa av cirkelledarens uppgifter, till exempel att förbereda cirkelträffarna, ska fördelas mellan deltagarna så att de får planera och inleda var sin träff. En sådan uppläggning innebär förstås hemuppgifter, men inte på det läxlika sätt som man oftast tänker på när man hör ordet ”hemuppgift”. Därför får man också vara lite försiktig när man tolkar deltagarnas svar på denna fråga i enkäten eftersom de kan antas ha tänkt på båda typerna av hemuppgifter.

3.4.5 Har cirkelstudierna inspirerat till fortsatta studier?

Det är ett välkänt fenomen att ju mer utbildning en person har desto mer utbildning efterfrågar han eller hon och desto mer utbildning erbjuds han eller hon i form av exempelvis fortbildning i arbetslivet (Larsson, 1999). I enkäten ställdes därför en fråga för att ta reda på i vilken utsträckning cirkelstudierna inspirerat deltagarna till att fortsätta studera ämnet, kanske gå fler studiecirklar eller till och med en längre utbildning.

Tabell 10. Studiecirkeln som inspirationskälla till fortsatta studier. Procent.

	Ja, och jag har redan gjort det	Ja, och jag tänker göra det	Kanske	Nej
... fortsätta studera ämnet	39	22	25	14
... gå fler cirklar	20	25	33	22
... gå en längre utbildning	1	2	18	79

Tabellen visar att mer än var tredje deltagare uppgav sig redan ha blivit så inspirerad till att studera ämnet att hon eller han ”redan hade gjort det”. Ytterligare drygt var femte deltagare svarade att han eller hon ”tänkte göra det”. Deltagarna i *hälsa, friskvård* och *naturvetenskap, matematik, data, teknik, natur och miljö* svarade mera sällan än deltagarna i *språk, religion, historia, kultur, individuellt* och *kultur, utövning i grupp* att de ”redan hade” fortsatt att studera ämnet. Deltagarna i Folkuniversitetet och Kulturens bildningsverksamhet svarade oftare än deltagarna i nästan alla andra studieförbund att de ”redan hade” fortsatt att studera ämnet.

En stor andel av deltagarna svarade också att de önskade gå fler studiecirklar. Var femte äldre deltagare sa sig ”redan ha gjort” så, medan var fjärde deltagare svarade att han eller hon ”hade tänkt göra det”. Drygt var femte svarade dock nej på denna fråga.

En mindre andel av deltagarna uppgav att de ”kanske” kunde tänka sig att gå en längre utbildning, men åtta av tio svarade nej, vilket kanske inte är så konstigt med tanke på att det enbart är äldre deltagare som ingår i undersökningen.

Enligt den tidigare nämnda kontinuitetsteorin fortsätter äldre människor gärna med de aktiviteter och sociala relationer som de påbörjat tidigare i livet. Det är därför viktigt att studiecirkelarna inspirerar yngre personer så att de fortsätter att vara aktiva cirkeldeltagare även i äldre åldrar. Ett exempel på att så också kan vara fallet framkom i en enkätkommentar från en deltagare som ännu inte uppnått pensionsåldern.

Jag gick biodlarkurs som var mkt bra. Den här typen av kurser är mkt viktiga då de inte kräver så stor ekonomisk insats. Det ger en bra inkörsport till utökade studier. Skulle gärna se fler kurser i mathantverk.
(Enkätkommentar 53)

3.5 Att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet

Kulturen fanns tidigt med som en del i argumentationen om vad folkbildningen skulle syfta till. Kulturen lyftes in i skrivningarna om folkbildningens värde i samband med 1946 års folkbildningsbetänkande. En som tidigt betonade estetiska värden som en del i bildningsprocessen var Hans Larsson (1917/1993). I hans bildningsbegrepp ingick estetisk bildning vid sidan av medborgerlig bildning, etisk och religiös bildning samt logisk bildning. Att få tillträde till kulturella aktiviteter kan, på samma sätt som utbildning, ses som en demokratisk rättighet beroende på vilken ideologisk utgångspunkt man har. Som tidigare nämnts så handlar statens syfte, och Folkbild-

ningsrådets tolkning av det, främst om kultur i estetisk mening. Hit har dock även räknats studiecirklar i olika konsthantverk, som förutom sitt estetiska värde också ofta fyller funktionen av att bevara ett kulturarv och då närmar sig kultur från en mer antropologisk synvinkel (jfr. Fornäs, 1994; Hannerz, 1992). Även studiecirklar i estetiska ämnen inriktade mot olika konstarter har ibland antropologiska förtecken, exempelvis då en teatergrupp sätter upp en pjäs om lokalsamhället.

Att dessa båda kulturbegrepp hänger intimt samman visar Waldén (1994) i sin bok om textila studiecirklar. Hon skriver att studiecirkarna har sina rötter i en ”hemlighetens kultur”, en samtida osynlig kultur inspirerad av hemmet där trivsel och välmående var målet och visar på ett antal olika betydelser som hon anser att dessa studiecirklar hade för deltagarna. De textila studiecirkarna kan ses som ett ”... mellanrum mellan det privata och offentliga, mötesplatser för människor med olika bakgrund, av frizoner bortom vardagens krav, av lekplatser där vi får gå upp i det som intresserar oss” (Waldén, 1994, s. 7). Laginder (2011) betonar betydelsen av att studiecirklar i konsthantverk kan skapa en helhet genom att de ”erbjuder ett konkret rum, det vill säga en lokal och redskap” för att förverkliga de dimensioner i handens arbete som Waldén tidigare lyft fram: den tekniska, skapande, estetiska och meditativa dimensionen.

Flera av fokusgrupperna hörde till området kultur, antingen individuellt skapande eller kultur utövad i grupp. Flera av deltagarna hade varit aktiva i sina kulturellt inriktade studiecirklar i ett flertal år, några i ett tiotal, vilket visar på stor delaktighet och gediget intresse. Begrepp som användes för att beskriva studiecirkeln och som kan associeras till kulturell utövning var exempelvis inspiration, lek, kreativitet med andra och lust att skapa.

I detta avsnitt lyfts (1) olika arbetsformer i de estetiska studiecirkarna fram, liksom (2) studiecirkelnas påverkan på de äldre deltagarnas kreativitet, (3) användningen av kunskaperna i kulturlivet som utövare samt om (4) studiecirkarna inspirerat deltagarna till att ta del av kulturaktiviteter.

3.5.1 Några arbetsformer i studiecirklar med ett estetiskt innehåll

Enkäten innehöll två frågor som syftade till att undersöka arbetsformerna i de estetiska studiecirkarna: (1) Övade ni tillsammans på en aktivitet, till exempel dans, teater, musik eller liknande? samt (2) Arbetade ni praktiskt med material såsom exempelvis tyg, trä och lera?

En tredjedel av cirkeldeltagarna uppgav att man övade ”mesta delen av tiden” eller ”viss del av tiden” tillsammans på en aktivitet. Att arbeta med olika material förekommer till exempel inom konsthantverkscirkelarna och återfinns främst i äm-

neskategorin *kultur, individuellt*. I denna grupp svarade cirka 70 procent att man arbetade praktiskt med material under ”mesta delen” eller ”viss del” av tiden. I övriga ämnen varierade siffran mellan ett par och upp till cirka 15 procent.

Från enbart enkäten är det svårt att få fram en bra bild av de estetiska studiecirk-larna. Studiecirk-larna använder ofta ett flertal av de arbetssätt som beskrivs ovan. För att illustrera hur en estetisk studiecirkel kan vara upplagd ges här ett par citat, hämtade från den tidigare presenterade fokusgruppen ”Måleri”.

Vi jobbar väldigt fritt om man jämför med andra cirklar, men vi har alltid någon, eller inte alltid men ofta någon introduktionsuppgift så att man kommer igång liksom (...) och så får man guidning av cirkelledaren i det man håller på med.

Vi går runt ganska mycket varje gång och rör oss så att det inte bara är det som händer på min duk utan även det som händer på andras.

Sedan är också väldigt fritt vad vi gör, vilka material vi vill använda, eller hur?

Vissa terminer så har vi följt ett tema, då vi jobbat med linjer till exempel, eller perspektiv, blanda färger i själva övningen. Sedan för det framåt, övningen för framåt.

Det känns som att cirkelledaren har en lite underfundig pedagogik som ligger i botten, som tillåter men ändå är en rörelse framåt.

3.5.2 Studiecirk-larnas påverkan på de äldre deltagarnas kreativitet

En annan fråga i enkäten handlade om huruvida studiecirkeln hade påverkat deltagarnas kreativitet. Ungefär två tredjedelar av de äldre deltagarna svarade att den studiecirkel de hade gått hade gjort det, varav knappt 10 procent använde svarsalternativet ”mycket”. Det behöver dock inte enbart handla om deltagare i studiecirk-lar i estetiska ämnen.

Personer som angav att de hade någon form av funktionsnedsättning var mer benägna att använda svarsalternativet ”mycket”. I den gruppen svarade cirka 20 procent att de utvecklat sin kreativitet ”mycket”.

Fokusgruppen ”Kollektiv kultur” får illustrera vad studiecirk-lar kan betyda.

Fokusgrupp "Kollektiv kultur"

I samtalet deltog fem cirkeldeltagare från olika studiecirkel i kör, folkmusik, dans och rörelse samt sång och musik i grupp.

När deltagarna fritt fick nämna ord om "vad cirkeln betyder för mig" kom följande fram: avkoppling, glädje, glädja andra, sociala kontakter, gemenskap, trevliga vänner, upplevelser, bättre än att fastna vid teven, roligt att röra sig till musik, man blir aktiv, blir modigare, utveckling, kunskap, utbildning, odla själen.

Några citat från gruppens samtal:

Vi är ju tio gubbar som håller på, ibland en kvinna som sjunger... Ja man kan ju säga att det är liksom för pensionärerna och på deras villkor och vad de klarar av att spela.

Någon säger, nu spelar vi den där polskan, ingen reagerar. Har du spelat den där, till slut får de ju skrika för de hör ju ingenting. Det spelar ingen roll, för det är ju glädjen.

Just det där att bli bekräftad och att man inser att man kan någonting som inte alla kan kanske. Det känns också bra faktiskt.

Ja men säg att man uppför ett svårt musikverk ... och märker att det här var något som publiken tar till sig, de kanske till och med jublar lite grann. Om inte själen rörs av detta då vet inte jag. ... Så att det är någonting man gör kollektivt, och den upplevelsen blir mycket större.

Någon föreslog på fullt allvar att vi inte skulle ha någon fika. Då kände man, nämen bara sitta, ska vi inte ... Nu brukar det pratas en del även fast man ska vara tyst va, men det är lite bättre om man fikar för då faktiskt pratar man med varandra. Så det skulle ha tagit bort en väldigt viktig del ... Hon blev nedröstad.

Många kommer från stressiga jobb och när man kommer till den här sångövningen så tycker man att det är ganska skönt när man börjar sjunga, för då rinner den där stressen av igen, och det är det många som säger:

... Däremellan pratar vi ... om all dagliga saker. Hur har du det på jobbet, vad har hänt och hur är det med familjen och ... Man har läst tidningen.

... Man blir väldigt glad. Endorfinerna vaknar till liv. Tycker jag, ofta, när man är och sjunger.

Ja det var väl att man är lite stel, att man ändå får försöka lära sig att leva med det och göra det man kan liksom ... Att man törs gå vidare, kanske kan anmäla sig till någon ny kurs i gymnastik.

Så fort människor möts, man har väl en sorts demokratisk process i alla fall. Så det är väl ett sätt att levandegöra demokratin i alla fall. Jag vet inte om de har sådan här folkbildningsverksamhet i typ forna öststaterna ... där har staten ordnat kulturhus ... Men det utvecklar väl inte demokratin kanske när det är staten som anordnar det.

För skulle det inte vara studiecirklar och så, ja vad skulle man gå ut på då, ja man kanske går på bio men då sitter man där och tittar fast man sitter i en grupp, så du byter ju inga åsikter om den där filmen. Skulle man ha den i studiesyfte då skulle man diskutera och analysera den där filmen.

Fokusgruppens deltagare hade bara positiva erfarenheter av de studiecirklar som de nu deltog i. Det fanns negativa upplevelser från andra studiecirklar, främst av cirkelledare som inte levt upp till förväntningarna. Gemenskapen betonades som viktig. Samtal som fördes mellan cirkeldeltagarna handlade i första hand om saker som låg nära cirkelämnet eller om vardagliga saker. Cirkeldeltagande hade enligt alla fört med sig engagemang i nya sammanhang, och även lett till nya studiecirklar. Det är tydligt att studiecirkeln upplevdes som ett sätt att påverka sin livssituation – det handlade om att bli modigare och om att hålla kroppen i form. Deltagarna, som fanns i en huvudort i glesbygd, lyfte fram betydelsen av studiecirkeln som bildande och utvecklande aktiviteter. Deltagarna var ense om att studiecirkeln har betydelse för demokratin, främst genom sin öppenhet och genom de åsiktsutbyten som de ger plats för. Deltagarna hade svårt att se vilka alternativa aktiviteter som skulle ha funnits om inte studiecirkeln och studieförbundet funnits i bygden.

3.5.3 Användningen av kunskaperna i kulturlivet som utövare

Frågan om kunskaperna från studiecirkeln hade använts i kulturlivet som utövare var ”inte aktuell” för drygt 40 procent av de äldre deltagarna som sa att de överhuvudtaget hade tillägnat sig nya kunskaper genom studiecirkeln. Omkring fem procent av dem för vilka frågan var aktuell uppgav att de hade använt kunskaperna i kulturlivet

”mycket” och en av fyra sa att de hade använt kunskaperna ”till viss del”. Männerna var något mer benägna än kvinnorna att använda svaret ”mycket” på om de använt kunskaperna från studiecirkeln i detta sammanhang. Kvinnorna svarade oftare att det ”inte var aktuellt”. Det var framförallt deltagarna i *kultur; utövning i grupp* som skiljde ut sig med en högre andel av såväl svarsalternativet ”mycket” som svaret ”till viss del”.

Vem som vågar kalla sig utövare av kultur är en bedömning från person till person. Men deltagarna i nedanstående studiecirkel, som kommenterades i enkätens kommentarfält, borde kunna göra det.

Det blev en bok, som resultat av studiecirkeln, som snabbt såldes slut.
(Enkätkommentar 54)

Det är dock inte alltid som deltagarna var överens om hur utåtriktade och publika studiecirkelarna ska vara, vilket kan bli frustrerande för den enskilde deltagaren.

Den här målarkursen där har vi väldigt mycket ge och ta. Där har man verkligen glädje av varandra. Jag har bara ett litet problem, jag vill inte ställa ut och de andra ska ställa ut hela tiden. Det tycker jag inte är så roligt. (Fokusgrupp ”Individuell kultur”)

I vissa studiecirklar kombineras cirkelarnas estetiska dimension med en mer antropologisk kulturdimension, som i de fall teatergrupper håller föreställningar om lokal- ortens historia, eller när deltagare skriver tillsammans om sin bostadsort.

Cirkeln är en teatergrupp. Vi har jobbat med händelser som har hänt i trakten från ca.1600–1900-talet. Det har lärt oss mycket om torparens liv i Bergslagen, om orättvisor, kvinnors kamp för rösträtt och lika löner.
(Enkätkommentar 71)

På motsvarande sätt kan studiecirkel också arbeta med nutidsfrågor.

Vår cirkel mötte upp samhällsdebatten. Vi improviserade fram en föreställning efter samtal, övningar och befintliga manus. (Enkätkommentar 72)

3.5.4 Studiecirkeln som inspiration till att ta del av kulturaktiviteter

Tre frågor i enkäten handlade om huruvida studiecirkeln inspirerat till ”kulturella aktiviteter, såsom att besöka bibliotek, museer och liknande”, ”ta del av kultur, såsom konserter, teater och liknande” respektive att ”utöva kultur eller till eget skapande”. På dessa tre frågor svarade mer än hälften av de äldre deltagarna ”ja” eller ”kanske”, varav cirka 15 procent svarade att de ”redan hade gjort så”. Här förefaller alltså studiecirkelarna att till viss del möta upp syftet att ”... bidra till att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet”.

När det gällde frågorna om huruvida studiecirkeln inspirerat till att ”ta del av kultur, såsom konserter, teater och liknande” eller till att ”utöva kultur eller eget skapande” fanns en skillnad beroende på yrkestillhörighet. Deltagare med arbetaryrken uppgav mera sällan än tjänstemän att de redan hade ”gjort det”. Däremot förefaller deltagare med arbetaryrken lika inspirerade till att ”tänka att de ska göra det”.

I vissa fall kan studiecirkeln i sig vara ett sätt att ta del av kulturaktiviteter, i alla fall om man med kulturaktivitet också menar att läsa böcker, lyssna på musik och så vidare. Fokusgruppen om studiecirkeln i jazz är ett exempel på det och visar samtidigt på den koppling som en sådan studiecirkel kan ha till samhället runtomkring.

Fokusgrupp ”Jazz”

I samtalet deltog fem cirkeldeltagare från en stor studiecirkel som under många år samlats kring sitt jazzintresse. Deltagarna berättade att de turades om att vara ”värd” för cirkelträffarna. Värderna presenterade en kompositör, grupp eller ett musikstycke och man såg en jazzvideo tillsammans. Deltagarna samtalande sedan om musiken som värderna valt.

När deltagarna fick nämna ord om ”vad cirkeln betyder för mig” kom följande fram: gemensam trivsamt samvaro med likasinnade, social gemenskap, vägledning i egen tillvaro, utvidga kunskaperna om jazz, instrument, spännvidden från den gamla jazzen till den moderna, träffas.

Några citat från gruppens samtal:

Om man ser på helheten på terminen så blir det ju väldig variation. Men det är det som är meningen också.

Men det är fantastiskt att den har hållit sig så länge denna cirkel. Sedan -74 och vi är lika entusiastiska idag.

Det är som ett kall att komma på de här träffarna.

Jag ser ju fram emot de här måndagarna måste jag säga.

Alla cirklar som har en ledare kostar ju pengar för då ska ledaren arvoderas. Men det är inte så här. Utan vi hjälps åt allihop.

Men det som är viktigt tror jag med en sådan här cirkel, det är att man har en lokal och att det inte kostar någonting. För skulle man börja lägga pengar så skulle man sortera ut det. "Nej, jag kan inte vara med i för många cirklar." Det här att det faktiskt är gratis med en lokal. Det är viktigt.

Man vet aldrig riktigt vad som händer. Man vet vem som ska stå för programmet men man vet aldrig riktigt vad det ska bli. Det är en liten överraskning. Det är det som jag tycker är trevligt och ser fram emot.

Jag tycker att det utvidgar mina kunskaper om jazz. Man får någon slags vägledning i egen tillvaro och så vidare. Träffar på saker som man aldrig har hört eller vetat. Någon slags nyfikenhet som blir tillfredsställd av det här.

Sedan är det att varje gång finns alltid något nytt. Man lär sig alltid något nytt på någon träff.

Det är så varierande, det är så stort. Det är spännande på alla tänkbara sätt. Det är ett stort spektra på det här med musik i alla de former som vi har.

I denna studiecirkel som hållit på i många år satte deltagarna värde på att få ägna sig åt det gemensamma intresset för en musikform. De sa att sammankomsterna hade en behaglig, lugn och respektfull atmosfär. Deltagarna inspirerade varandra att söka musik på internet. Deltagandet stimulerade också till annat engagemang i kulturlivet, såsom att delta i jazzfestivaler eller i det lokala jazzlivet.

3.6 Avslutningsvis

Många uppfattningar om studiecirkelns innebörd och betydelse för äldre cirkeldeltagare har redovisats i ovanstående avsnitt. Resultaten har sorterats utifrån statens fyra syften med stödet till folkbildningen. Det bör ha blivit tydligt för läsaren att

dessa överlappar varandra, samtidigt som det inte är självklart vilken betydelse verksamheten har i relation till statens syften. Det som däremot är uppenbart är att för den absoluta majoriteten av cirkeldeltagarna är cirkelerfarenheten positiv. De flesta uppfattar sig ha fått ut både kunskaper och färdigheter likväl som ökade sociala nätverk, nya vänner och olika aspekter som kan kopplas till ”folkbildningens meningsgivande dimension” (Sundgren, 2012).

I rapportens avslutande kapitel kommer de resultat som redogjorts för ovan att analyseras på en mer övergripande nivå i relation till statens syften och till de teoretiska verktyg som utvecklades i kapitel 2.

4. Statens syften speglade genom äldres cirkeldeltagande – analys och reflektioner

Under de senaste tjugo åren har det gjorts ett flertal cirkeldeltagarundersökningar. Första gången som Folkbildningsrådet lät genomföra en cirkeldeltagarundersökning skedde det på 1992 års deltagare. Sedan dess har undersökningar av cirkeldeltagares upplevelser och erfarenheter av sitt deltagande varit återkommande fokus för utvärderingar. Sammantaget har fem dylika studier genomförts mellan 1994 och 2009, vilket också resulterat i lika många rapporter (Svensson, 1994; 1996; 2002; Byström & Säfström, 2006; Andersson et al., 2009). Därmed finns redan en hel del kunskap om vad cirkeldeltagande betyder för individerna och om vilka cirkeldeltagarna är. Samtidigt är detta den första studie som fokuserat på gruppen äldre cirkeldeltagare. Då ska också hållas i minnet att det år 2012 var 36 procent av deltagarna i studiecirkel som befann sig i denna åldersgrupp, vilket innebär att det är en stor del av den totala cirkeldeltagarpopulationen.

En av uppgifterna i denna rapport har varit att överväga, reflektera kring och söka närma sig indikatorer på om och i så fall hur statens syften med stödet till folkbildningen förverkligas genom studiecirkel bland den äldre delen av befolkningen. I tidigare kapitel har denna uppgift angripits genom en analys av existerande syftesbeskrivningar och genom en empirisk studie av äldres cirkeldeltagande. Den senare har innefattat analyser av såväl kvantitativt (enkätundersökningen) som kvalitativt (fokusgruppsintervjuer) material. I detta avslutande kapitel kommer dessa olika delar att föras samman, de viktigaste resultaten lyftas fram och vidare tolkningar göras.

Det är omöjligt att ge ett entydigt svar på den övergripande frågan om i vilken mån studiecirkelna bidrar till att uppfylla statens syften med stödet till folkbildningen. Däremot kan man resonera om på vilka sätt studiecirkelna, inte var och en men som en sammantagen verksamhet, bidrar till att uppfylla syftena. Texten nedan handlar om detta.

En annan del har att göra med de äldres perspektiv, hur de uppfattar sitt cirkeldeltagande och därför kommer också de viktigaste empiriska resultaten att lyftas fram och diskuteras utifrån den analysram som skrivits fram tidigare i rapporten.

Utöver detta diskuteras metoderna för att undersöka cirkeldeltagande som sådant och hur man kan tänka kring att ”mäta” statens syften i faktisk verksamhet genom att fråga deltagarna. Detta är relevant utifrån de svårigheter som framträtt under den här rapporterade undersökningen och som också lett till just denna studie.

4.1 Vad cirkeldeltagande kan betyda för äldre

I det föregående kapitlet har många aspekter av de äldres upplevelser av och uppfattningar om sitt cirkeldeltagande lyfts fram och diskuterats. Något som slagit igenom i såväl tidigare studier som i resultaten från de empiriska undersökningar som ligger till grund för denna rapport är betydelsen av den gemenskap som uppstår, skapas eller underhålls i studiecirkeln.

Upplevelsen av att vara en del av en gemenskap lyfter de flesta äldre deltagarna upp, både som ett viktigt motiv för sitt cirkeldeltagande och som ett utfall av deltagandet. Enkätundersökningen visade att bland de som upplevt sig vara en del av en gemenskap och där den gemenskapen varit ett viktigt motiv är det också vanligare att man menar att studiecirkeln lett till att man känt ökad trivsel och ökat välmående. Samtidigt finns det ingen motsättning mellan hur viktig gemenskapen varit som motiv och i vilken utsträckning deltagarna anser att deras kunskaper och färdigheter förbättrats till följd av cirkeldeltagandet. Av de som hävdade att gemenskapen var ett viktigt motiv för att delta var det 90 procent som också ansåg att deras kunskaper och färdigheter förbättrats.

Gemenskapen kan också bidra genom att utgöra ett socialt stöd. Därmed skulle en form av sammanbindande socialt kapital kunna skapas i studiecirkel. Det gäller förmodligen inte minst ett antal av de föreningscirkel som organiseras varje år.

Utöver att nästan alla svarande ansåg att studiecirkelarna hade förbättrat deras kunskaper och färdigheter så var det ett antal av de äldre cirkeldeltagarna, inte minst i fokusgrupperna, som beskrev hur studiecirkeln bidrog till att skapa mening, att den utgjorde en meningsfull sysselsättning. Att vara eller bli en del av en grupp och ett sammanhang som uppfattas meningsfullt ska inte ska underskattas i en tid då den allmänna debatten emellanåt handlar om hur de äldre blir isolerade och saknar just meningsfullheten som exempelvis ett aktivt yrkesliv kan bidra till. Samtidigt kan det också noteras att omfattningen av samtal i gruppen inte har något samband med hur mycket deltagarna ansåg att deras kunskaper och färdigheter hade förbättrats, med undantag för samtal utifrån cirkelledarens kunskaper och färdigheter. I studiecirkel-idealet förs just samtalen fram som ett viktigt karaktärsdrag men, åtminstone samtal utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter, verkar alltså inte påverka hur mycket deltagarnas kunskaper ökar i någon större uträkning.

Olika teorier som behandlar äldre och åldrande trycker på att äldre, för att de ska få ett ”vällyckat åldrande”, behöver ha möjlighet att kunna ha kvar både sin aktivitetsnivå och de sociala nätverk de har etablerat. Här kan också nämnas att enkätundersökningen visade att en stor andel av de äldre deltagarna blivit inspirerade att på något sätt fortsätta sina studier. Teorier inom samma område betonar även betydelsen för äldre att uppleva sig ha makt över sitt eget liv, alltså en form av ”empowerment”, en egenmakt som möjligen kan främjas genom cirkeldeltagandet. Det senare knyter an till vad som kommer att diskuteras nedan när studiecirkeln potentiella roll som demokratiskola diskuteras.

4.2 Studiecirkeln som en skola i demokrati – den interna och externa dimensionen

Studiecirkeln potential att fungera som en ”demokratiskola” är en funktion som både tidigare forskning om studiecirkel och forskning om civilsamhället fört fram. Detta kan anses bestå av två olika dimensioner. Den ena har att göra med den interna demokratin i studiecirkeln. Om interaktionen inom studiecirkeln fungerar demokratiskt kan detta leda till att deltagarna blir vana vid demokratiskt beslutsfattande, att lyssna på andra, väga åsikter mot varandra etc. Det är åtminstone idealbilden av en studiecirkel. Det i sin tur anses gynna utvecklandet av ett demokratiskt förhållningssätt också i andra sammanhang. Det handlar om att utveckla ett visst förhållningssätt och vissa attityder som är förenliga med demokratin. Den andra dimensionen har att göra med om cirkeldeltagandet också leder till att deltagarna faktiskt engagerar sig i andra delar av det offentliga livet.

Det är möjligt att tänka kring statens syften och studiecirkelnas bidrag utifrån två analysnivåer – en individuell och en samhällelig nivå. Detta har diskuterats tidigare i rapporten. De två nivåerna återfinns också i regeringens senaste proposition från 2014 där det talas om att folkbildningen ska bidra dels till personlig utveckling för deltagarna, dels till deras delaktighet i samhället.

4.2.1 Studiecirkelns interna demokrati

I kapitel 2 diskuterades att studiecirkelns interna struktur är en av de aspekter av studiecirkel som tidigare forskning menar möjliggör att denna verksamhetsform kan bidra till att utveckla och stärka demokratin.

I den ideala studiecirkeln förutsätts att studiecirkeln är internt demokratisk. Alla deltagare förväntas delta på lika grund, ha möjlighet att bestämma och gemensamt påverka och bygga både former och innehåll i studiecirkeln. Cirkelledaren förväntas inte ta på sig en auktoritär roll utan ska ingå som en i gruppen. Deliberativa, överläggande, samtal och demokratiska beslutsprocesser förväntas prägla studiecirkeln.

Med andra ord förväntas studiecirkeln uppbyggnad utgöra en miljö där deltagarna, på individnivå, får befinna sig i en miljö som kan fungera som den demokratiska som en del forskning kring civilsamhället fört fram. I detta sägs inget om huruvida cirkeldeltagandet har någon effekt på demokratin på samhällsnivå eller om det har påverkan på samhällsfrågor. Däremot kan en ”spill-over”-effekt finnas i att individer, genom att tränas i demokratiska färdigheter på den mindre arena som en studiecirkel utgör, kan bygga resurser som de tar med sig ut i andra sammanhang. Men hur internt demokratiska verkar de studiecirkel vara som de som tillfrågats i denna undersökning deltagit i?

Inflytande i och över studiecirkeln

En första aspekt har att göra med studiecirkeln själva tillkomst. Att ha möjlighet att själva skapa en studiecirkel, det som här benämns kamratcirkel, kan ses som en möjlighet att verkligen påverka. I den här utvärderingen menade cirka 30 procent av deltagarna att det var så deras studiecirkel kommit till.

I vilken utsträckning deltagarna ansåg att de hade inflytande över de beslut som fattades i och om studiecirkeln är en central aspekt av den interna demokratin. Enkätundersökningen visade att cirka sju av tio deltagare menade att de haft ett inflytande över vad som skedde i studiecirkeln. De flesta menade att beslut fattades av deltagarna och cirkelledaren gemensamt medan andra antingen menade att det var deltagarna som gemensamt beslutade alternativt varje deltagare var för sig. I en stor del av studiecirkelarna framstår det alltså som att det funnits demokratiska beslutsprocesser där de individuella deltagarna haft reella möjligheter att påverka och där cirkelledaren inte haft en auktoritär position. Samtidigt menade cirka var fjärde deltagare att man inte haft något inflytande över arbetsformerna i studiecirkeln, vilket visar att den interna demokratin är begränsad i ett tämligen stort antal studiecirkel.

Medborgerliga kompetenser

Som visades i kapitel 3.2.3 var det inte alltför många som ansåg att olika färdigheter som skulle kunna knytas till medborgerliga kompetenser eller medborgerliga dygder hade utvecklats mycket genom cirkeldeltagandet. Samtidigt var det mellan 50 och 80 procent som menade att färdigheter – såsom samarbetsförmåga, kritiskt tänkande, förmåga att lyssna på andra, fatta välgrundade beslut och kunna uttrycka sig – hade förbättrats i någon mån till följd av cirkeldeltagandet. Om det ska anses mycket eller lite kan diskuteras men det kan finnas olika anledningar till att det inte är fler som

anser sig ha påverkats i någon större utsträckning. Det kan bero på att studiecirkeln i sig inte fungerat på ett sätt som stimulerar framväxten av dylika förmågor. Det kan vara för att deltagarna inte uppmärksammat förändringar som skett. Det kan också bero på att deltagarna redan besitter, eller anser sig besitta, väl utvecklade färdigheter inom dessa områden. En annan aspekt som tas upp i beskrivningen av studiecirkelidealet verkar samtidigt påverka detta, nämligen hur mycket man samtalat utifrån deltagarnas erfarenheter.

Arena för samtal om samhällsfrågor

Samtal utifrån deltagarnas erfarenheter har intressant nog också betydelse för i vilken utsträckning samhällsfrågor diskuterats i samband med studiecirkelarna. De som samtalade mycket med utgångspunkt i deltagarnas erfarenheter var klart mer benägna att också ha diskuterat samhällsfrågor. Vad det beror på går bara att spekulera i. En möjlighet är att frågor av mer allmän natur dyker upp mer frekvent när samtalen sker utifrån deltagarnas erfarenheter. Dessutom är det möjligt så att en studiecirkel som baseras på att deltagarna delar erfarenheter också blir till en miljö där fler typer av frågor är öppna för diskussion. Exempelvis kan frågor kring politik, åsikter och liknande vara saker som deltagare drar sig för att diskutera i ett sammanhang där man är osäker på gruppen, inte känner övriga deltagare, inte vet vad som kan uppfattas som avvikande eller provocerande och så vidare. I en sådan miljö kan det vara lättare att helt undvika frågor som rör till exempel politik eller religion. Denna tolkning styrks av att det var vanligare att deltagarna diskuterat samhällsfrågor i de studiecirkelarna som kan betecknas som kamratcirkel medan det var minst vanligt i annonscirkelarna. Risken med studiecirkel där alla känner varandra från början är möjligt att man bara förstärker de åsikter som man var överens om från början och att inga nya infallsvinklar eller kritiska synpunkter tas upp.

Det bör noteras att när det gäller samtalen, särskilt samtalen om samhällsfrågor, menade en övertygande majoritet att alla deltagare i studiecirkeln hade möjlighet att uttrycka sin åsikt. Detta är ytterligare en indikator på en internt demokratisk miljö.

Att kunna använda ny teknik

En särskild del av kompetensutvecklingen, som numera har en medborgerlig dimension, rör internet och ny informations- och kommunikationsteknologi. Det har följder på en samhälls nivå, och leder över till nästa avsnitt om studiecirkeln och demokratin i samhället.

I takt med att ny teknologi, och inte minst internet, i allt större utsträckning nyttjas i det offentliga livet har forskning uppmärksammat att det finns problem inbäddat i denna utveckling. När både den offentliga förvaltningen och politiken alltmer använder olika former av teknologibaserade lösningar och system riskerar vissa grupper att bli marginaliserade, då de saknar resurser, kompetenser eller dylikt

för att tillgodogöra sig och kunna använda de nya medier som dyker upp. En av de grupper som ofta förts fram som en potentiellt utsatt grupp är de äldre. Staten har i olika sammanhang också menat att folkbildningen borde bidra till att utveckla IKT-kompetensen generellt i Sverige, en utmaning som aktörer inom folkbildningen också sagt sig vara villiga att ta sig an (se kapitel 2.1.3). Om nu de äldre är en målgrupp för åtgärder inom detta område är det intressant att notera att det är få av de som svarat på enkätundersökningen som menar att studiecirkeln använt någon av de nya tekniker som står till buds i någon större omfattning. Därmed verkar tanken om att studiecirkel skulle kunna bidra till att utveckla denna moderna medborgerliga kompetens inte finna mycket stöd i den här undersökningen. Samtidigt angav emellertid 40 procent av de äldre deltagarna att de genom studiecirkeln blivit inspirerade till att använda internet. Det tyder på att cirkeldeltagande väcker intresse för denna teknik, även om cirkelarna möjligen inte utvecklar kompetenserna inom området.

4.2.2 Studiecirkeln och demokratin i samhället

Vad kan sägas om möjliga kopplingar mellan cirkeldeltagande och aktivitet i och påverkan på andra samhällsliga arenor och nivåer? Utifrån de empiriska undersökningar om äldres cirkeldeltagande som diskuterats i denna rapport går det inte att dra några alltför konkreta slutsatser om direkta samband. Men med utgångspunkt i den teoretiskt grundade analysram som presenterades i kapitel 2 finns det ett antal aspekter att reflektera kring.

Kumulativt medborgarskap

En aspekt rör i vilken mån de som deltar i studiecirkelarna också är aktiva i andra sammanhang. Analysen av enkätundersökningen i kapitel 3 visade att det finns vissa samband mellan cirkeldeltagande och andra former av deltagande. Exempelvis visade det sig att äldre cirkeldeltagare i högre grad än riksgenomsnittet för samma åldersgrupp röstade i de allmänna valen. Det fanns också samband mellan cirkeldeltagande och hur ideellt engagerade cirkeldeltagarna var. Analysen av denna aspekt visade att de med omfattande cirkelerfarenhet också varit mer ideellt aktiva, vilket speglar det som tidigare forskning också kommit fram till (jfr Arensmeier, 2013). Som diskuterats i kapitel 3 är det inte möjligt att säga om det finns några orsaksamband i detta, alltså om man blir mer ideellt aktiv av att delta i studiecirkel eller omvänt. Men att grupperna erfarna cirkeldeltagare och mycket ideellt aktiva är korrelerade framstår tydligt.

Dessa resultat kan vara indikatorer på vad tidigare forskning benämnt som ett ”kumulativt medborgarskap” (Jeppsson, Grassman & Svedberg, 2007; Svedberg et al., 2010). Det syftar på att det finns en tendens att de som redan är aktiva inom något

område tenderar att också engagera sig inom andra områden. De som gör mycket gör alltså mer. Samtidigt finns grupper som inte engagerar sig alls ideellt. Det kan vara att samma personer inte heller engagerar sig i studiecirklar. Om så är fallet är inte möjligt att uttala sig om utifrån det material som här analyserats då det i så fall skulle vara nödvändigt att studera de som *inte* deltagit i studiecirklar.

Sociala nätverk

Det finns också ett antal resultat från den empiriska undersökningen som relaterar till de tankar kring socialt kapital som diskuterades i kapitel 2. Storleken och kvaliteten på en individs sociala nätverk är en viktig aspekt i detta. Den kan relateras till typen av studiecirkel som deltagarna anser stämmer in på den studiecirkel de gått – om det varit en kamratcirkel som tillkommit som ett gruppinitiativ, ofta i en konstellation där deltagarna känner varandra sedan tidigare. Eller om det varit en föreningscirkel där aktiviteten skett inom ramen för någon ideell organisations verksamhet. Eller om det varit en annonscirkel där studieförbunden erbjuder ett utbud av studiecirklar där individer kan välja det som lockar dem. Utifrån teorierna kring socialt kapital skulle man tänka sig att i kamratcirkeln och föreningscirkeln borde de sociala nätverken vara starkare då personer, framförallt i kamratcirkeln, redan känner varandra. De som är med i föreningscirklar har redan ett annat, ideellt, engagemang där de ökar på sitt sociala nätverk.

Enkätundersökningen visade på att den typ av samband som följer av det ovanstående också verkar finnas. De deltagare som kunde kategoriseras som mycket ideellt aktiva var mer benägna att beskriva den studiecirkel de deltagit i som en kamratcirkel medan de ideellt passiva i högre utsträckning sa sig ha deltagit i en annonscirkel. En möjlig tolkning av dessa resultat är att de som är mest ideellt aktiva, vilka ofta betecknas som ”föreningsmänningar” då mycket ideellt arbete sker inom ramen för olika föreningar, deltar i studiecirklar inom, och möjligen som en följd av, de sociala nätverk de ingår i. Den grupp som inte är ideellt engagerade i samma utsträckning kan antas ha färre och mindre sådana sociala nätverk. Därmed är deras väg in till cirkeldeltagandet av en annan karaktär. De förlitar sig inte på redan existerande nätverk eller tar del av studiecirklar som en följd av det. Istället kan deras deltagande möjligen betecknas som mer individbaserat där de följer sina ämnesmässiga intressen. I det öppna utbud som studieförbunden erbjuder söker de då efter en annonscirkel som svarar mot de intressena.

Överbryggande socialt kapital

Samtidigt ska man komma ihåg att i en grupp som inte redan är etablerad, såsom är fallet i annonscirkelarna, kan nya sociala kontakter och nätverk byggas. Det här skulle också kunna kopplas till vilken typ av socialt kapital som kan utvecklas. I kapitel 2 diskuterades två typer av socialt kapital, överbryggande och sammanbindande. Det

sammanbindande kapitalet karakteriseras av att det byggs mellan människor i en redan etablerad grupp, vilket skulle kunna vara snarlikt många kamratcirkel. Denna typ av socialt kapital kan vara viktigt för att stärka individer i gruppen men är inte nödvändigtvis inkluderande i relation till personer utanför gruppen. Överbryggande socialt kapital, å andra sidan, uppstår när människor från olika grupper och delar av samhället möts. Det är denna form av socialt kapital som tidigare forskning ansett troligast bidrar till utvecklandet av olika medborgerliga dygder såsom respekt för olikheter och olik tänkande, tolerans, kritiskt tänkande och ifrågasättande av förgivet-tagna ”sanningar” och fördomar. Utifrån den typ av förståelse av de olika typerna av studiecirkel som diskuterats ovan skulle det kunna vara så att annonscirkelarna egentligen är den typ av miljö där denna typ av socialt kapital har störst chans att byggas. Om det verkligen sker är förstås en annan fråga.

Samhällsengagemang

Utifrån den undersökning som gjorts här finns det en del att säga om studiecirkel som demokratiskolor och om de inspirerar äldre deltagare till att försöka påverka samhället eller aktivera sig i sammanhang utanför studiecirkelarna. Det var ungefär en femtedel av de svarande som hävdade att de blivit inspirerade till att gå med i en förening, ett nätverk, en aktionsgrupp eller liknande. Det talar för att studiecirkel kan fungera som en rekryteringsgrund för civilsamhället.

Analysen av enkätundersökningen pekar mot att cirkeldeltagande för många är en väg att förkovra sig och skaffa kunskaper som behövs för och som senare används i engagemang inom det civila samhällets organisationer. Med studieförbundens historia, ursprung och framväxt i åtanke knyter detta naturligt an till det ursprungliga uppdrag många studieförbund haft att understödja kompetensutvecklingen inom någon folkrörelse och dess organisationer. Av enkätundersökningen framgår att de som kan kategoriseras som mycket ideellt aktiva i högre grad än den passiva gruppen säger sig ha använt de färdigheter de tillskansat sig genom studiecirkeln i samhällslivet i stort. De har också inspirerats till och faktiskt engagerat sig för, att påverka saker i samhället. Ett exempel är fokusgruppen ”Vård” som haft ett fokus direkt på att påverka politiska beslut och som på det stora hela fungerat som en aktionsgrupp i studiecirkelform. Alltså finns det exempel på direkta kopplingar mellan cirkelaktivitet och handlande från aktiva demokratiska medborgare.

Precis som ovan kan detta tyda på att de redan aktiva blir mer aktiva medan de passiva förblir passiva, vilket knyter an till idén om det kumulativa medborgarskapet. Dessa tendenser kan ha olika orsaker. Även om det inte är möjligt att uttala sig om orsaken utifrån det material som analyserats kan man spekulera i om det är så att vissa individer är mer benägna att arbeta ideellt, engagera sig i samhällsfrågor och så vidare. Det kan också vara en fråga om resurser, eller möjligen en fråga om både resurser och vilja. Utifrån de teoretiska inspel som diskuterats i rapporten kan

det vara så att ideellt engagemang och engagemang i civilsamhället utvecklar en rad resurser som främjar ett aktivt demokratiskt medborgarskap. De som står utanför denna typ av engagemang har då svårare att tillskansa sig dessa resurser. De resultat från enkäten som diskuterats här tyder på att cirkeldeltagandet i sig kanske inte brygger över en sådan klyfta utan, återigen, de passiva förblir passiva.

4.3 Att förstå och utvärdera hur statens syften med stödet till folkbildningen uppfylls genom studiecirklar

I rapporten har det uppmärksamats att det finns en rad svårigheter med hur statens syften ska tolkas och med att mäta hur väl statens syften med stödet till folkbildningen uppnås. Det finns ett stort avstånd mellan de vidlyftiga och tämligen abstrakta syftbeskrivningar som återfinns i regeringens propositioner och den verksamhet som bedrivs i enskilda studiecirklar. Denna utvärdering har haft till uppdrag att närma sig denna problematik. Föregående avsnitt berör hur statens syften uppfylls med utgångspunkt i de teoretiska perspektiv som anlagts. Samtidigt är det också rimligt att mer generellt lyfta frågan om hur väl syftena uppfylls i de verksamheter som här studerats, alltså cirkeldeltagande bland äldre.

Det har tidigare i rapporten argumenterats för att de fyra syften som staten har går att se som sammanhängande. För att säkerställa att alla fyra uppmärksammas kan man separera dem i någon mån. Det som behandlades i kapitel 4.2 har att göra med det första syftet, att stärka och utveckla demokratin, och med åtminstone andra delen av det andra syftet, att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang för samhällsutvecklingen. Det som sagts ovan om att många äldre cirkeldeltagare menar att studiecirkeln bidrar till att skapa mening i vardagen och till att göra det möjligt för individen att känna att han/hon har kontroll och makt över sitt eget liv berör tydligt den del i det andra av statens syften som handlar om att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation. Att stärka människors självförtroende, öka deras trivsel och välmående, utveckla deras förmåga att tala inför en grupp och helt enkelt ”ta plats”, vilket många av de som tillfrågats i denna undersökning sagt sig uppleva, är också relaterat till detta syfte.

När det gäller det tredje syftet, att minska utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället, är det av intresse att se hur de äldre cirkeldeltagarna beskrev om och hur cirkeldeltagandet hade utvecklat olika färdigheter och kunskaper. Som nämnts menar en överväldigande majoritet att cirkeldeltagandet har utvecklat deras kunskaper och färdigheter. Vilka kunskaper och färdigheter det

handlar om har rimligen en koppling till det ämne som studerats. Men det har också visats ovan att en hel del färdigheter från och utfall av cirkeldeltagandet inte enbart är knutna till ämneskunskaper. Enligt deltagarna själva framstår det oavsett detta tydligt att cirkeldeltagande ökar deltagarnas kunskaper. Trots att dessa nya kunskaper sällan testas genom prov eller liknande verkar det rimligt att hävda att statens tredje syfte möts upp av cirkelverksamheten, åtminstone för den äldre åldersgruppen. Detta bör möjligen sägas med viss reservation. Att bildningsnivån höjs hos deltagarna verkar stämma, om utbildningsnivån höjs är snarast relaterat till ämneskunskaper och behörighet och det är inte möjligt att uttala sig om här. Dessutom, om syftet är att minska bildnings- och utbildningsklyftorna så handlar det framförallt om att nå grupper som ur utbildningshänseende är underprivilegierade. Med andra ord har uppfyllelsen av detta syfte kanske mer att göra med målgruppen som nås än med kunskaperna som utvecklas. I detta sammanhang kan man dels tänka att det funnits en utbildningsklyfta till nackdel för de äldre generationerna, en skillnad som i sig håller på att utjämnas. Dock fyller säkerligen studiecirkarna här fortfarande en funktion då det är så många äldre som hittar vägen till studiecirkarna. Det stämmer till eftertanke för framtiden då åldersbaserade utbildningsklyftor som avser formell utbildningsnivå sannolikt kommer att fortsätta minska. Då är det inte nödvändigtvis gruppen äldre som blir en av de viktigare grupperna att nå för att uppfylla detta syfte. Med exempelvis fortsatt teknologiutveckling lär det emellertid även framöver finnas ett behov av att ”uppdatera” den äldre delen av befolkningen och detta verkar vara något som studieförbunden genom sin cirkelverksamhet är framgångsrika i att utföra.

När det gäller det fjärde syftet, att bredda intresset för och delaktigheten i kulturlivet, är själva mängden av studiecirklar med bäring på individuellt eller kollektivt utövad kultur ett tecken på att cirkelverksamheten möter detta syfte. Här måste man dessutom tänka in resten av den verksamhet som studieförbunden bedriver där kulturprogrammen är en mycket stor del (se Harding, Tannå & Lejhall, 2013). Studiecirkarna kan dock antas ha ett större fokus på strukturerat lärande, inte enbart utövande även om man lär sig även av det. Att också deltagarna i studiecirklar med ett estetiskt innehåll i hög grad ansåg att de förbättrat sina kunskaper och färdigheter mycket, är ett tecken på det. Bland de äldre cirkeldeltagarna fyller studiecirklar alltså funktionen av att låta dem utöva kulturella intressen, av både estetisk och antropologisk art. Något som också verkar stimulera till ökat deltagande i kulturlivet är om man under studiecirkeln gjort studiebesök, vilket skedde i cirka en fjärdedel av de cirklar som studerats.

I kapitel 2 ställdes frågan om samtliga studiecirklar bör bidra till att uppfylla ett av syftena eller alla syften, eller om det är studiecirklar och deltagande i dem som på en samlad nivå ska bidra till det. Denna fråga kvarstår.

Utifrån de empiriska undersökningar som redovisats i denna rapport verkar upplevelsen av deltagandet i många studiecirklar knyta an till åtminstone något syfte.

Men det är inte möjligt att hävda att varje enskild studiecirkel på något tydligt vis bidrar till något av syftena.

Den frihet i val av ämne, arbetsformer och organisering som ansetts viktig i studiecirkelarna och som statens skrivningar också pekar på talar också mot den likriktning som skulle vara nödvändig om ett sådant perspektiv på syftesuppfyllnaden skulle anläggas. Det är inte möjligt och kanske inte önskvärt att slå fast vilka studiecirkel som rör vilka syften. Det är troligen inte heller rimligt att ange hur många studiecirkel som behöver ha en tydlig anknytning till något syfte för att det ska anses ”tillräckligt”. Därför kommer det även fortsättningsvis att vara ett stort avstånd mellan statens syften och den verksamhet som bedrivs i enskilda studiecirkel. Det innebär att det kommer att vara svårt att påvisa hur enskilda verksamheter bidrar till att uppfylla syftena mer än vad som varit möjligt att göra i denna rapport.

4.4 Lärdomar för framtida undersökningar

Den utvärdering som rapporten handlar om var initialt behäftad med ett antal svårigheter och även rent praktiska problem. Dessa utgör bakgrunden till att rapporten är utformad som den är. Detta avsnitt innehåller därför reflektioner kring vilka lärdomar som kan dras av de metodmässiga svårigheterna. Här presenteras även idéer för hur det kan hanteras i kommande studier.

4.4.1 Bortfallsproblematiken och dess orsaker

Undersökningar som är baserade på sannolikhetsurval är regelmässigt påverkade av objektsbortfall. Det uppstår genom att personer som ingår i urvalet av ett eller annat skäl inte medverkar i undersökningen. Om bortfallet skiljer sig från de svarande med avseende på undersökningsvariablerna kan skattningar som uteslutande baseras på de svarande bli skeva. De ger därmed inte en korrekt bild av förhållandena i populationen och skapar osäkerhet vid tolkning av resultaten. Visserligen finns tekniker, vilka också tillämpas av SCB, som syftar till att reducera skevheten men de kan inte helt eliminera osäkerheten.³⁰ I varje undersökning som baseras på sannolikhetsurval finns därför en stark strävan efter att minimera bortfallets storlek.

De båda cirkeldeltagarundersökningarna 2005 och 2009 var behäftade med betydande bortfall, cirka 50 respektive 55 procent. Till en del förklaras detta av att stora

---

³⁰ Kalibrering är en sådan teknik. I de undersökningar som refereras till här har kalibrering tillämpats. Se vidare den tekniska rapporten som finns på Folkbildningsrådets webbplats.

andelar av de utvalda deltagarna uppgav att de inte hade deltagit i någon studiecirkel, eller i varje fall inte i den som lett till att de kommit med i urvalet. Detta är ett känt fenomen som beror på att den beskrivning av studiecirkeln som finns i urvalsregistret (STUV) är oprecis och har andra syften än att för utomstående tydligt identifiera den specifika studiecirkeln. Det kan också förklaras av att de faktiskt inte deltagit i studiecirkeln, men det har bedömts att det bara är så i undantagsfall.

I det här specifika fallet finns alltså speciella och svårhanterliga problem. Urvalet är komplicerat. Det är inte ett enkelt slumpmässigt urval av individer som deltagit i en studiecirkel vilken som helst utan i en i urvalsprocessen specificerad studiecirkel. Vilken studiecirkel som avses måste då kommuniceras till urvalspersonen. Som nämnts kan det bara ske utifrån den information om studiecirkeln som finns i urvalsregistret vilket är en ämnesbenämning hierarkiskt ordnad i tre nivåer. Det är inte genomgående helt enkelt att förstå vilken studiecirkel som avses utifrån beskrivningen, snarare tvärtom. Dessutom förekommer det att verksamheter genomförs i cirkelform utan att deltagarna behöver vara medvetna om det. Till detta kommer att studiecirkeln kan ha genomförts upp till ett och ett halvt år innan undersökningen genomfördes, vilket är ytterligare en troligen bortfallsdrivande egenskap hos dessa undersökningar. Allt detta sammantaget bidrar troligen starkt till risken för ökande bortfall. Hur mycket är dock svårt att avgöra. Ett skäl är att de som inte anser sig ha gått den specificerade studiecirkeln har låtit bli att meddela det genom att helt enkelt inte besvara den fråga i enkäten som ger möjlighet att uppge att man inte deltagit i den specificerade eller någon annan studiecirkel.³¹

Två bortfallsgenererande problem som man behöver komma till rätta med för att öka svarsfrekvensen är således 1) svårigheten att i samband med datainsamlingen identifiera undersökningsobjekt, det vill säga cirkeldeltagandet eller en urvalspersons deltagande i en, i urvalsprocessen, specificerad studiecirkel och 2) det stora tidsavståndet mellan cirkeldeltagandet och datainsamlingen.

Inför den undersökning som här genomförts vidtogs åtgärder i syfte att begränsa bortfallet. Frågeblanketten omarbetades, krångliga frågeformuleringar förenklades utan att omintetgöra jämförbarheten med de tidigare genomförda undersökningarna. Blanketten översattes till flera språk för att underlätta för icke svensktalande. Urvalspersonerna uppmanades att kontakta namngivna personer om de var osäkra på om de hade deltagit i den, ofta mycket vagt, specificerade studiecirkeln eller i någon

---

31 Genom mejl och telefonkontakter från cirkeldeltagare bekräftas att många inte tillstår att de deltagit i en studiecirkel i angivet studieförbund eller ämne. I dessa kontakter framkom det även en rad andra motiv för att inte svara på enkäten. Anhöriga till cirkeldeltagare – dels till de yngsta deltagarna, dels till dem med funktionsnedsättning, demens etc. – hörde av sig och ansåg det omöjligt eller olämpligt att svara på enkäten. Andra motiv för att inte svara på enkäten var till exempel språksvårigheter, irritation över att man upplevde att studieförbundet överlämnat personuppgifter eller osäkerhet över vilken verksamhet som enkäten avsåg.

studiecirkel överhuvudtaget. Syftet var att hjälpa till att förstå vilken studiecirkel det frågades om.

Detta till trots blev svarsfrekvensen för urvalet som helhet oväntat och oacceptabelt lågt, cirka 27 procent. En bidragande förklaring är att stora andelar av urvalspersonerna inte kunde tillstå att de deltagit i någon studiecirkel under det aktuella året. Bortfallets storlek varierar kraftigt mellan grupper av urvalspersoner, inte minst åldersgrupper, vilket också ledde till innevarande rapports fokus på de deltagare som är 65 år eller äldre.

Det råder ingen tvekan om att undersökningar som baseras på sannolikhetsurval generellt blir allt svårare att genomföra på grund av ökande bortfall. Ökande bortfall är en trend som pågått under lång tid. Det betyder också att osäkerheten i undersökningarnas resultat ökar, kalibrering och andra tekniker till trots. Därför framstår det som nödvändigt att fråga sig om det är rimligt att även i framtiden satsa resurser på enkätundersökningar av den typ som nu genomförts. Och finns det realistiskt sett åtgärder som skulle kunna förbättra situationen?

4.4.2 Möjliga åtgärder

Det finns i princip två alternativa ansatser för att samla in empiriska underlag. Ett är undersökningar baserade på sannolikhetsurval. Syftet är då att med hjälp av statistisk teori dra slutsatser om egenskaper i en population, det vill säga statistisk inferens. Det andra alternativet är en mer kvalitativ ansats. Den syftar inte till inferens men väl till att ge inblick i processer och tillstånd i ett skeende eller en verksamhet. Alternativet kan knappast ersätta, men väl komplettera varandra. Båda ansatserna har också tillämpats i denna undersökning. Tillsammans ger de ett mer mångfacetterat och användbart empiriskt underlag än vad ansatserna gör var för sig. Det finns således ett värde i att båda är möjliga att tillämpa. För det måste man emellertid kunna komma till rätta med bortfallsproblematiken.

Det är inte enkelt att nå höga svarsfrekvenser vid enkäter vare sig de skickas via post eller insamlingen sker via internet. Det underlättar om frågeställaren uppfattas som trovärdig och legitim och om problemställningen upplevs som relevant för den enskilde urvalspersonen. Frågeblanketten bör ha en bra och inte för krånglig utformning, frågorna ska vara lätta att förstå och inte vara för många till antalet. Det är bra om det är lätt, trevligt och intressant att besvara frågorna. Men det är inte alltid tillräckligt.

Om man tänker sig att även i framtiden genomföra enkäter av motsvarande slag ter sig vissa åtgärder nödvändiga. Det viktigaste torde vara att kunna kommunicera på ett mycket tydligt sätt till urvalspersonerna vilken studiecirkel som avses. Det i sin tur kräver att urvalsregistret – i detta fall STUV – skulle behöva kompletteras

med information som uppfyller dessa mycket högt ställda krav på tydlighet. Man kan vidare ställa sig frågan om samverkan med studieförbunden skulle kunna öka frågeställarens legitimitet. I den nu aktuella undersökningen fanns ingen sådan direkt medverkan, representanter för studieförbunden deltog dock som referensgrupp för utvärderingen.

4.4.3 Ett alternativ?

En enkät skulle också kunna genomföras inom ramen för en helt annan ansats. Syftet skulle då vara att eliminera bortfallsdrivande problem som svårigheten att specificera studiecirkeln och att utplåna tidsavståndet mellan studiecirkelns genomförande och tiden för undersökningen. Det skulle kunna ske genom att göra ett urval av studiecirkel och vända sig till deltagarna i dem med frågeblanketterna. Distribuerar man blanketterna med hjälp av studieförbunden direkt till deltagarna vid en cirkelträff vet man att deltagarna deltagit i studiecirkeln och att den genomförts tidsmässigt i anslutning till enkäten. Med en inte alltför omfattande frågeblankett skulle man till och med kanske kunna få den ifylld under, eller i samband med, en cirkelträff.

En sådan ansats skulle lösa även ett annat problem, nämligen problemet med övertäckning. I den nu tillämpade ansatsen definierar sig stora grupper urvalspersoner som tillhörande övertäckningen, det vill säga de uppger att de inte deltagit i någon studiecirkel och därmed inte ingår i populationen. Huruvida detta är rätt eller fel är svårt att avgöra men bedömare uppger att övertäckningen är mycket begränsad, det vill säga de som enligt urvalsregistret har deltagit i en studiecirkel har bara i undantagsfall inte gjort det. I den ovan skisserade ansatsen finns ingen övertäckning.

4.5 Avslutande reflektioner

Relationen mellan de fyra syften som studieförbunden har att förhålla sig till om de vill uppbära statsbidrag är allt annat än glasklar. I rapporten har det diskuterats huruvida de ska förstås som sammanhängande eller som om de snarast är staplade på varandra, i viss mån som olika historiska avlagringar.

Valet har fallit på att se syftena som sammanhängande och därmed följer att när något av de fyra syftena uppfylls bidrar det till att i någon aspekt öka medborgarnas möjligheter att delta i samhällslivet på en jämlik och demokratisk grund. Detta har också färgat hur det empiriska materialet strukturerats. Som visat sig är det inte självklart vad som lämpligen placeras under vilket syfte vilket tydligt visar hur nära relaterade syftena kan anses vara.

Även om man utgår från att syftena hänger samman och att alla på olika sätt kan förstås som kopplade till olika aspekter av demokratiskt deltagande finns det obesvarade frågor – kring vad demokratisk utveckling innebär, vilka medborgerliga kompetenser som är viktiga att utveckla hos folket (demos) och vilket deltagande staten vill främja bland medborgarna. Detta är inte möjligt att besvara med denna rapport. Men baserat på tidigare forskning har det ändå kunnat operationaliseras till ett antal förmågor som kan anses betydelsefulla från ett ideal som ligger nära ett deltagardemokratiskt sådant med inslag av ett mer deliberativt ideal.

Undersökningen visar att om man ska operationalisera de syften som staten idag har satt upp för stödet till folkbildningen är socialt kapital ett användbart teoretiskt begrepp. Dessutom är det av vikt att se placeringen av verksamheterna inom det civila samhället och fundera kring studieförbunds och studiecirkelars betydelser som skolor i demokrati. Den möjliga funktionen måste förstås som ibland en direkt kunskapsökning, exempelvis i föreningskunskap, men i de flesta fall en indirekt sådan där cirkelmiljön och den interna demokratin där kan spilla över till verksamheter i andra sammanhang och kanske även främja att individer engagerar sig i andra sammanhang. I en sådan förhoppning bör man också ta med sig att denna utvärdering visat tecken på det som tidigare benämnts som ett kumulativt medborgarskap, alltså att de som är aktiva är mer aktiva medan de passiva förblir passiva. Om detta stämmer är det relevant att ställa frågan: när studiecirkelarna de individer som inte redan befinner sig inom andra nätverk och i andra aktiviteter som placerar dem i den aktiva medborgarskaran?

Om målet är att folkbildningen ska nå grupper som inte tillhör de redan aktiva behöver det undersökas i större utsträckning om den verkligen lyckas med det.

Slutligen visar den här genomförda utvärderingen också på behovet av att fundera över vilka undersökningsmetoder som lämpligen används i kommande studier. Erfarenheterna från denna undersökning visar på svårigheterna med att idag genomföra stora postala enkätundersökningar av cirkeldeltagandet. Därför bör man överväga alternativa undersökningsstrategier för att fånga och mäta cirkeldeltagarnas uppfattningar i framtiden.

Litteratur

- Aléx, P. (2014). KF som folkbildare. *Centrum för näringslivshistoria*. Hämtad 2014-06-08, från <http://www.handelnshistoria.se/handelsforetag/kf/kf-som-folkbildare/>
- Alexander, J. C. (2006). *The Civil Sphere*. Oxford: Oxford University Press.
- Amná, E. (2007). Associational life, youth, and political capital formation in Sweden: Historical legacies and contemporary trends. In L. Trägårdh (Ed.), *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn Books.
- Andersson, E. (2001). *Cirkelledarskapet. En intervju- och enkätstudie med cirkelledare*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Andersson, E. & Laginder, A-M. (2006). *Deltagarröster om folkbildning på distans – motiv, betydelse och datoranvändning*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Andersson, E., Laginder, A-M. & Landström, I. (2006). *Lärande, IKT och samhällsomvandling. Två rapporter om folkbildning på distans*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Andersson, E., Laginder, A-M., Larsson, S. & Sundgren, G. (1996). *Cirkelsamhället. Studiecirkelns betydelse för individ och lokalsamhälle*. (SOU 1996:47). Stockholm: Fritzes.
- Andersson, E., Larson, M. & Lindgren, L. (2009). *Studiecirkeldeltagare 2008. En studie om deltagare i studieförbundens studiecirkelverksamhet*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Andersson, E., Larson, M. & Wärvik, G.-B. (2000). *Kunskapslyftet på folkhögskola. Deltagarnas motiv för studier och för valet av folkhögskola samt deras syn på undervisningen*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Andersson, E. & Tösse, S. (2014). Särskilda studieverksamheter för äldre. Om framväxten och utvecklingen av senioruniversitet. I *Årsbok om folkbildning. Forskning & utveckling 2013* (s. 26–47). Stockholm: Föreningen för folkbildningsforskning.

- Andersson, M. (1936). Folkliga bildningssträvanden. I *Svenska folkrörelser 1*. Stockholm: Lindfors folkförlag.
- Arensmeier, C. (2013). Studiecirklar och socialt kapital. I B. Gustavsson & M. Wiklund (Red.), *Nyttan med folklig bildning. En studie av kapitalformer i folkbildande verksamhet*. Lund: Nordic Academic Press.
- Arvidson, L. (1985). *Folkbildning i rörelse. Pedagogisk syn i folkbildning inom svensk arbetarrörelse och frikyrkorörelse under 1900-talet – en jämförelse*. Malmö: Liber förlag.
- Atchley, R. C. (1989). A continuity theory of normal aging. *The Gerontologist* 29(2), 183–190.
- Badersten, B. (2002). *Medborgardygd. Den europeiska staden och det offentliga rummets etos*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Beetham, D. (1999). *Democracy and human rights*. Cambridge: Polity Press.
- Bergström, Y., Bernerstedt, M., Edström, E. & Krih, J. (2014). *Cirkelledare – folkbildningens fotfolk och drivkraft*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Bobbio, N. (1988). *Liberalism and democracy*. London: Verso.
- Boggs, D. L. (1991). *Adult civic education*. Springfield, Ill.: C.C. Thomas.
- Bron Jr, M. (2001). Civil society in Russia. A non-existent phenomenon? In M. Schemmann & M. Bron Jr (Ed.), *Adult education and democratic citizenship IV*. Krakow: Impuls Publisher.
- Bron-Wojciechowska, A. & Bron Jr, M. (1990). Adult education for democracy in Europe. *International Journal of University Adult Education*, XXIX(3), 66–84.
- Burack, A., Burman, M. & Markkula Norin, E. (2013). *Folkbildningens arbete med flexibelt lärande och digital delaktighet*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Byström, J. & Säfström, F. (2006). *Studiecirkeldeltagare 2004. Två rapporter om deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Collier, D. & Levitsky, S. (1997). Democracy with adjectives: Conceptual innovation in comparative research, *World Politics*, 49(3), 430–451.
- Crossley, N. (2001). Citizenship, intersubjectivity and the lifeworld. In N. Stevenson (Ed.), *Culture and Citizenship*. London: Sage.
- Dahl, R. A. (1992). The problem of civic competence. *Journal of Democracy*, 3(4), 45–59.

- Dahl, R. A. (2003). *Demokratin och dess antagonister*. Stockholm: Ordfront Förlag.
- Dalton, R. J. (1988). *Citizen politics in western democracies: Public opinion and political parties in the United States, Great Britain, West Germany, and France*. Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers.
- Damodaran, L., Olphert, W. & Phipps, S. (2013). Keeping silver surfers on the crest of a wave – older people's ICT learning and support needs, *Working with Older People*, 17(1), 32–36.
- Dewey, J. (1999). *Demokrati och utbildning*. Göteborg: Daidalos.
- Diamond, L. (1999). *Developing democracy: Toward consolidation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- van Dijk, J.A.G.M. (2005). *The deepening divide. Inequality in the information society*. Thousand Oaks CA. London: Sage Publications.
- van Dijk, J.A.G.M. (2006). *The network society. Social aspects of new media*. Thousand Oaks CA. London: Sage Publications.
- Earl, J. & Kimport, K. (2011). *Digitally enabled social change: Activism in the Internet age*. Cambridge, MA: MIT Press.
- von Essen, J. (2012a). Vilse i civilsamhället: Civilsamhället eller ett civilt samhälle. I J. von Essen & G. Sundgren (Red.), *En mosaik av mening: Om studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- von Essen, J. (2012b). Från folkrörelse till kartell. I J. von Essen & G. Sundgren (Red.), *En mosaik av mening: Om studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- von Essen, J., Larsson, T., Nordzell, A., Sundgren, G. & Åberg, P. (2012). Mening på marknad? I J. von Essen & G. Sundgren (Red.), *En mosaik av mening: Om studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- von Essen, J. & Sundgren, G. (Red.) (2012a). *En mosaik av mening: Om studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- von Essen, J. & Sundgren, G. (2012b). Vilse i civilsamhället. I J. von Essen & G. Sundgren (Red.), *En mosaik av mening: Om studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- von Essen, J. & Åberg, P. (2009). *Folkrörelseanknytningar och marknadsrelationer: Om studieförbunden och deras grundarorganisationer, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- European Commission (2006). *It is never too late to learn*. (23.10.2006 COM (2006) 614 final). Brussels.

- Field, J. (2009). Good for your soul? Adult learning and mental wellbeing. *International Journal of Lifelong Education*, 28(2), 175–191.
- Folkbildningsrådet (2007). *Statsbidrag till studieförbund. Kriterier och fördelningsprinciper*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Folkbildningsrådet (2011). *Redovisning av regeringsuppdrag avseende verksamhetsområden i folkbildningsförordningen (1991:977) Dnr 212-2011-090, 2011-11-15*.
- Folkbildningsrådet (2012). *Kriterier och fördelningsprincip för statsbidrag till studieförbund 2012 (PM)*. Stockholm.
- Folkbildningsrådet (2013a). *Utvärderingsplan: Cirkeldeltagarundersökning 2013*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Folkbildningsrådet (2013b). *Folkbildningens vägval och vilja. Om studieförbundens och folkhögskolornas roll och uppgifter i dagens och morgondagens samhälle*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Folkbildningsrådet (2013c). *Samlad bedömning av folkbildningens samhällsbetydelse 2012*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Folkbildningsrådet (2013d). *Fakta om folkbildning*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Folkbildningsrådet (2014). *Statsbidrag till studieförbund 2014. Villkor, kriterier och fördelning*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Fornäs, J. (1994). Ungdom, kultur och modernitet. I J. Fornäs, U. Boëthius, M. Forsman, H. Ganetz & B. Reimer (Red.), *Ungdomskultur i Sverige*. Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Galston, W. (1991). *Liberal purposes: Goods, virtues, and duties in the liberal state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gustafson, A. (2013). Ett samhällsekonomiskt perspektiv. I B. Gustavsson & M. Wiklund (Red.), *Nytan med folklig bildning. En studie av kapitalformer i folkbildande verksamhet*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hadenius, A. (1992). *Democracy and development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hannerz, U. (1992). *Cultural complexity: Studies in the social organization of meaning*. New York: Columbia University Press.
- Harding, T. (2012). Folkbildningsfältets grindvakter. I F. Wijkström (Red.), *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel*. Stockholm: European Civil Society Press.

- Harding, T., Tannå, S. & Lejhall, J. (2013). *Kulturprogrammets betydelse för lokalsamhället. Utvärdering 1 av studieförbundens kulturprogram*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Hartman, P. (2003). *Att bilda med bild. En studie av de praktisk-estetiska studiecirklarnas utveckling*. Linköping: Linköpings universitet.
- Havighurst, R. J. (1961). Successful aging. *The Gerontologist* 1, 8–13.
- Heater, D. (1999). *What is citizenship?* Cambridge: Polity Press.
- Hooghe, M. & Stolle, D. (2003). Introduction: Generating social capital. In M. Hooghe & D. Stolle (Ed.), *Generating social capital: Civil society and institutions in comparative perspective*. New York: Palgrave Macmillan.
- Jenkins, A. (2011). Participation in learning and wellbeing among older adults. *International Journal of Lifelong Education*, 30(3), 403–420.
- Jeppsson Grassman, E. & Svedberg, L. (2007). Civic participation in a Scandinavian welfare state: Patterns in contemporary Sweden. In L. Trägårdh (Ed.), *State and civil society in Northern Europe: the Swedish model reconsidered*. New York: Berghahn Books.
- Johansson, I. (1985). *För folket och genom folket*. Stockholm: Liber.
- Kalberg, S. (1993). Cultural Foundations of Modern Citizenship. In B. S. Turner (Ed.), *Citizenship and Social Theory*. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Kymlicka, W. & Norman, W. (1995). Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory. In R. Beiner (Ed.), *Theorizing citizenship*. Albany: State University of New York Press.
- Laginder, A-M. (2011). *Längtan att skapa med händerna – att lära konsthantverk i studiecirkel*. Mölndal: Bildningsförbundet Östergötland, Billes tryckeri.
- Larsson, H. (1917/1993). *Om bildning och självstudier*. Stockholm: ABF-förbundet/Bildningsförlaget.
- Larsson, S. (1999). Studiecirkeldemokratin. I E. Amnå (Red.), *Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym VIII* (SOU 1999:84, s. 243–279). Stockholm: Fritzes.
- Larsson, S. (2001a). Study circles as democratic utopia: A Swedish perspective. I A. Bron & M. Schemmann (Ed.), *Civil society, citizenship and learning*. Münster: Lit.
- Larsson, S. (2001b). Seven aspects of democracy as related to study circles. *International Journal of Lifelong Education*, 20(3), 199–217.

- Larsson, S. (2005). Förnyelse som tradition. I A-M. Laginder & I. Landström (Red.), *Folkbildningen som samtidig eller tidlös*. (Mimers antologier.) Linköping: Linköpings universitet.
- Levy, R. et al. (Ed.) (2005). *Towards an interdisciplinary perspective on the life course*. Amsterdam: Elsevier.
- Lindgren, L. (1999). Det idealiserade föreningslivet. I E. Amnå (Red.), *Civilsamhället*. SOU 1999:84. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Lipset, S. M. (1963). *Political man*. London: Mercury Books.
- Lundberg, M. (2003). *Om överläggande samtal och hållbar utveckling. En studie av deliberativ demokrati*. (Filosofiska fakultetens FiF-avhandling, 66/03.) Linköping: Institutionen för beteendevetenskap.
- Milner, H. (2002). *Civic literacy – How informed citizens make democracy work*. Hanover, NH: University Press of New England.
- Min, S-J. (2010). From the digital divide to the democratic divide: Internet skills, political interest, and the second-level digital divide in political Internet use. *Journal of Information Technology & Politics*, 7, 22–35.
- Norris, P. (2001). *Digital divide? Civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. C. (1997). *Cultivating humanity: A classical defense of reform in liberal education*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Nussbaum, M. C. (2010). *Not for profit: Why democracy needs the humanities*. Princeton: Princeton University Press.
- Olsen, J.P. (1990). *Demokrati på svenska*. Helsingborg: Carlssons.
- Olsson, O. (1994/1941). *Studiecirkeln: en orientering*. Borgholm: ABF Bildningsförlaget.
- Ouwehand, C., Denise, T.D. & Bensing, J.M. (2007). A review of successful aging models. *Clinical Psychology Review*, 27, 873–884.
- Phillipson, C. (2009). Reconstructing theories of aging: The impact of globalization on critical gerontology. In V. L. Bengtson et al. (Ed.), *Handbook of Theories of Aging* (s. 615–628). New York: Springer.
- Prop. 1963:36. *Angående ökat stöd till föreläsnings- och studiecirkelverksamhet m.m.*
- Prop. 1980/81:127. *Om folkbildning m.m.*
- Prop. 1990/91:82. *Om folkbildning*.
- Prop. 1997/98:115. *Folkbildning*.

- Prop. 2005/06:192. *Lära, växa, förändra. Regeringens folkbildningsproposition.*
- Prop. 2009/10:55. *En politik för det civila samhället.*
- Prop. 2013/14:172. *Allas kunskap – allas bildning.*
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community.* New York: Simon & Schuster.
- Rothstein, B. (Red.) (1995). *Demokrati som dialog.* Stockholm: SNS förlag.
- Rothstein, B. & Stolle, D. (2003). Social capital, impartiality and the welfare state: An institutional approach. In M. Hooghe & D. Stolle (Ed.), *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective.* New York: Palgrave Macmillan.
- Rowe, J. W. & Kahn, R. L. (1997). Successful aging. *The Gerontologist*, 37(4), 433–440.
- Saunders, P. (1993). Citizenship in a liberal society. In B. S. Turner (Ed.), *Citizenship and social theory* (s. 57–90). Newbury Park, Calif.: Sage.
- SCB (2012). *Svenskt valdeltagande under hundra år.* (Demokratistatistisk rapport 13.) Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2014). *Befolkningspyramiden för Sverige: Andelen äldre fördubblad på 100 år.* Tillgänglig: http://www.scb.se/sv/_Hitta-statistik/Artiklar/Andelen-aldre-fordubblad-pa-100-ar/.
- SFS 1912:229. *Kungliga Maj:ts nådiga kungörelse angående understödjande av folkbiblioteksväsendet.* Stockholm: Ecklesiastikdepartementet.
- SFS 1991:977. *Förordning om statsbidrag till folkbildningen* (med kompletteringar 1992:737, 1998:973, 2000:1451 samt 2006:1499). Stockholm: Fritzes.
- Shelley, M. C., Thrane, L. E. & Shulman, S. W. (2006). Generational differences in information technology use and political involvement. *International Journal of Electronic Government Research*, 2(1), 36–53.
- SOU 1924:5. *Betänkande med utredning och förslag angående det fria och frivilliga folkbildningsarbetet.* Stockholm: Ecklesiastikdepartementet.
- SOU 1946:68. *Betänkande och förslag angående det fria och frivilliga folkbildningsarbetet. Del I, Allmänt folkbildningsarbete.* Stockholm: Ecklesiastikdepartementet.

- SOU 1961:44. *Folkbildningsarbete och ungdomsverksamhet. Överväganden och förslag av 1960 års folkbildningsutredning*. Stockholm: Ecklesiastikdepartementet.
- SFS 1963:463. *Om statsbidrag till det fria och frivilliga folkbildningsarbetet*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 1979:85. *Folkbildning för 80-talet. Betänkande av 1975 års folkbildningsutredning*. Stockholm: Liber Förlag.
- SFS 1981:518. *Förordning om statsbidrag till studiecirklar m.m.* Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SFS 1981:519. *Förordning om statsbidrag till kulturverksamhet i studieförbunden m.m.* Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 2012:72. *Folkbildningens samhällsvärden – en ny modell för statlig utvärdering*. Stockholm: Fritzes.
- Statistisk Årsbok (2004). Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Statistisk Årsbok (2014). Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Stolle, D. (2003). The Sources of Social Capital. In M. Hooghe & D. Stolle (Ed.), *Generating social capital: Civil society and institutions in comparative perspective*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sundgren, G. (2003). Folkbildningens särart som fenomen och problem. I SOU 2003:94 *Folkbildningens särart? Offentlighet, forskning och folkbildares självförståelse*. Stockholm: Fritzes.
- Sundgren, G. (2012). Vilse i civilsamhället: Folkbildning och civilsamhälle. I J. von Essen & G. Sundgren (Red.), *En mosaik av mening: Om studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Svedberg, L., von Essen, J. & Jegermalm, M. (2010). *Svenskarnas engagemang är större än någonsin. Insatser i och utanför föreningslivet*. (Ersta Sköndal högskola arbetsrapportserie, 68.) Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Svensson, A. (1994). *Vilka deltar i studiecirklar? Rapport från en undersökning av deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet hösten 1992*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Svensson, A. (1996). *Vilka deltar i studiecirklar? II. Rapport från en undersökning av deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet hösten 1995*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Svensson, A. (2002). *Studiecirkeldeltagare 2000. Rapport från en undersökning av deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet studieåret 2000*. Stockholm: Folkbildningsrådet.

- Tielen, G. (1998). Integrating senior citizens into the information society. *Ageing International*, 24(2–3), 143–153.
- Waldén, L. (1994). *Handen och anden. De textila studiecirkelarnas hem-ligheter*. Stockholm: Carlssons.
- Walker, A. (2009). Aging and social policy: Theorizing the social. In V. L. Bengtson et al. (Ed.), *Handbook of theories of aging* (s. 595–613). New York: Springer.
- Walzer, M. (1983). *Spheres of justice: A defense of pluralism & equality*. Oxford: Blackwell.
- WHO (2002). *Active ageing: A policy framework*. Geneva: WHO.
- Wibeck, V. (2011). *Fokusgrupper. Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Withnall, A. (2012). Lifelong or Longlife? Learning in the Later Years. In D. N. Aspin et al. (Ed.), *Second international handbook of lifelong learning* (s. 649–664). Dordrecht: Springer.
- Åberg, P. (2008). *Translating popular education: Civil society cooperation between Sweden and Estonia*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Åberg, P. (2012). Den vilda jakten på legitimiteten, i: J. von Essen & G. Sundgren (Red.), *En mosaik av mening: Om studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Åberg, P. (2013). Managing expectations, demands and myths: Swedish study associations caught between civil society, the state and the market. *Voluntas*, 24(3), 537–558.
- Åberg, P. (2014). Medborgarskap och utbildningens instrumentalisering: Martha Nussbaum och den demokratiska medborgaren. I A. Burman (Red.), *Att växa som människa. Om bildningens traditioner och praktiker*. (Södertörn Studies in Higher Education.) Huddinge: Södertörns högskola.
- Åberg, P. & von Essen, J. (2013). *Tradition, resurs eller nödvändighet? Om relationerna mellan folkhögskolor och deras huvudmän*. Stockholm: Folkbildningsrådet.

Bilaga A. Enkät

Till dig som var deltagare i studiecirkel/kurs 2012 i

Ämne <SUN1>

Ämne <SUN4>

vid <studieförbundets namn>

Deltagare i studiecirkel/kurs år 2012

Enkäten riktar sig till dig som deltog i en studiecirkel/kurs under 2012.

Syftet med enkäten är att få kunskap om vilken betydelse studiecirkelarna/kurserna har för deltagarna. Enkäten ingår i utvärderingen av de tio studieförbundens verksamhet.

Undersökningen genomförs av Statistiska centralbyrån (SCB) på uppdrag av Folkbildningsrådet (FBR) i samarbete med Göteborgs universitet och Ersta Sköndal Högskola.

På nästa sida finns mer information om undersökningen.

Känner du inte igen din studiecirkel/kurs?

Om du inte känner igen din studiecirkel/kurs utifrån ämnet (se ovan) – fundera på om den hade ett annat namn än ämnet. Vi har haft tillgång till studiecirkelns/kursens ämne, men inte dess namn.

Om du är tveksam till om du alls deltog i en studiecirkel/kurs – fundera på om du deltog i en utbildning eller annan aktivitet inom en organisation som samarbetar med ett studieförbund.

Dina svar är viktiga

Du är en av 12 000 personer som har blivit slumpmässigt utvalda från studieförbundens deltagarregister bland dem som 2012 deltog i en studiecirkel/kurs. Dina svar är betydelsefulla, eftersom de bidrar till kunskapen om vilken inverkan deltagande i studiecirkelklar har.

Vi vill ge en så korrekt bild som möjligt och ber dig därför fylla i enkäten så noga du kan. Det är frivilligt att delta i undersökningen, men din medverkan är viktig. Den bidrar till att resultaten blir mer tillförlitliga. Dina svar kan inte ersättas med någon annans.

Du gör så här

Du kan besvara frågorna via www.insamling.scb.se.

Logga då in med användarnamn och lösenord.

Om du istället väljer att besvara pappersblanketten skickar du in den i det portofria svarskuvertet.

Vi ber dig besvara frågorna så snart som möjligt.

Användarnamn:	Verdana 11
Lösenord:	Verdana 11

Tack för din medverkan!

Med vänlig hälsning

Eva Åström
Nationell utvärderare
Folkbildningsrådet

Sonia Björkeröth
Undersökningsledare
SCB

Var god vänd

Är du osäker på om du deltagit i den angivna studiecirkeln? Då kan du kontakta:

Eva Andersson tel. 031-786 2415, eva.andersson@ped.gu.se

Mats Bernerstedt, tel. 070-555 93 57, mats@uppdragorrelse.se

Eva Åström, tel. 08-412 48 37, eva.astrom@folkbildning.se

Postadress: Folkbildningsrådet, Box 380 74, 100 64 Stockholm

Frågor om insamlingen:

SCB, enkätenheten

fbr@scb.se

Telefon: 019-17 69 30

Postadress: SCB, DIH/ENK, 701 89 Örebro

Hur lämnade uppgifter används

Uppgifterna som lämnas i enkäten kommer att användas för att utvärdera studieförbundens verksamhet och studiecirkelkursernas betydelse samt för forskning om folkbildningen.

För att inte belasta dig med alltför många frågor kommer vi att komplettera dina svar med uppgifter som redan finns hos SCB. Uppgifter om kön, ålder, födelse-land (i grupper) och föräldrars födelse-land (i grupper) hämtas från registret över totalbefolkningen. Uppgifter om högsta avslutade utbildning hämtas från utbildningsregistret och uppgifter om yrke hämtas från yrkesregistret.

Från studieförbundens deltagarregister hämtas uppgifter om studieämne, ämnesinriktning, antal deltagare i studiecirkeln, studieförbund, distrikt, avdelning, kommun, arrangemangstyp, år, verksamhetsform, funktion, antal sammankomster och antal timmar. Om du under 2012 varit cirkeldeltagare i mer än en cirkel och vid olika studieförbund hämtas uppgift om antal cirklar och ämne per studieförbund.

Efter avslutad bearbetning hos SCB överlämnas en avidentifierad fil för utvärderingsändamål till FBR. FBR kommer i sin tur analysera materialet tillsammans med forskare på Göteborgs universitet, Ersta Sköndal Högskola samt en fristående konsult.

Materialet kommer även att lämnas ut för forskningsändamål till Göteborgs universitet och Ersta Sköndal Högskola. Denna forskning omfattas också av statistiksekretess (se nedan). Vid Ersta Sköndal högskola kommer materialet att användas för forskning om studieförbundens olika verksamheter där bland annat motiven för deltagande i studiecirklar är en viktig del. Göteborgs universitet kommer att använda materialet till forskning som syftar till att följa utvecklingen av studiecirkelverksamheten och dess betydelse för deltagarna över tid.

Skydd av lämnade uppgifter

Det kommer inte att framgå vad just du har svarat när undersökningens resultat redovisas.

Uppgifterna som lämnas skyddas av sekretess enligt 24 kap. 8 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400). De personer vid SCB som arbetar med undersökningen omfattas av reglerna om handlingssekretess och tystnadsplikt. Samma sekretesskydd gäller hos uppdragsgivaren, Göteborgs universitet och Ersta Sköndal Högskola.

Regler för personuppgiftsbehandling finns även i personuppgiftslagen (1998:204) samt i lagen (2001:99) och förordningen (2001:100) om den officiella statistiken.

Information om personuppgifter

Var och en har rätt att en gång per kalenderår få gratis information om egna personuppgifter som hanteras på myndigheten. Om personuppgifter skulle komma att behandlas i strid med personuppgiftslagen har man rätt att begära att personuppgifterna rättas, blockeras eller raderas. Numret högst upp på blanketten och ovanför brevetts första rubrik är bl.a. till för att SCB under insamlingen ska kunna se vilka som har svarat.

Resultat

Resultaten från undersökningen kommer att redovisas i en rapport från Folkbildningsrådet under 2014. Denna rapport kan i ett senare skede komma att omarbetas till en eller flera vetenskapliga artiklar.

Deltagare i studiecirkel/kurs år 2012

Ämnet som står på första sidan kommer från studieförbundens register. Namnet på studiecirkeln/kursen kan ha varit ett annat. Om du deltog i mer än en studiecirkel/kurs ber vi dig svara för den som handlade om det ämne som står på första sidan.

1. **Stämmer det att du under 2012 deltog i en studiecirkel/kurs, i fortsättningen kallad cirkel, i det ämne som står på första sidan i följebrevet?**

- Ja, det stämmer → Gå till fråga 3
 Nej → Gå till fråga 2

2. **Om du svarat nej på fråga 1, deltog du under 2012 i någon annan cirkel?**

- Ja. I vilket ämne? *Skriv i rutan! Fortsätt sedan att besvara enkäten.*

- Nej → *Tack för din medverkan! Var vänlig skicka tillbaka enkäten till SCB i det portofria kuvertet.*

3. **Var det viktigt för dig att välja just det här studieförbundet?**

- Ja, mycket viktigt
 Ja, ganska viktigt
 Ja, lite viktigt
 Nej, att det blev just det här studieförbundet berodde på annat, till exempel tid, plats, utbud
 Vet inte vilket studieförbund som ordnade cirkeln

4. **Deltog du under 2012 i mer än en cirkel?**

- Nej
 Ja, jag deltog i en till
 Ja, jag deltog i två till
 Ja, jag deltog i minst tre till

5. **Har du deltagit i cirklar före 2012?**

- Nej
 Ja, 1–2 cirklar
 Ja, fler än 2 cirklar

*Nu följer några frågor om varför du deltog i just den här cirkeln.
Sätt ett kryss för varje fråga!*

6. Var det viktigt för dig...	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Lite viktigt	Inte alls viktigt	Inte aktuellt
a. ... att förbättra dina allmänkunskaper?	☐	☐	☐	☐	
b. ... att skaffa dig kunskaper/färdigheter inom ett speciellt intresseområde?	☐	☐	☐	☐	
c. ... att skaffa dig kunskaper/färdigheter för ditt yrke/arbete?	☐	☐	☐	☐	☐
d. ... att skaffa dig kunskaper/färdigheter för föreningsarbete eller fackligt arbete?	☐	☐	☐	☐	☐
e. ... med gemenskapen?	☐	☐	☐	☐	
f. ... att möta nya människor?	☐	☐	☐	☐	
g. ... eftersom det krävdes för uppdrag i en förening?	☐	☐	☐	☐	☐

7. Hur mycket kostade cirkeln för dig?

Den var gratis
 Mindre än 1000 kronor
 1000 kronor eller mer

8. Vad stämmer bäst in på den cirkel du deltog i?

Vi var en grupp som själva tog initiativ till cirkeln
 Cirkeln var en del av verksamheten i en förening/organisation
 Cirkeln fanns i studieförbundets program, annons eller liknande

*Nu följer några frågor om hur ni arbetade i cirkeln.
Sätt ett kryss för varje fråga!*

9.1. Hur mycket ...	Mesta delen av tiden	Viss del av tiden	Inte alls
a. ... arbetade ni i grupp?	☐	☐	☐
b. ... arbetade ni var och en för sig?	☐	☐	☐
c. ... arbetade ni praktiskt med material såsom tyg, trä, lera?	☐	☐	☐
d. ... visade cirkelledaren hur ni skulle göra?	☐	☐	☐
e. ... övade ni tillsammans på en aktivitet (till exempel dans, teater, musik)?	☐	☐	☐
f. ... utgick ni från texter och samtalade kring dem?	☐	☐	☐
g. ... samtalade ni utifrån frågor/diskussionsämnen som gruppen själv bestämde?	☐	☐	☐

h.	... samtalade ni utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter i ämnet?	☐	☐	☐
i.	... samtalade ni utifrån cirkelledarens kunskaper och erfarenheter i ämnet?	☐	☐	☐
j.	... hade cirkelledaren genomgångar för gruppen?	☐	☐	☐
k.	... löste ni övningsuppgifter i bok eller i studiematerial?	☐	☐	☐
9.2.	Ingick något av följande i cirkeln?	Ja	Nej	
a.	Hade ni hemuppgifter?	☐	☐	
b.	Hade ni prov?	☐	☐	
c.	Gjorde ni studiebesök, studieresa eller liknande?	☐	☐	
d.	Fick ni någon föreläsning av någon annan än cirkelledaren?	☐	☐	
<i>Nu följer några frågor om internetanvändning i cirkeln eller i anslutning till cirkeln. Sätt ett kryss för varje fråga!</i>				
10.1.	Hur mycket använde ni ...	Mycket	Till viss del	Inte alls
a.	... e-post?	☐	☐	☐
b.	... sociala medier, till exempel Facebook, Twitter?	☐	☐	☐
c.	... en lärplattform, till exempel First Class, Google-docs, Blackboard?	☐	☐	☐
d.	... sökmotorer, till exempel Google?	☐	☐	☐
e.	... en egen hemsida eller blogg för cirkeln?	☐	☐	☐
f.	... videokonferens, Skype, chatt eller liknande?	☐	☐	☐
10.2	Hur mycket användes internet ...			
a.	... av cirkelledaren för att lämna ut information och studiematerial?	☐	☐	☐
b.	... av deltagarna för att söka information om cirkelns ämne?	☐	☐	☐
c.	... för kommunikation mellan cirkelträffarna?	☐	☐	☐
d.	... för att lösa gemensamma uppgifter?	☐	☐	☐
e.	... för att genomföra cirkelträffar på distans?	☐	☐	☐

11. Hur gick det till när det bestämdes vad cirkelträffarna skulle innehålla?
Kryssa det svarsalternativ som stämmer bäst!

Det bestämdes av cirkelledaren, studieförbundet, skriftligt studiematerial eller liknande

Det bestämdes av cirkelledaren och deltagarna gemensamt

Det bestämdes gemensamt av deltagarna

Varje deltagare bestämde själv

---

12. Hur gick det till när det bestämdes hur ni skulle arbeta i cirkeln?
Kryssa det svarsalternativ som stämmer bäst!

Det bestämdes av cirkelledaren, studieförbundet, skriftligt studiematerial eller liknande

Det bestämdes av cirkelledaren och deltagarna gemensamt

Det bestämdes gemensamt av deltagarna

Varje deltagare bestämde själv

---

13. Tycker du att cirkeln har förbättrat dina kunskaper eller färdigheter?

Ja, mycket

Ja, till viss del

Nej   → Gå till fråga 16

---

14. Hur viktigt var följande när det gällde att lära nytt?
Sätt ett kryss för varje fråga!

	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Lite viktigt	Inte alls viktigt	Hade inte studiematerial
a. Hur viktig var cirkelledaren?	☐	☐	☐	☐	
b. Hur viktiga var de andra deltagarnas erfarenheter?	☐	☐	☐	☐	
c. Hur viktigt var studiematerialet (till exempel bok, film, material från internet eller andra källor)?	☐	☐	☐	☐	☐

---

15. Hur mycket har du efter cirkeln använt dina nya kunskaper/färdigheter...
Sätt ett kryss för varje fråga!

	Mycket	Till viss del	Inte alls	Inte aktuellt
a. ... i privatlivet (hemma eller på fritiden)?	☐	☐	☐	
b. ... i en förening, församling eller annan organisation?	☐	☐	☐	☐
c. ... i ett nätverk eller annan grupp?	☐	☐	☐	☐
d. ... i yrkeslivet som anställd?	☐	☐	☐	☐
e. ... i ditt eget företag?	☐	☐	☐	☐
f. ... i området där du bor?	☐	☐	☐	
g. ... i samhällslivet i stort?	☐	☐	☐	
h. ... i kulturlivet som utövare?	☐	☐	☐	☐

16. Har du genom cirkeln blivit inspirerad till att ...

Sätt ett kryss för varje fråga!

	Ja, och jag har redan gjort det	Ja, och jag tänker göra det	Kanske	Nej
a. ... fortsätta studera ämnet?	☐	☐	☐	☐
b. ... gå fler cirklar?	☐	☐	☐	☐
c. ... gå en längre utbildning?	☐	☐	☐	☐
d. ... försörja dig på det cirkeln handlade om?	☐	☐	☐	☐
e. ... gå med i en förening, nätverk, aktionsgrupp etc.?	☐	☐	☐	☐
f. ... påverka saker i samhället?	☐	☐	☐	☐
g. ... använda internet?	☐	☐	☐	☐
h. ... besöka bibliotek, museer och liknande?	☐	☐	☐	☐
i. ... ta del av kultur, såsom konserter, teater och liknande?	☐	☐	☐	☐
j. ... utöva kultur eller till eget skapande?	☐	☐	☐	☐

*Nu följer några frågor om diskussioner som kan ha ingått i cirkeln eller som ni talat om ändå.
Kryssa ett svarsalternativ på varje fråga!*

17.1. Hände det att ni diskuterade samhällsfrågor som till exempel miljöfrågor, arbetslöshet, jämställdhet, integration, välfärd eller utbildning?

Ja, det ingick som en del i cirkeln
 Ja, det hände, men bara spontant i cirkeln, i pauser eller liknande
 Nej, vi hade inga sådana diskussioner → *Gå till fråga 18*

17.2. Hur ofta hände det?

Någon gång
 Flera gånger
 Varje gång

	Ja	Nej	Ingen uppfattning
17.3. Kom det fram olika åsikter?	☐	☐	☐
17.4. Upplevde du att alla fick säga sin mening?	☐	☐	☐
17.5. Ökade din insikt eller kunskap?	☐	☐	☐
17.6. Påverkades din uppfattning?	☐	☐	☐

17.7. Fick diskussionerna dig att göra något för att påverka?

Ja, men det blev en engångshändelse
 Ja, och jag har fortsatt att försöka påverka
 Nej

18.1. Hände det att ni diskuterade hur det är i er närmiljö? Vi tänker då på trivseln i era bostadsområden, utemiljön, utbudet av affärer och annan service, kultur och fritidsaktiviteter eller hur vård och skola fungerar.

- Ja, det ingick som en del i cirkeln
 Ja, det hände, men bara spontant i cirkeln, i pauser eller liknande
 Nej, vi hade inga sådana diskussioner → *Gå till fråga 19*

18.2 Hur ofta hände det?

- Någon gång
 Flera gånger
 Varje gång

	Ja	Nej	Ingen uppfattning
18.3. Kom det fram olika åsikter?	☐	☐	☐
18.4. Upplevde du att alla fick säga sin mening?	☐	☐	☐
18.5. Ökade din insikt eller kunskap?	☐	☐	☐
18.6. Påverkades din uppfattning?	☐	☐	☐

18.7. Fick diskussionerna dig att göra något för att påverka?

- Ja, men det blev en engångshändelse
 Ja, och jag har fortsatt att försöka påverka
 Nej

Här följer några frågor om hur cirkeln kan ha påverkat dig som person.

Sätt ett kryss för varje fråga!

19. Har du ...	Mycket	Ganska mycket	Lite	Inte alls
a. ... känt ökad trivsel och ökat välmående?	☐	☐	☐	☐
b. ... blivit bättre på att samarbeta?	☐	☐	☐	☐
c. ... blivit bättre på att lyssna på andra?	☐	☐	☐	☐
d. ... fått nya värderingar?	☐	☐	☐	☐
e. ... blivit säkrare som person?	☐	☐	☐	☐
f. ... blivit bättre på att uttrycka dig?	☐	☐	☐	☐
g. ... utvecklat din kreativitet?	☐	☐	☐	☐
h. ... utvecklat ditt kritiska tänkande?	☐	☐	☐	☐
i. ... blivit bättre på att fatta välgrundade beslut?	☐	☐	☐	☐

Här följer några frågor om gemenskap och bemötande i cirkeln.

Sätt ett kryss för varje fråga!

	Ja	Nej	Ingen uppfattning
20.1. Upplevde du att du blev en del av en gemenskap genom cirkeln?	☐	☐	☐
20.2. Avstod du någon gång från att yttra dig för att inte skapa motsättningar i cirkeln?	☐	☐	☐
20.3. Kände du dig någon gång illa bemött i cirkeln?	☐ Ja ☐ Nej → Gå till fråga 21		
20.4. Kände du dig illa bemött på grund av ...	Sätt ett kryss för varje fråga!		
	Ja	Nej	
a. ... ålder?	☐	☐	
b. ... åsikt?	☐	☐	
c. ... trosuppfattning?	☐	☐	
d. ... etnisk tillhörighet?	☐	☐	
e. ... funktionsnedsättning?	☐	☐	
f. ... kön?	☐	☐	
g. ... sexuell läggning?	☐	☐	
h. ... könsidentitet eller könsuttryck?	☐	☐	
i. ... annat?	☐	☐	

---

21. Vilken var din huvudsakliga sysselsättning under 2012?

Kryssa endast i en ruta!

Anställd på heltid
 Anställd på deltid
 Arbetade i eget företag/jordbruk
 Arbetade eller studerade i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd
 Studerade
 Var arbetslös/arbets sökande
 Var pensionerad
 Tog hand om eget hushåll, vård av eget barn
 Annat

---

22. Har du någon form av funktionsnedsättning som inte beror på tillfällig skada/sjukdom?

Ja
 Nej

23. Röstade du i det senaste ...
Sätt ett kryss för varje fråga!

	Ja	Nej	Jag var inte röstberättigad
a. ... kommunvalet?	☐	☐	☐
b. ... landstingsvalet?	☐	☐	☐
c. ... riksdagsvalet?	☐	☐	☐

Här följer några frågor om frivilligt arbete, dvs arbete och insatser som utförs på frivillig grund, oavlönat (eller mot ett symboliskt arvode) och på fritiden. Ibland kallas detta för ideellt arbete.
Sätt ett kryss för varje fråga!

24.1. Har du under de senaste 12 månaderna utfört frivilligt arbete i form av ...

	Ja	Nej
a. ... praktiska insatser, till exempel städning, kaffekokning, skjutsning, funktionär vid evenemang?	☐	☐
b. ... insamling, till exempel bössinsamling, lotteri, loppmarknad, ansökan till myndigheter om ekonomiskt bidrag?	☐	☐
c. ... direkta hjälpinsatser för enskilda eller grupper, till exempel stödsamtal, hembesök, telefonjour, praktisk hjälp?	☐	☐
d. ... information, opinionsbildning eller andra utåtriktade aktioner (till exempel information i skolor, uppvaktning av politiker, kampanjer)?	☐	☐
e. ... utbildning eller ledarskap?	☐	☐
f. ... styrelseuppdrag?	☐	☐
g. ... annat?	☐	☐

24.2. Har du någon gång tidigare utfört någon form av frivilligt arbete?
 Ja
 Nej

Här följer några frågor om föreningsaktivitet etc.
Sätt ett kryss för varje fråga!

25.1. Är du medlem i någon förening, nätverk, organisation, aktionsgrupp eller liknande?
 Ja
 Nej

25.2. Deltar du aktivt i möten och aktiviteter i denna eller dessa?
 Ja
 Nej

26. Har du fler synpunkter om ditt cirkeldeltagande eller kommentarer i övrigt?
Skriv i rutan nedan!

Tack för din medverkan!

Bilaga B. Folkbildningsstödet fram till 1990

I kapitel 2 diskuterades statens syften med stödet till folkbildningen. Där togs också i viss mån upp hur detta stöd och syftena med det växt fram över tid, med särskilt fokus på tiden från 1990 och framåt. Historiken till dagens syften och hur staten, i statliga utredningar, propositioner etc. uppfattat folkbildningens roll och vilka motiv som angetts för att folkbildningens organisationer ska uppbära statligt stöd går emellertid långt tillbaka i tiden.

I kapitel 2 nämndes att folkhögskolorna uppburit stöd sedan 1872 och studiecirkelverksamhet sedan 1912. Denna bilaga utvecklar kring utvecklingen från tidigt 1900-tal fram till 1990. Tiden från 1990 har, vilket nämnts ovan, redan behandlats i kapitel 2.

Folkbildningsstödet under 1900-talets första hälft

Redan i början av 1920-talet tillsattes en folkbildningsutredning som i sitt betänkande (SOU 1924:5) skrev: ”Folkbildningsarbetets uppgift är framför allt att hos så många som möjligt uppväcka medborgarsinne och känsla för de andliga värdenas betydelse”. Denna formulering har koppling till demokratibegreppet som vi ser det idag. Men det är oklart om man såg demokrati som ett syfte med statens stöd. Tydligare är kopplingen till det nutida syftet att bidra till att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället och även till syftet om delaktighet i kulturlivet.

Det breda statliga stödet till studiecirkelarna lät vänta på sig till 1947 och följde på förslag i 1946 års folkbildningsbetänkande. Utredningen hade uppdragits att bedöma hur villkoren för statens stöd till folkbildningsarbetet skulle se ut. I direktiven ingick också att undersöka hur folkbildningen kunde bidra till att göra kulturens förmåner tillgängliga för alla medborgare, inte minst för landsbygdens befolkning. Sedan konstaterades:

Av gammalt står det frivilliga bildningsarbetet i nära förbindelse med den folkliga självstyrelsens idé. Tanken, att vårt statskicks rätta funktion är beroende av samhälleliga kunskaper och ett självständigt omdöme hos den enskilde medborgaren, äger förvisso alljämt sin giltighet. (SOU 1946:68)

Utredarna menade därför att staten borde understödja verksamhet kring samhällsliv, kultur och historia. Dessa skrivningar visar hur frågor om demokrati, medborgarnas kompetens och kultur funnits med under lång tid i det perspektiv som staten anlagt på folkbildningen, eller åtminstone i samband med det stöd staten gett ut. Därtill syns hur dessa olika aspekter knutits samman, vilket ytterligare stärker det som redan sagts, nämligen att de olika syftena som finns idag är nära besläktade med varandra och att det är svårt att tala om något eller några syften som överordnade andra.

I 1946 års betänkande återkom en likartad skrivning som den i betänkandet från 1924, nämligen att folkbildningens främsta uppgifter är ”att uppväcka medborgarens sinne och känsla för andliga värden och att i olika avseenden medverka till vårt folks demokratiska fostran” (SOU 1946:68, s. 110). Här lade alltså utredarna till en skrivning om folkets demokratiska fostran, något som sedan fortsatt att utgöra en del av statens skrivningar kring motiven för att ge stöd till folkbildningen. Samtidigt lyftes i betänkandet fram att folkbildningen har en tudelad uppgift, inte bara medborgerlig bildning utan även bidrag till individens personliga utveckling. I detta finns en grund till den uppdelning i olika analysnivåer – individ respektive samhälle – som använts i denna rapport. Dessutom diskuteras i 1946 års betänkande att bildningsarbetet inte bara bör begränsas till intellektuell fostran utan också bör omfatta estetiska program. Musik, teater och konst nämns särskilt. Därmed finns kulturen med som en aspekt av folkbildningen.

Granskningen av hur staten stött studiecirkelar och folkbildning fram till 1950-talet visar att det handlat om att stödja en verksamhet för vilken staten inte haft några egna målsättningar. Motiven för stödet har i hög grad handlat om att ge en större del av befolkningen tillgång till bildning i vid bemärkelse. De framväxande studieförbunden sågs också som särskilt behjärtansvärda att stödja ur detta perspektiv, inte minst för att de hade visat sig nå så många människor.³² Värdet för demokratin lyftes fram ur perspektivet att främja medborgarnas bildning, och då inte begränsat till bildning i samhällsfrågor.

Folkbildningsstödet från mitten av 1900-talet fram till 1990

En ny förordning om statsbidrag till det fria och frivilliga folkbildningsarbetet kom 1963 (SFS 1963:463). Den föregicks av en folkbildningsutredning (SOU 1961:44) och en proposition från regeringen (Prop. 1963:36). Förordningen innehöll emellertid inga skrivningar om statens intentioner, syften eller mål med att ge bidrag till verksamheten.

---

32 1944/45 fanns det 17 053 studiecirkelar, med 199 000 deltagare och med 232 000 sammankomster (SOU 1946:68, s. 52).

Den nya förordningen ska ses mot bakgrund av att antalet studiecirkelar närapå hade fyrdubblats sedan 1944/45. Bildningsarbetet kopplades både i betänkandet och i den efterföljande propositionen tydligt till relationerna mellan folkbildningens organisationer och olika folkrörelser. Det är genom de relationerna som folkbildningen kan bidra till att ”stärka och utveckla demokratin i vårt land” (Prop. 1963:36, s. 7). Tillväxten av studiecirkelar medförde en kraftig kostnadsökning för staten och en översyn behövdes därför. Betoningen från tidigare på att folkbildningen ska bidra både till personlig utveckling och till demokratisk medborgarfostran behölls. På det stora hela överläts till folkbildningens organisationer att formulera syftesbeskrivningen för verksamheten och utifrån det skulle staten sedan bestämma om man ville stödja den.

Den tidigare uppgiften för bildningsförbunden att bedriva kompletterande elementär undervisning förväntades försvinna eller förändras, i takt med det allmänna skolväsendets uppbyggnad. Utöver ovan nämnda förväntade demokratiska funktion kom bildningsarbetet även fortsättningsvis att knytas samman med kultur och kulturellt framåtskridande.

Vad gäller statens uppgift anslöt sig utredarna till principerna i 1946 års betänkande om att staten ska ge studiearbetet hjälp till självhjälp och inte ge stöd på sådant sätt att bildningsarbetets frihet inskränktes. Det nya var att stödet skulle ta hänsyn till vuxenundervisning i övrigt och att en avgränsning mot yrkesundervisning borde ske. Utredarna menade att det statliga stödet borde ökas för att folkbildningsorganisationerna skulle kunna vara nyskapare inom bildningsarbetet och för att kunna höja kvaliteten (SOU 1961:44, s. 144ff).

Nästa folkbildningsproposition kom 1981 (Prop. 1980/81:127). Den utgick från ett betänkande (SOU 1979:85) från folkbildningsutredningen som tillsattes 1975. Under åren fram till denna nya proposition hade studieförbunden och deras verksamhet diskuterats både i kulturpolitikens mål och i de politiska mål som formulerats för vuxenutbildningen. Gällande vuxenutbildningen handlade det snarast om att betona skillnader mellan folkbildning och vuxenutbildning, vilka man fann bland annat i studieförbundens folkrörelseanknytning, deras ideologiska profilering och i verksamhetens fria och frivilliga karaktär.

Liksom i 1960-talets utredningsarbete saknade staten egna formuleringar om syftet med sin bidragsgivning och hänvisade till vad studieförbunden ansågs ha för mål. Folkrörelseförankringen sågs som en tillgång, studier borde erbjudas även åt allmänheten, korttidsutbildade borde få möjligheter till överbyggande utbildning, utbildning i aktuella samhällsfrågor borde ges och studieförbunden borde främja medborgarnas delaktighet i kulturlivet och deras eget kulturella skapande. I propositionen angavs folkbildningsarbetets allmänna syften: att utveckla deltagarnas förmåga att kommunicera, tänka självständigt, se sammanhang, tillämpa sina kunskaper och påverka utvecklingen av samhälle och arbetsliv samt att ge skolning i praktisk

demokrati och utveckla människors estetiska och skapande förmåga. Vidare betonas uppgiften att ”nå de resurssvaga, de utbildningsmässigt och kulturellt eftersatta grupperna” (Prop. 1980/81:127, s. 17f).

Som ett resultat av propositionen utfärdades två förordningar, en om kulturverksamhet i folkbildningen (SFS 1981:519), en om studiecirklar (SFS 1981:518). Ingen av dem innehöll några mål för eller syften med bidraget.

Bilaga C. Förteckning över figurer och tabeller

Figurförteckning

Figur 1. Studieförbund och studiecirklar i samhället	36
Figur 2. Andel cirkeldeltagare 65 år eller äldre av totala antalet cirkeldeltagare. .	51
Figur 3. Hur mycket nya kunskaper/färdigheter använts i en förening, församling eller annan organisation i relation till hur viktigt det var att genom studiecirkeln skaffa kunskaper/färdigheter för ett föreningsarbete eller fackligt arbete	59
Figur 4. Grad av ideellt engagemang i relation till mängd tidigare erfarenhet av cirkeldeltagande	60
Figur 5. Grad av ideellt engagemang i relation till ”Var det viktigt för dig [att delta i den här cirkeln] för att skaffa dig kunskaper/färdigheter för föreningsarbete eller fackligt arbete?”	61
Figur 6. Grad av ideellt engagemang i relation till ”Var det viktigt för dig [att delta i den här cirkeln] eftersom det krävdes för uppdrag i en förening?”	62
Figur 7. Grad av ideellt engagemang i relation till typ av studiecirkel	63
Figur 8. Grad av ideellt engagemang i relation till hur mycket nya kunskaper/färdigheter använts efter studiecirkeln i en förening, församling eller annan organisation.....	64
Figur 9. Grad av ideellt engagemang i relation till hur mycket nya kunskaper/färdigheter använts efter studiecirkeln i samhällslivet i stort	65
Figur 10. Grad av ideellt engagemang i relation till ”Har du genom cirkeln blivit inspirerad till att påverka saker i samhället?”	66
Figur 11. Grad av ideellt engagemang i relation till ”Fick diskussionerna [om deltagarens närmiljö] dig att göra något för att påverka?”	67
Figur 12. Grad av ideellt engagemang i relation till valdeltagande i senaste kommunvalet.....	68
Figur 13. Blivit säkrare som person i relation till förekomst av funktionsnedsättning.....	75

Figur 14. Hur det kritiska tänkandet utvecklats i relation till hur stor del av tiden som ägnades åt samtal utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter i det aktuella ämnet	76
Figur 15. Hur samarbetsförmågan utvecklats i relation till i vilken utsträckning verksamheten i studiecirkeln var grupp- respektive individbaserad	77
Figur 16. Hur förmågan att uttrycka sig utvecklats i relation till hur det gick till när det bestämdes vad cirkelträffarna skulle innehålla	78
Figur 17. Hur trivsel och välmående har ökat i relation till hur det gick till när det bestämdes vad cirkelträffarna skulle innehålla	81
Figur 18. Hur trivsel och välmående har ökat i relation till hur viktig gemenskapen var vid val av studiecirkel.....	85
Figur 19. Förekomst av diskussioner i olika samhällsfrågor som miljöfrågor, integration, välfärd etc. i relation till typ av studiecirkel.....	90
Figur 20. Förekomst av diskussioner om hur det är i närmiljön när det gäller trivsel i bostadsområdet, miljön, utbud av affärer och service, fritidsaktiviteter, hur vård och skola fungerar etc. i relation till typ av studiecirkel.....	90
Figur 21. Förekomst av studiebesök och liknande som del i studiecirkeln i relation till inspiration att besöka bibliotek, museer etc.....	91
Figur 22. Förekomst av samtal utifrån deltagarnas kunskaper och erfarenheter som del i studiecirkeln i relation till i vilken utsträckning det hände att samhällsfrågor diskuterades	92
Figur 23. Förekomst av samtal utifrån frågor och ämnen som gruppen själv bestämde i relation till i vilken utsträckning det hände att samhällsfrågor diskuterades	93
Figur 24. Förekomst av samtal utifrån frågor och ämnen som gruppen själv bestämde i relation till i vilken utsträckning det hände att frågor om hur det är i närmiljön diskuterades	93
Figur 25. Vikten av att studiecirkeln skulle förbättra allmänkunskaper i relation till i vilken utsträckning den förbättrade kunskaperna och färdigheterna	104
Figur 26. Vikten av att studiecirkeln skulle förbättra kunskaper inom ett speciellt intresseområde i relation till i vilken utsträckning den förbättrade kunskaperna och färdigheterna	104
Figur 27. Avgiften för studiecirkeln i relation till i vilken utsträckning den förbättrade kunskaperna och färdigheterna.....	105

Figur 28. Förekomst av prov i samband med studiecirkeln i relation till i vilken utsträckning den förbättrade kunskaperna och färdigheterna	106
Figur 29. Förekomsten av att cirkelledaren visade hur deltagarna skulle göra i relation till i vilken utsträckning studiecirkeln förbättrade kunskaperna och färdigheterna.....	115
Figur 30. Förekomst av samtal utifrån cirkelledarens kunskaper och erfarenheter i relation till i vilken utsträckning studiecirkeln förbättrade kunskaperna och färdigheterna.....	116
Figur 31. Inflytande över val av vad cirkelträffarna skulle innehålla i relation till hur viktig cirkelledaren ansågs vara för att lära nytt.....	117

Tabellförteckning

Tabell 1. Andelen cirkeldeltagare per studieförbund.....	51
Tabell 2. Vikten av valet av studieförbund	57
Tabell 3a. Arbete i grupp.....	72
Tabell 3b. Arbete individuellt	72
Tabell 4. Påverkan på deltagarnas trivsel och välmående	80
Tabell 5. Påverkan på deltagarnas känsla av att bli säkrare som person	84
Tabell 6a. Motiv för cirkeldeltagande – allmänkunskaper	102
Tabell 6b. Motiv för cirkeldeltagande – specialkunskaper.....	103
Tabell 7. Internetverktyg som användes i eller i anslutning till studiecirkeln.....	110
Tabell 8. Hur mycket internet användes	111
Tabell 9a. Cirkelledaren visade hur vi skulle göra.....	114
Tabell 9b. Cirkelledaren hade genomgångar	114
Tabell 9c. Cirkelledarens kunskaper som utgångspunkt	114
Tabell 10. Studiecirkeln som inspirationskälla till fortsatta studier	119

Cirkeldeltagare efter 65

– livskvalitet och aktivt medborgarskap

I befolkningen är 19 procent äldre än 65 år men i studiecirkarna är det 36 procent. De senaste 20 åren har andelen cirkeldeltagare i ålderskategorin 65+ ökat kontinuerligt.

Vilken betydelse har det för äldre att delta i studiecirklar? Uppnår staten sina syften med att ge ekonomiskt stöd till studiecirkarna?

I utvärderingen av äldre cirkeldeltagare har utvärderare utifrån registerdata, fokusgruppsintervjuer och en enkätundersökning undersökt dessa frågor. Undersökningen innehåller också en analys av statens syften med stödet till folkbildningen.

Eva Andersson. Lektor i pedagogik vid institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. Har genomfört ett flertal undersökningar om studiecirkels betydelse.

Mats Bernerstedt. Konsult inom organisationsutveckling etc. Bakgrund med chefs- och ordförandeuppdrag i studieförbund, folkhögskolor och nationella civilsamhällesorganisationer.

Jan Forsmark. Konsult inom utbildning och utvecklingsfrågor, särskilt miljö och strategisk kompetensförsörjning. Bakgrund som ämneslärare och skolledare.

Klas Rydenstam. Statistiker, tidigare Statistiska centralbyrån.

Pelle Åberg. Lektor vid institutionen för socialvetenskap, Ersta Sköndal högskola, forskare vid institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola.

Folkbildningsrådet